

ANUL XXIV
Chișinău

Limba ROMÂNĂ

Nr. 4 (226) 2014 Revistă de știință și cultură

limba
ROMÂNĂ

Revistă de știință și cultură

Nr. 4 (226) 2014

IULIE-AUGUST

CHIȘINĂU

*Publicație editată cu sprijinul
Ministerului Afacerilor Externe al României –
Departamentul Politici pentru Relația
cu Românii de Pretutindeni*

R|O|M|Â|N|Ă

Apare la Chişinău din 1991

ISSN 0235-9111

Fondatori Ion DUMENIUK, Nicolae MĂTCAȘ, Alexandru BANTOȘ

Editor Echipa redacției

Redactor-șef Alexandru BANTOȘ

**Redactori-șefi
adjuncți** Ana BANTOȘ
Viorica-Ela CARAMAN

**Secretar general
de redacție** Oxana BEJAN

Redactori Jana CIOLPAN
Tatiana CURMEI
Liliana GANGA-ROSTEA

Lector Veronica ROTARU

**Concepție
grafică** Mihai BACINSCHI

Coperta Sergiu PLĂMĂDEALĂ, *București. Bulevardul Ion C. Brătianu.
Biserica Colței*

**Colegiul
de redacție** Doina ARPENTI (Italia), Gheorghe Mihai BÂRLEA (Baia
Mare), Iulian BOLDEA (Târgu-Mureș), Mircea BORCILĂ (Cluj),
Gheorghe CHIVU (București), Dorin CIMPOEȘU (București),
Anatol CIOBANU, Ion CIOCANU, Theodor CODREANU (Huși),
Mircea A. DIACONU (Suceava), Andrei EȘANU, Nicolae
FELECAN (Baia Mare), Gheorghe GONȚA, Ion HADÂRCĂ,
Dan MĂNUCĂ (Iași), Nicolae MĂTCAȘ, Ioan MILICĂ (Iași),
Cristinel MUNTEANU (Brăila), Eugen MUNTEANU (Iași),
Sergiu MUSTEAȚĂ, Adrian Dinu RACHIERU (Timișoara),
Mina-Maria RUSU (București), Marius SALA (București),
Constantin ȘCHIOPU, Ion UNGUREANU, Diana VRABIE
(Bălți)

*Orice articol publicat în revista „Limba Română” reflectă punctul
de vedere al autorului și nu coincide neapărat cu cel al redacției.*

Textele nepublicate nu se recenzează și nu se restituie.

Pentru corespondență:

**Căsuța poștală nr. 83, bd. Ștefan cel Mare nr. 134,
Chişinău, 2012, Republica Moldova. Tel.: 23 84 58, 23 87 03
e-mail: limbaromanachisinau@gmail.com
pagina web: www.limbaromana.md**

SUMAR

ARGUMENT

Nicolae MĂTCAȘ

Legislația lingvistică și identitatea națională a basarabenilor 7

LIMBA ROMÂNĂ AZI

Mina-Maria RUSU

Despre identitate lingvistică vs identitate culturală 19

Elena PLATON

Confirmarea vs demolarea unor mituri didactice legate de limba română ca limbă străină 28

CRITICĂ, ESEU

Adrian Dinu RACHIERU

Utopia romanului (II) 40

Iulian BOLDEA

Actualitatea criticii 49

Alexandru Ovidiu VINTILĂ

Traian Brăileanu și Martin Heidegger. O congruență anume 53

Lina CODREANU

Proverbul și epigrama (I) 57

Lilia RĂCIULĂ

Poetica albastrului eminescian 65

UN PĂMÂNT ȘI DOUĂ CERURI

Ana BANTOȘ în dialog cu Jan Willem BOS
și Cornelia GOLNA

E un mare beneficiu să cunoști contextul literar și cultural al altei țări 72

POESIS

Nicolae Grigore MĂRĂȘANU

**Arderea lui A; Zaarie, despre scrisul cu sânge pe ziduri;
Cămașă fără de cusătură; Hazaica, niet?; Fisura; Lecție de supraviețuire
în cerc; Acum pot scrie poemul cu alfabetul sângelui; Cercul lui Saul** 85

COȘERIANA

Cristinel MUNTEANU

La originea ideii de «colaj discursiv»: Platon – *Phaidros* 92

GRAMATICĂ

Petru BUTUC

Caracterul nemotivat al unor titluri tipologice de complemente 104

Carolina POPUȘOI

**Aspecte ale calcului de regim verbal cazual nerecomandat
în limba română din Basarabia** 112

ITINERAR LEXICAL

Ioan MILICĂ

Imaginarul creștin în denumirile populare românești de plante (II) 121

Anatol EREMIA

Dicționar toponimic (VI) 129

Vladimir ZAGAEVSCHI

**Nume de familie românești arhaice și derivatele lor
în zone periferice și insulare** 135

LIMBAJ ȘI COMUNICARE

Emilia OGLINDĂ

Concurența modurilor din perspectiva raportului limbă – vorbire 143

Silvia MAZNIC

Aforistica latină: încercări de clasificare 155

Alexandra GHERASIM

**Metafore conceptuale derivate din termeni anatomici
(Perspective didactice pentru studenții străini)** 160

DIMENSIUNI ALE UNITĂȚII NOASTRE

- Alexandru BANTOȘ în dialog cu Ilie ȘANDRU
Procesul de integrare națională a basarabenilor este ireversibil 168

LECȚIILE ISTORIEI

- Dinu POȘTARENCU
Repunerea în drepturi a limbii române (1917-1918) (II) 178
- Vlad MISCHEVCA
De la Wilno la Vilnius. Paralele istorice basarabene: 1812-2013 185

DIALOGUL ARTELOR

- Mihai Ștefan POIATĂ
Șansa estetică a fragmentului care devine întreg 192
- Sergiu Plămădeală. **Biografia noastră, monumentele (*pagini color*)** I-XVI

ÎN FAMILIA LIMBILOR-SURORI

- Doina ARPENȚI
Limba italiană – limba artelor, a emigraților și a imigraților 197

CĂRȚI ȘI ATITUDINI

- Ioan S. CĂRĂC
B. P. Hasdeu, *Studii de știința limbii*, Prologul editorului, studiu introductiv și note de Cristinel Munteanu, Editura Institutul European, Iași, 2013 208
- Ion CIOCANU
Două romane rezistente ale lui Mihail Gh. Cibotaru 212

AFORISME

- Gheorghe ȚĂMBAL
Gânduri printre rânduri 220

Sunt ideale legile de care vorbim? Fără doar și poate că nu. Ele sunt rezultatul compromisului ce s-a făcut între „părțile beligerante”. După cum se știe, legile nu se discută, ele se execută. Vom reveni la corectarea unor articole după ce vom verifica în ce măsură se traduc ele în fapte.

Timp de aproape doi ani ne-am aflat într-o permanentă confruntare de opinii. Ceea ce trebuie subliniat cu toată hotărârea este faptul că această luptă pentru obținerea unor drepturi inalienabile cum ar fi renașterea limbilor naționale, limbă de stat și alfabet latin, recunoașterea oficială a identității lingvistice moldo-române, a statutului limbii moldovenesti de limbă de comunicare interetnică pe teritoriul republicii, reglementarea sferelor de utilizare a limbii de stat, a limbii ruse și a altor limbi ale grupurilor etnice compacte conlocuitoare, asigurarea garanțiilor de existență, funcționare și dezvoltare nestingherită a lor n-a fost o luptă a unei națiuni împotriva alteia ori a unei limbi împotriva alteia, ci o luptă dintre știință și neștiință, adevăr și minciună, competență și ignoranță, gândire stereotipă și gândire creatoare, mentalitate veche și nouă, stagnare și progres, nelegiuire și dreptate. Au biruit știința, adevărul, dreptatea.

Ion DUMENIUK, Nicolae MĂTCAȘ,
membri ai grupurilor de lucru pentru elaborarea
proiectelor de legi cu privire la limbă

Septembrie 1989

Nicolae MĂTCAȘ

Legislația lingvistică și identitatea națională a basarabenilor

N.M. – filolog, lingvist, prof. univ., poet, publicist, traducător, om de stat.

Membru al Uniunii Scriitorilor din România, al Uniunii Scriitorilor din Republica Moldova și al Uniunii Jurnaliștilor din Republica Moldova. Autor și coautor, redactor și coredactor a peste 30 de manuale, elaborări metodice și alte ediții didactice și a peste 250 de articole și studii. Semnează, în 2010, volumul *Calvarul limbii române din Basarabia*, 552 p., editat de Casa Limbii Române, „Nichita Stănescu”. Ministru al Științei și Învățământului din Republica Moldova (1990-1994). Fondator al revistei „Limba Română”.

Limba exprimă sufletul unei națiuni, din care cauză, observa Bogdan-Petriceicu Hasdeu, ea se identifică, la drept vorbind, cu etnia, cu națiunea care o vorbește, cu naționalitatea. Dacă moare limba (în sensul că purtătorii renunță la ea, cu sila sau benevol, în virtutea anumitor circumstanțe), „mor” și vorbitorii ei ca reprezentanți ai unei etnii sau națiuni concrete, se dizolvă în comunitatea al cărei mijloc de comunicare l-au acceptat. Nu în zadar și clasicii marxismului au considerat limba, alături de particularitățile psihice și morale, drept una din trăsăturile constitutive ale națiunii.

Imperiile, marile puteri acaparatoare de teritorii și asimilatoare de națiuni, întotdeauna au urmărit scopul de a estorca bogății, de a obliga la muncă în propriul folos, dezinteresați cel puțin de supraviețuirea populațiilor cucerite, de dezvoltarea limbilor naționale, a culturii și civilizației lor. Statele dominante se deosebesc prin gradul și mijloacele de exploatare, de amestec direct sau indirect în menținerea

La 31 august, curent, se împlinesc 25 de ani de la adoptarea Legislației lingvistice. Unul dintre autorii și promotorii legilor despre limba română, profesorul universitar Nicolae Mățcaș, reprezentant marcant al mișcării de eliberare națională, meditează asupra rolului pe care l-au avut documentele respective în procesul de afirmare a limbii române ca atribut esențial al statalității Republicii Moldova.

finței naționale a celor aserviți. Pentru coloniștii albi din Africa, negrii erau pur și simplu robi, forță de muncă neplătită sau ieftină, cotropitorii fiind interesați, întâi de toate, de bogății și profit, nu de asimilarea propriu-zisă a băștinașilor, de nimicirea limbilor și obiceiurilor patriarhale. Otomanii au stors timp de trei sute de ani bogățiile Țărilor Române, mulțumindu-se cu sporirea anuală a dijmelor, fără a se amesteca însă în chestiunile de limbă, cultură spirituală și civilizație românească. Imperiul țarist rus însă, pe lângă ferocitățile sau șiretlicurile prin care a cucerit teritoriile și popoarele neruse (războaiele crâncene pentru acapararea Crimeii, Caucazului; înșelarea prin diverse momeli a indigenilor din Siberia; apelul la creștinismul comun și apărarea acestuia de pericolul osmanlău în cazul popoarelor din Europa Răsăriteană etc.), odată ce le-a supus, a purces prin cele mai brutale și machiavelice metode la deznaționalizarea lor în masă, la rusificarea intensivă în scopul unei asimilări totale. Rusia sovietică, în calitate de urmaș nemijlocit al imperiului, ulterior Uniunea R.S.S., pretinsă federație a unor state care s-ar fi unit și s-ar putea desprinde oricând ar dori benevol, nu a renunțat la metodele menționate, ba dimpotrivă, le-a multiplicat și desăvârșit în ceea ce privește „tehnica” de camuflare a intențiilor de cucerire, asimilare, creare a unui om și popor nou (*homo sovieticus, populus sovieticus*), decretând (deci impunând) limba rusă drept limbă de comunicare și înțelegere între națiuni și drept „limbă maternă” a reprezentanților națiunilor și populațiilor neruse. Astfel, în cazurile de rapt (Basarabia, Bucovina de Nord, Ținutul Herța, Carelia), în pofida denaturării crase a adevărului istoric și științific, ca să se șteargă orice urmă de apartenență la un anumit stat încă existent, la o anumită națiune și limbă afirmată, au fost schimbate etnonimul popoarelor [pentru a se crea iluzia că e vorba de o altă națiune (moldoveni în loc de români basarabeni, români bucovineni, români herțeni; careli în loc de finlandezi)] și glotonimul [limba moldovenească în loc de limba română, limba carelă în Republica Autonomă Carelo-Fină în loc de limba finlandeză, limba tadjiacă în Tadjikistan în loc de limba persană nouă sau farsi (pentru a infiltra în conștiința vorbitorilor și a li se inocula necunoscătorilor minciuna că ar fi vorba de o altă limbă)].

Istoria vitregă și zbuciumată de peste 200 de ani a mult pătimitei blânde Basarabii și a dulcii Bucovine de Nord a zdruncinat din temelie conștiința identitară a băștinașilor de origine română. Aceștia, cu mici excepții, din neștiință sau indiferență, din încăpățănare sau ambiție și-

nutălă, dar, cel mai mult, din teama de consecințe pentru destinul lor, al copiilor și nepoților, nu au recunoscut că sunt români (unii având peste Prut frați, surori, nepoți, rude de diverse grade) sau au renunțat, mutându-se cu locul de muncă și de trai în Republica Moldova, la naționalitatea română din pașaportul ucrainean, declarând că sunt moldoveni și că nu vorbesc românește. Aceștia afirmă că sunt moldoveni și că vorbesc moldovenește. Bieții de ei! Pentru dâșii sunt români numai cei de peste Prut, iar limba română ar vorbi-o tot numai românii de peste Prut!.. Dacă ar putea să-și izgonească frica din sânge fără a trișa, ar conștientiza că a fi moldovean (după locul de naștere, locul de trai și ca cetățenie) nu înseamnă a nu fi român (de etnie, naționalitate), iar a vorbi moldovenește (adică românește cu particularități locale, „moldovenești”) nu înseamnă a vorbi altă limbă decât românul, ci aceeași limbă cu el, româna. Dacă strămoșii, străbunicii, bunicii, părinții ți-au fost români (de la lat. *romanus* „roman”, cu trecerea lui „a” latin în „â”; poporul român, prin păstrarea acestui nume, este singurul popor romanic care își demonstrează latinitatea, legătura sa cu patria latinilor, Roma!), nu poți fi prin sânge decât român și numai apoi, după locul de naștere sau de trai, moldovean sau transnistrean, bucovinean, oltean, maramureșean, ardelean, bănațean etc. Dacă predecesorii au vorbit româna, moștenind de la ei vorbirea, tot limba română o vorbești, chiar dacă nu-i cunoști toate subtilitățile lexicale, stilistice, chiar dacă, să admitem, nu-i cunoști toate normele literare, o vorbești cu particularități locale (moldovenești pentru moldovean, ardelenesti pentru ardelean, bănațene pentru bănațean etc.), totuna limba pe care o vorbești este o varietate teritorială a românei unice, tot limbă română este, în definitiv.

Cronicarii moldoveni au observat pe bună dreptate că, deși după locul de trai ne numim moldoveni, munteni, maramureșeni, sub un nume generic suntem toți români. Cantemir, domnitorul, de asemenea știa că noi, românii, de oriunde am fi, suntem romano-moldo-vlahi, urmașii daco-romanilor. În Regulamentul Organic al Țării Românești (1831) și în cel al Moldovei (1832), ținându-se cont de fiecare dintre cele două principate românești pentru care au fost create și întrucât nu era vorba încă de existența unui (altminteri, iminent) stat românesc unitar, locuitorii Munteniei erau numiți munteni (boieri munteni, de exemplu), iar cei ai Moldovei – moldoveni, prin urmare, după locul de trai. Totuși, în Regulamentul Moldovei a fost strecurată, „parcă inofensiv”, sintagma „limba moldovenească” (unde se aflau alde C. Conachi,

Gh. Asachi, care făceau parte din comisia de elaborare a Regulamentului și știau bine ce limbă vorbesc?), deși art. 371 din Regulamentul Țării Românești și art. 425 din Regulamentul Moldovei, în virtutea comunității de limbă, religie, obiceiuri și interese, proclama „nedespărțita lor unire” ca pe o necesitate „mântuitoare”. Până și Marx, Engels, Lenin recunoșteau că Basarabia ocupată de țarismul rus era populată de români. Urmașii fideli ai învățaturii acestora au tănuțit sub șapte lacăte adevărul sacru pentru noi. După ce, în 1924, în componența R.S.S. Ucrainene, fusese creată R.A.S.S.M. cu perspectiva de revendicare a dreptului bolșevicilor asupra Basarabiei, o perioadă s-a mizat pe faptul ca, într-un viitor nu prea îndepărtat, Basarabia să fie anexată la U.R.S.S. și ca Moldova de peste Prut și apoi întreaga Românie să devină „o republică sovietică”, astfel încât, într-o apropiere visului dorit, conducătorii sovietici acceptaseră, pentru moment, revigorarea limbii prin deschiderea ecluzelor către româna literară și utilizarea alfabetului latin (românesc). Să fi fost aceasta doar o cursă diabolică întinsă intelectualilor din R.A.S.S.M., care, imediat, prin 1937-1938, au fost acuzați de românizarea limbii „moldovenești”, de inaccesibilitatea acesteia pentru masele largi ca urmare a utilizării grafiei românești și a unui vocabular „burghez” neînțeles, de zădărnicierea măsurilor de învățare și implementare a limbii ruse în practica de construire a socialismului și, în consecință, puși literalmente la zid? Anume atunci, prin „contribuția” unor savanți ruși și autohtoni de tristă amintire, în laboratoarele sovietice de denaturare a adevărului istoric și științific și de inducere în eroare a opiniei publice, au fost puse bazele (dialectale transnistrene) ale așa-zisei limbi moldovenești și ale poporului moldovenesc, ambele deosebite de limba română și poporul român. Acest proces a continuat și după anexarea Basarabiei și proclamarea, în 1940, a R.S.S. Moldovenești. Cuvintele „român”, „română” erau utilizate numai în scopul înfierării regimului burghezo-moșieresc român, în rest, pentru realitatea din R.S.S.M., s-a insistat asupra scoaterii lor din uz și din conștiință. Oricine ar fi îndrăznit să le folosească era ostracizat, sancționat drastic, era împușcat sau își găsea sfârșitul în gropile cu var, ori, în cel mai bun (!) caz, era trimis la urșii polari. Limba română literară a fost pocită într-atât de mult prin fonetisme, vocabule, expresii locale, calchieri și împrumuturi cu ghiotura din limbile ucraineană și rusă, prin eliminarea unor cuvinte și expresii considerate „burghezo-moșierești române”, prin expulzarea alfabetului latin și introducerea alfabetului rus, încât

cu anii aproape „și-a însușit” calificativul de „moldovenească”. Termenul „s-a afirmat” după apariția, în 1951, a lucrării lui Stalin *Marxismul și unele probleme de lingvistică*, în care acesta vorbea de „poporul moldovenesc” și de „limba moldovenească”. Ce-i drept, pentru a demonstra modul în care a luat naștere populația moldovenilor, cum s-a constituit aceasta în națiune, cum s-a format națiunea burgheză, iar apoi – cea socialistă moldovenească, diferită de cea română, unor savanți făcuți ad-hoc pentru aceasta, gen N. Mohov, A. Lazarev, V. Berezneakov & Co, le-au trebuit ani buni ca să dovedească prin ce se deosebește națiunea moldovenească de cea română. Pe la anul II de facultate, când, la cursul de istorie a Moldovei, decanul nostru, M. Muntean, un profesor transnistrian, modest ca valoare, dar de o cumsecădenie de om de la țară, cu frică de păcat în fața lui Dumnezeu, moldovean care numai de pro-românism nu putea fi acuzat și care, totuși, când dăduse, în gazeta „Sovietskaija Moldavia”, de un articol prezentând „teoria” școlii lui Mohov despre constituirea moldovenilor ca populație și deosebirea lor de români, schiță un zâmbet involuntar a îndoială îmbinată cu mirare față de iscusința savantului-iluzionist de a crea ceva inexistent. Pe la începutul deceniului 6 al secolului trecut, marele romancier Mihail Sadoveanu se adresase academicianului rus V. V. Vinogradov, cunoscut prin relațiile sale cu oficialitățile de la Moscova, cu rugămintea de a stopa deruta opiniei publice internaționale privind existența a două limbi diferite, română și moldovenească, iar vestea că la Chișinău îi fusese „tradus în moldovenește” romanul *Mitrea Cocor* l-a determinat să rostească: „Audz, mișăii? Sî mă traduci pe mini în limba me!”. În 1940-'41 și după 1944 s-a întetit teroarea contra românilor și a pro-românilor; orice pâră a manifestării de pro-românism (ascultarea posturilor de radio Iași sau București, procurarea, citirea și difuzarea de cărți și presă românească, interpretarea de cântece românești, întâlnirile sau corespondența cu cetățeni din România, comentariile favorabile la adresa României, utilizarea de dicționare explicative românești etc.) trezea suspiciuni și, confirmată, era aspru sancționată prin exterminări, deportări, ani grei de închisoare, supraveghere permanentă din partea organelor de securitate, anchetări, înscenări de situații conflictuale publice, intentări de procese, discutări și înfierări la locul de muncă, concediere și neangajare în funcția solicitată, respingere la așa-zisul concurs pentru ocuparea unui post de muncă etc. Virusul neîncrederii, suspiciunii, suspectării continue, teama de oricine, inclusiv de prieteni,

cunoscuți, colegi, intrase în sângele basarabeanului, de la țăran la intelectual, de la dereticătoare la ministru. Spre deosebire de conducătorii de partid și de stat din republicile caucaziene sau baltice, care țineau la neamul și cultura lor, la limba lor maternă, nomenclaturiștii moldoveni de partid și de stat, din întreprinderi și instituții, carieriști și „internaționaliști” până în măduva oaselor, înstrăinați de neamul lor până la renegarea originii proprii și a părinților, nu cutezau să scoată o vorbă în apărarea intereselor și sufletului propriului popor (câțiva, numărați pe degete, pentru manifestări, chipurile, de naționalism, au plătit cu funcțiile, cariera, autoexilul la Moscova sau în alte centre). Relațiile dintre reprezentanții diferitor etnii au devenit un fapt comun; ele n-ar fi constituit, în principiu, nicio inconveniență dacă membrii familiilor mixte ar fi manifestat respect elementar, ca să nu mai vorbim de dragoste față de limba, literatura, istoria, creația populară orală, obiceiurile pământului pe care trăiesc, prosperă, pentru faptele lor nedemne vor regreta cu timpul. Fiecare dintre noi avem fie în familie, fie în familiile copiilor și nepoților, ale rudelor, colegilor, cunoscuților, fie la locul de muncă sau la petrecerile comune, relații cu reprezentanții altor națiuni care au ales să trăiască în casa noastră comună Republica Moldova. Nu că ar fi rău, dimpotrivă, dar cu o singură condiție: ca aceștia să respecte legea casei ospitaliere, legea găzduirii, să-și dea silința să cunoască limba, istoria, obiceiurile poporului primitor. Întrucât majoritatea rușilor care au fost trimiși, aduși sau au venit de bună voie pe pământul nostru, cu mentalitatea imperială de „eliberatori” sau de „frați mai mari”, n-au găsit de cuviință să învețe limba gazdei, ba și-au impus limba și altor minorități naționale, pe care le-au rusificat și înstrăinat de limba și istoria proprie până la mankurtizare deplină, făcându-i acoliți în tendința de îngenunchere, subjugare, nimicire a sentimentelor și esenței naționale a poporului băștinaș. Consecințele nefaste ale acestei realități dăunătoare le resimțim dureros și după un sfert de veac de la adoptarea legislației lingvistice în republică, de la proclamarea suveranității statale și a independenței republicii de imperiul sovietic (cum a fost gândită independența la vremea ei).

Slăbirea pentru moment de către conducerea centrală a organelor sovietice de partid și de stat a măsurilor de reprimare aplicate contra celor care evidențiau carențele politicii naționale în domeniul relațiilor dintre națiuni, „perestroika” și publicitatea, anunțate de Gorbaciov încă din 1985, au creat iluzia că problemele stringente ale națiunilor ti-

tulare din republicile unionale, în speță cele referitoare la apărarea limbilor materne, extinderea sferelor de comunicare ale acestora măcar la nivelul bunului-simț, ar putea fi soluționate. Ca persoană implicată în vâltoarea evenimentelor înălțătoare prin revendicările înaintate și prin grandoarea acțiunilor întreprinse, prin participarea activă la ele a oamenilor muncii de la sate și orașe, de la intelectual până la agricultor, precum și ca secretar al Comisiei interdepartamentale a Prezidiului Sovietului Suprem al R.S.S. Moldovenești pentru studierea istoriei și problemelor dezvoltării limbii moldovenești, create, în 1988, de către conducerea comunistă mai mult de nevoie, decât din grijă față de problemele băștinașilor; ca autor și coautor al proiectelor celor trei legi cu privire la limbi, îmi revendic dreptul moral de a face câteva constatări privind contextul în care s-au desfășurat evenimentele și importanța de moment și ulterioară a prevederilor de soluționare, pentru început, a problemelor limbii. Lumea prinsese la curaj, mass-media republicană, pe unde îndrăzneț, pe unde mai timid, pe unde cu frică, contrar instinctului de autoconservare și impulsurilor de reținere prin existența în sânge a (auto)cenzurării (cu excepția celor două publicații care sfidau prin curaj și nesupunere cerințele înaintate de partid: „Literatura și Arta”, redactor-șef N. Dabija, și „Învățământul public”, redactor-șef A. Grăjdieru), fusese nevoită să semnaleze aceste probleme: presa de limbă maternă pronunțându-se pentru justa lor soluționare, presa republicană de limbă rusă, cu o excepție-două, împotrivindu-se și ațâțându-i pe compatrioții ruși și rusofoni contra solicitărilor legitime ale românilor basarabeni. Semnificativă în această ordine de idei este Scrisoarea deschisă a celor 66 de intelectuali basarabeni, de la finele lui august 1988, adresată Comisiei interdepartamentale, act prin care se dădea alarma în privința situației catastrofale în care se pomenise limba română din Republica Moldova și se lansau câteva cerințe esențiale pentru ameliorarea stării de lucruri. Rușii și rusofonii, cu părere de rău, nu numai că s-au opus, ci literalmente au luptat (provocând, la sugestia și cu susținerea militară a Moscovei, prin armata a XIV-a, dislocată în republică, războiul de pe Nistru, din 1992) contra revendicărilor firești ale poporului moldovenesc (cum i se spunea atunci): limbă de stat, revenirea la grafia latină, recunoașterea unității de neam și de limbă, a literaturii, istoriei, culturii românilor din Republica Moldova și a celor din România, iar ulterior – suveranitate, libertate, stemă, drapel

tricolor, imn de stat etc. Merită menționate intervențiile publicistice din anii de foc ale unor reputeate personalități din Republica Moldova, cum ar fi Gr. Vieru, D. Matcovschi, I. Dumeniuk, A. Ciobanu, M. Cimpoi, L. Lari, I. Ciocanu, V. Mândăcanu, I. Buga, V. Pohilă, C. Tănase, I. Conțescu ș.a.; prezența intelectualilor din Frontul Popular (încep enumerarea, fără a o putea epuiza, din motive cunoscute, cu scuzele de rigoare: Gh. Ghimpu, I. Hadârcă, D. Matcovschi, A. Șalaru, N. Costin, P. Buburuz, I. Dediu, P. Soltan, V. Beșleagă, I. Vatamanu, A. Moșanu, A. Reniță, L. Istrati, D. Tanasoglu ș.a.) la acțiunile de revendicare a drepturilor naționale și masele de oameni din toate colțurile republicii i-au insuflat mișcării vigoare și încredere în izbândă.

Nu a fost o exagerare faptul că poporul băștinaș din R.S.S.M., la fel ca și celelalte națiuni titulare din fostele republici ale U.R.S.S., și-a pretins niște drepturi firești: dreptul de a avea propria formațiune statală, independentă de un imperiu, care nu numai că îl lipsise de independență și simbolică statală, dar îi mutilase conștiința, îi limitase sfera de întrebuintare a limbii materne, îi furase scrisul latin strămoșesc, îi negase orice relații cu malul drept al Prutului, dreptul de identificare cu poporul român, îl privase de istoria lui milenară. În baza unei realități social-istorice existente la moment, înțelegător față de necesitățile firești ale concetățenilor săi de altă etnie, poporul băștinaș nu și-a cerut numai propriile drepturi în detrimentul acestora; dimpotrivă, a manifestat atenție și grijă deosebită și față de alte etnii, acordându-le maximum de drepturi în condiții de democrație reală a unui stat care se pretinde de drept. În cazul de față am putea face referire la legislația lingvistică, adoptată la 31 august 1989, la sesiunea a XIII-a a fostului Soviet Suprem al R.S.S. Moldovenești, anume *Legea cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul R.S.S. Moldovenești*. Când se discută azi textul, formulările, prevederile legii, exactitatea și așa-numitele concesi sau chiar lacune ale ei, lucrul trebuie făcut de pe pozițiile de atunci, cu referire la situația de până la căderea U.R.S.S.-ului și de până la proclamarea independenței republicii. Cititorul de astăzi, așadar, nu trebuie să uite (cu părere de rău, tocmai aceasta se întâmplă uneori, din care cauză obiecțiile la adresa prevederilor legii pentru situația de atunci sunt nejustificate) de realitatea concret-istorică, în care au fost elaborate, dezbătute, aprobate proiectele de legi.

Trei momente esențiale din sus-numita lege, dintre care unul recla-

mând o modificare în Constituție, cu consecințe favorabile pentru evoluția ulterioară a evenimentelor, trebuie considerate o victorie re-dutabilă în lupta cu cerberii vechiului regim, pentru promovarea ade-vărului istoric și științific:

1. Recunoașterea unității de limbă moldo-română realmente existentă (preambulul la lege).
2. Recunoașterea faptului că limba „moldovenescă”, odată cu conferi-rea statutului de limbă de stat, devine și mijloc de comunicare la nivel oficial între reprezentanții de diferite naționalități de pe teritoriul re-publicii (art. 1);
3. Limba de stat funcționează în baza grafiei latine (art. 1).

Recunoașterea unității de limbă moldo-române conținea implicit și recunoașterea unității de neam. Se făcea referire la cetățenii de națio-nalitate „moldovenească” și la cei de naționalitate română din Ucraina (subînțelegându-se regiunile Cernăuți, Odesa, Transcarpatia), care vorbeau una și aceeași limbă ca și moldovenii din R.S.S.M., ba, într-un timp, la școală se învăța din manuale editate în R.S.S.M.

Accentuarea faptului că limba de stat funcționează în baza grafiei la-tine este o „șopârlă” pe care am strecurat-o, împreună cu Ion Dume-niuk, în această lege (având certitudinea că va fi adoptată) pentru a ne asigura de reintroducerea alfabetului latin în cazul în care Legea „Cu privire la revenirea scrisului moldovenesc la grafia latină” va fi respinsă de parlament. Grafia era singura deosebire dintre așa-zisa limbă „moldovenească” și limba română. **Revenirea** (asupra acestui titlu a insistat Dumeniuk, pentru că puterea cerea atenuarea sa, scri-ind „trecerea”; a se vedea chiar textul propriu-zis din Lege, unde se vorbește de „trecere”) la grafia latină demonstrează că regele care sus-ține existența a două limbi diferite este gol; nu există absolut nicio deosebire între un text scris cu litere rusești și același text reprodus cu litere latine!

Limba oficială – de stat, pe care urmează să o cunoască și să o utilize-ze în comunicarea oficială toți vorbitorii din republică, indiferent de originea lor etnică, devine, pe teritoriul republicii, și limbă de comuni-care, formulare, contra căreia s-a opus categoric M. Gorbaciov pe tot parcursul dezbaterilor parlamentare din 30 august 1989 și care le-a de-

ranjat somnul multor diriguitori din republică, fără a mai vorbi de șefi și șefuleți mai mici, care îi provocau și îi ațâțau contra limbii de stat pe oamenii simpli de pe șantiere și de la întreprinderi.

Limba rusă, deși nu era (și nici nu era cazul!) decretată drept limbă de stat, *de facto*, își exercita acest statut nu numai în Federația Rusă, ci în întreaga U.R.S.S., ca limbă de comunicare interetnică. Este de la sine înțeles că își menținea acest statut și în R.S.S.M., cât timp republica făcea parte din U.R.S.S. Astfel se explică faptul că în Lege, la fiecare articol care stipulează folosirea limbii de stat, era indicată și obligativitatea traducerii în limba rusă. În fond, prin revendicarea statutului de limbă de stat, băștinașii voiau ca limba lor în declin și agonie, cu sfere reduse de întrebuițare oficială (practic, în parte, numai în învățământ, în presă, în literatura artistică locală), să fie luată sub protecția statului, să-i fie asigurată utilizarea oficială la nivel republican.

În ceea ce-i privește pe reprezentanții altor etnii conlocuitoare, legea le-a asigurat folosirea limbii materne în toate domeniile: de la instruire și educație (lucru, evident, exagerat, mai ales în învățământul liceal și superior, căci pregătim specialiști pentru Republica Moldova, unde limbă de stat este limba română, nu specialiști pentru Ucraina, Rusia sau Comrat, Taraclia) până la efectuarea proceselor de judecată în limba maternă.

Fusese elaborat, cu termene suficient de labile (5, 10 ani), un Program complex de aplicare a prevederilor legislației lingvistice, de implementare a limbii de stat în lucrările de secretariat și în domeniul oficial de comunicare. Fusese constituit un Departament de stat al limbilor cu sarcini riguroase de implementare a limbilor și de aplicare a sancțiunilor contra eventualelor ignoranți ai legii. Venirea la putere a PDAM în 1984 și a comuniștilor în 2001 a demonstrat nu numai nedorința, ci și tergiversarea la infinit, ca să nu spunem sabotarea, de către conducere a legilor, măsurilor de aplicare, a termenelor prevăzute. A fost lichidat Departamentul de stat al limbilor, înlocuit cu altul care era preocupat de interesele minorităților, au fost întrerupte multe dintre inițiativele ce vizau studierea limbii de stat, care începuseră a-și demonstra eficiența.

La inițiativa și prin „contribuția” vechilor comuniști deghizați abil în democrat-agrarieni, în constituție s-a introdus denumirea de limbă „moldovenească”, contrar 1) demersului Congresului II al Frontului

Popular din Moldova către parlament, cu propunerea de a fi repuse în drepturi, prin lege, etnonimul „popor român” și glotonimul „limba română”; 2) documentului final al Marii Adunări Naționale din 27.08.1989 „Despre suveranitatea statală și despre dreptul nostru viitor”, în care se cerea să fie respectate numele de „român” al poporului, purtat de-a lungul veacurilor, și denumirea de „limbă română” pentru limba noastră; 3) acelorași adevăruri din „Declarația de independență” (27.08.1991) și sfidând argumentele științifice ale Academiei de Științe a Moldovei (din 1994 și, ulterior, din 1996), concluziile unor savanți notorii de peste hotare (italieni, nemți, ruși, francezi etc.) că limba de stat a Republicii Moldova este limba română. Democrat-agrarienii chiar recunoscuseră într-un moment că ei ar accepta în Constituție denumirea corectă de „limba română” (fiind conștienți deci că mint cu obrăznicie din considerente de ordin politic, ceea ce face și V. Stati cu dicționarul său de lamentabilă faimă!) dacă ar primi garanții solide că în viitor nu se va solicita reunirea fostei Basarabii cu România. Iată care-i problema! Agrarienii, comuniști deghizați, dar și comuniștii lui Voronin, socialiștii lui Dodon, vădit antiromâni, alte partide moldovenești fardate cu intenții pro-europene, dar gata oricând să sară în barca moldovenismului, o armată întreagă de ideologi ai „moldovenismului primitiv”, progenituri ale foștilor nomenclaturiști sovietici, urmași fideli ai tatucului Stalin, nostalgici după defuncta U.R.S.S. sunt porniți să întoarcă mortul de la groapă prin aderarea la așa-numita (și inexistentă, după o recentă declarație a lui Voronin însuși!) Uniune Vamală Euro-Asiatică, numai să nu ne asociem în vederea ulterioarei integrări în Uniunea Europeană, unde te pomenești că trebuie să stai la o masă cu românii din România sau îți vine în gând să arunci sârma ghimpată de pe Prut, pentru ca așchia de pământ milenar românesc, rășluită la 1812 de imperiul țarist, să revină la sânul patriei-mame...

Ne-a îndreptățit legislația lingvistică, adoptată acum 25 de ani, așteptările? Parțial da, în sensul că astăzi, de bine-de rău, limba statului este folosită nu numai la bucătărie, ci și în societate. Avem câteva generații de tineri crescuți și educați în condițiile în care limba de stat nu mai e cenușăreasă. Altceva este idealul de exprimare corectă generalizată, așa cum e în România, de exemplu, la care mai avem de aspirat și de muncit. Statul moldovenesc, spre deosebire de statul francez, bunăoară, nu a făcut o prioritate din protejarea, învățarea, studierea, posesiunea la perfecție a limbii materne, din ocrotirea ei cu grijă de influențe

nefaste străine, de poluare lingvistică. Nu a elaborat și nu a promovat o politică de ecologie a limbii. Limba română literară (normată) trebuie respectată, vorbită corect și protejată de către orice vorbitor al ei, de la vlădică până la opincă.

Legislația lingvistică privind relațiile dintre limbi, practic, nu există la ora actuală. *Legea cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul R.S.S. Moldovenești* (chiar dacă, la schimbarea denumirii republicii, numele propriu a fost înlocuit cu sintagma „Republica Moldova”) a fost elaborată în condițiile existenței U.R.S.S.-ului și pentru situația lingvistică din R.S.S.M. ca parte a U.R.S.S. De îndată ce a fost proclamată independența republicii, iar U.R.S.S.-ul s-a destrămat, ea a devenit caducă. Trebuia (astăzi este destul de târziu, dar realitatea concretă din Republica Moldova ne ilustrează că o asemenea lege rămâne a fi încă absolut necesară) imediat adoptată o lege nouă, care să corespundă realității actuale, în care limba rusă nu mai poate avea vechiul statut de limbă mai favorizată decât oricare din fostele limbi naționale. Statul ar trebui să intervină, prin pârghiile de control și sancțiuni legale, în privința cunoașterii și utilizării limbii de stat, inclusiv în cazul întreprinderilor private. Limba de stat este o chestiune de stat, nicidecum una privată, atât timp cât instituția privată funcționează pe teritoriul statului. În condițiile avalanșei informaționale fără precedent, statul ar trebui să reglementeze și să verifice strict proporția întrebuințării limbii de stat și a altor limbi (în cazul Republicii Moldova, a limbii ruse) în spațiul public și privat de emisie. În definitiv, chestiunea apărării limbii statului este și o problemă de siguranță de stat. Conducătorii de orice rang trebuie să cunoască în mod obligatoriu limba statului și să vegheze la libera și corecta ei întrebuințare de către orice vorbitor. Numai așa vom face dovada unui stat modern civilizată, aspirant la un loc îndreptățit în marea familie de popoare (fiecare cu limba și cultura sa) a Europei unite, în structurile căreia limba română ocupă un loc egal printre celelalte limbi ale membrilor săi, în timp ce pretinsa limbă „moldovenească” a „moldoveneștilor” nu există. Iar românii basarabeni și transnistreni, se înțelege de la sine, sunt moldoveni ca cetățeni ai statului Republica Moldova, dar români ca descendenți ai dacilor și romanilor. Ceea ce o calamitate a distrus timp de două secole nu poate fi restabilit într-un sfert de veac.

Mina-Maria RUSU

Despre identitate lingvistică vs identitate culturală

M.-M.R. – conf. univ. dr. Inspector general de limba și literatura română, limbi clasice și neogreacă în cadrul Ministerului Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului, România. Autoare de lucrări de critică literară (*Poetica sacralului*, 2005, *Octavian Goga – texte comentate*, 2000), lingvistică (*Limba română*, 2000, *Competență și performanță în comunicare*, 2010), studii culturale (*Limbă, cultură și civilizație românească*, 2008). Diploma Gheorghe Lazăr, clasa I. Expert internațional al Consiliului Europei, Divizia de Politici lingvistice, Expert național în educație.

Introducere – Despre rost, rostire și rostuire, prin comunicarea lingvistică și culturală

Rostul ființei în Trecere este de *a rosti*. Singurul verb care imprimă sufletului amprenta viețuirii fără sfârșit și care dă sens existenței noastre omenești. De la *rost* până la *rostire* și de acolo până la spațiul spiritual în care sălășluim, ca rostuire ontologică, traseul este unul inițiativ. Astfel, ne vom putea poziționa în spațiul bine definit al expresiei „a-și face un rost” în viață. Căci *rostul* și *sensul* devin, contextual, sinonime, ajustând bipolar existența noastră istorică. De aici înainte, putem nuanța în variațiuni pe aceeași temă, în căutarea propriei și inconfundabilei noastre identități. De la *a rosti* vom ajunge la *a rostui*, adică la acțiunea de a da rost altora, dincolo de ființa noastră, dar prin inevitabile conexiuni cu propriul nostru rost.

Aburind ca pâinea caldă, cuvântul rostit cheamă omul, îl ademenește, robindu-l sau dezrobindu-l, i se așază pe limbă, îi sare în ureche și i se cui-bărește în suflet. De acolo, miile de fețe ale sale curg în cascadă și conduc într-un perpetuum mobile toate sentimentele către albia sinelui.

Evident că avatarurile cuvântului, de la rostire la scriere, sunt expresii ale unei râvnite

metamorfoze a trecătorului în peren, într-o configurare a rostului ființei noastre în spațiul existenței.

În contextul acestei paradigme, ea însăși purtând semnele epocilor istorice și, evident, ale mentalității, ecuația care se generează în jurul cuvântului – ca unică necunoscută – conține, ca într-o balanță în deplin echilibru, de-o parte rostirea, de cealaltă parte scrierea.

1. *Comunicare – comuniune*

După un excurs eseistic introductiv în fenomenologia comunicării, se cuvine să construim câteva repere pentru abordarea identității lingvistice și culturale comune, partajate istoric și geografic. Într-un secol al frământărilor și al rapidelor schimbări, preocuparea omului modern pentru a-și integra propriul destin în cel colectiv declanșează un proces de redefinire generală potențată de idealul contemporan. Individul uman trăiește cu sentimentul unei desincronizări sociale, fapt care stimulează revigorarea sentimentelor identitare, într-o formă nouă, decorată de relația *comunicare – comuniune*. Comuniunea nu este doar o simplă legătură socială, ci implică și un sentiment al fuziunii, la nivel macrosocial, cu scopul de protejare a identității personale și naționale.

Această atitudine nouă a individului mileniului III vine din nostalgia după comunitatea tradițională, arhetipală, după sincronia care o definea și al cărei rezultat era, pe de-o parte, înglobarea persoanei, cu toate slăbiciunile sale, într-un mediu puternic, iar pe de altă parte, comunicarea, ca legătură de fuziune, cu spațiul macrosocial¹. Această mentalitate pe fondul conectării la tradiție este, la prima vedere, unul dintre paradoxurile ontologice ale modernității, care ne obligă la o scurtă privire asupra modelului social practicat în Antichitate. Ne amintim faptul că două limbi de cultură au dirijat configurația istorică a Romei și a Greciei antice și tot acestea au definit relația de echilibru dintre cultură și civilizație. Evoluția ciclică a omenirii dezvăluie, la un moment dat, criza umanismului. Studiind fenomenul, C. Rădulescu-Motru² pune în relație Antichitatea înfloritoare cu mediocritatea contemporană, descoperind că umanismul nu este doar o atitudine, ci și o construcție spirituală de substanță, care definește marile epoci istorice, reglându-le sistemul de valori. În logica aceasta, Rădulescu-Motru conchide: „Ide-

alul omului de astăzi și de mâine ar trebui să fie credința că destinul omului individual dobândește înțeles prin contopirea lui în destinul neamului întreg din care face parte”³. Extrapolând, ducem raționamentul mai departe și concluzionăm că destinul individual și cel național se conturează și se dezvoltă în contextul larg european actual. Nu vorbim despre globalizare, ci despre afirmarea identității prin comparație, prin analiza atentă a valorilor individuale și conectarea la sistemul colectiv de valori din spațiul comunității, într-o permanentă relație de schimb. Un rol esențial, în acest caz, îl are comunicarea.

2. *Limbă și comunicare*

Firește că dimensiunea comunicativă a destinului se fundamentează pe componenta lingvistică. Limba devine mijloc de punere în comun a valorilor individuale și de raportare la cele universale, generale, având ca scop conectarea destinului individual la cel colectiv. Reconfigurarea istorică a spațiilor geopolitice a impus și o regândire a conceptului de limbă, ca vehicul al comunicării, cu rol de liant în plan cultural, între valorile individuale, valorile naționale și cele universale. Pornind de la modelul antic, definit și de impunerea celor două limbi de cultură, latina și greaca veche, politicile lingvistice actuale promovează limbile de mare circulație, asigurându-le statutul oficial în procesul de comunicare în diverse medii, dar susțin deopotrivă și limbile naționale, regionale, minoritare, stimulând astfel conștiința identitară. Limba devine, generic vorbind, soluția de integrare deplină a omului în contextul social și este calea de punere în comun a valorilor cu scopul de a-și afirma individualitatea personală sau națională, cu respect față de valorile celuilalt. Politicile lingvistice europene actuale deschid calea dialogului și a concilierii.

Se vorbește aproape obsesiv despre fenomenul crizei, în mai toate domeniile; vizibil însă cu precădere în comunicare, acesta poate determina desocializarea ființei umane sau închiderea la dialog cultural a țării, fie dintr-o aroganță a proprietății culturale, fie din umilință în fața marilor culturi. Din acest motiv, regândirea conceptului de comunicare analizează limba din perspectiva importanței în realizarea finalităților comunicării: punerea în comun a valorilor individuale și naționale cu

scopul de a le conecta la valorile universale. Cadrul European Comun de Referință pentru Limbi⁴ este, în acest sens, un normativ care asigură matricea comunicării lingvistice, punând în valoare fiecare limbă, indiferent de statutul pe care aceasta îl are între limbile europene.

3. Limba română în context european

Vorbind despre limba română, logica expunerii se nuanțează, prin aducerea în prim-plan a realității contemporane, consecință firească a istoriei trăite în spațiul românității. Identificăm, din perspectivă istorică, elemente care nu permit întotdeauna punerea în comun, la modul propriu, a coordonatelor care asigură unitatea limbii și culturii românești în raport cu spațiul ei matricial. Cât despre arealul de circulație, firește că raportarea limbii române se face evident și substanțial în primul rând la reprezentarea ca limbă maternă, apoi, contextual, la cea de a doua limbă de comunicare, ca limbă oficială sau ca limbă străină.

O limbă vorbită de o populație reprezentativă numeric, la nivel mondial, poate fi studiată cu interes ca limbă străină – spre exemplu engleza –, nu însă în egală măsură și o limbă cum este româna. Interesul străinilor de a comunica în limba română nu poate avea decât o eventuală susținere culturală și secvențial economică, privind accesul nemijlocit la informații și conectarea facilă la mediul economic intern. Din acest motiv, româna ca limbă străină nu poate fi analizată cu aceleași instrumente ca o limbă de circulație internațională. Statutul ei de limbă străină este susținut doar de faptul că, pentru majoritatea cetățenilor din alte țări, este o limbă necunoscută. Faptul că este irelevantă pentru funcționalitatea comunicării face dificilă impunerea ca posibilă limbă străină de comunicare, de interes general. Poate că ar trebui să punem problema ca, în spațiul european, limbile oficiale și limbile de comunicare să construiască împreună o nouă configurație discursivă a bătrânului continent, servind, de fapt, ca instrument de satisfacere a nevoii omului de a comunica.

Istoric vorbind, limba română și-a dus destinul într-o albie care a primit influențele altor idiomuri vecine, pentru ca apoi, geografic, să intervină granița artificial trasată, care să construiască unul dintre marile paradoxuri ale istoriei noastre: criza identitară în raport cu valorile

comune: teritoriul, religia, aspirațiile. Prin urmare, spre deosebire de alte limbi, româna trăiește o dramă dublă: aceea a utilității minore în comunicare, ca limbă străină, și a înstrăinării în chiar spațiul autohton.

Limba, care reprezintă mijlocul de comunicare specific unei comunități umane, este o construcție spirituală ce dezvăluie o *arhitectură* ale cărei componente coexistă, relevându-și funcționalitatea la diferite niveluri, în diferite zone și prin diferite stiluri. Pe de altă parte, vorbim despre varianta populară a limbii, marcată de indici de oralitate, necanonică în procesul de comunicare, dar expresivă și funcțională.

Varianta românei ca limbă străină trebuie să fie **limba literară**, normată, subordonată canonului lingvistic și care asigură accesul la cultură. De cealaltă parte, româna ca limbă străină poate fi învățată și în varianta ei **populară**, fenomen care se petrece, de regulă, spontan, în mediul economic și vizează simpla funcționalitate. Învățarea unei limbi străine se conectează la algoritmul lingvistic generat de matema vorbitorului și presupune, de cele mai multe ori, o abordare contrastivă, prin raportare la structurile bine cunoscute ale limbii materne.

4. *Despre identitate și criza identitară*

Din acest motiv, situația unui vorbitor străin de limba română are ca reper conotațiile culturale și funcționale care asigură aspectul pragmatic al învățării acestei limbi. În cazul concret al unui cetățean străin aflat pe teritoriul României, învățarea limbii române poate avea ca motivație accesul direct la informație și facilitarea inserției culturale, elemente care pot genera un efect integrator în spațiul românesc.

În acest sens, există categorii de cetățeni străini care beneficiază de cursuri de limba română ca limbă străină, după o programă adaptată nevoilor fiecărui grup-țintă. Este vorba despre persoane discriminate (*Programă de limba română – curs de inițiere – pentru copiii străinilor care au dobândit statutul de refugiat în România și pentru minorii refugiați neînsoțiți aprobată cu ordin al ministrului nr. 4041 / 16.06.2004*), protejate de Oficiul Român pentru Imigrări (O.R.I.), de regulă cetățeni străini de condiție modestă, care doresc să trăiască și să muncească temporar pe teritoriul României. Programa specială de limba română

ca limbă străină este adaptată pentru nivelele A1-A2, iar cursurile sunt gratuite. În paralel, O.R.I. asigură imigranților conservarea identității proprii, deoarece astfel se evită o criză identitară, care ar avea efecte catastrofale asupra integrării acestora în noul mediu cultural. Modelul este aplicat și în alte țări.

Exemplul Belgiei este relevant. În mediul școlar în care există elevi de diverse etnii, se studiază disciplina Limba și cultura de origine (L.C.O.), menită să conștientizeze la elevii străini interferențele culturale și eventualele aspecte de istoria limbii care să dezvăluie etimologii comune, precum și dinamica împrumuturilor lexicale. Acest curs urmărește conservarea identității lingvistice și culturale a elevilor, în vederea înțelegerii importanței comunicării, precum și asumarea propriei identități, ca semn distinctiv în raport cu mediul țării de adopție. În astfel de situații, se constată, cu timpul, că limba română maternă creează un cadru afectiv eficient de afirmare a identității naționale și facilitează comunicarea culturală, generând toleranța și respectul față de valorile celuilalt. Totodată, atrage vorbitorii de alte etnii să învețe limba română pentru comunicarea culturală. Pentru aceștia, evident, limba română este limbă străină, descoperită ca limbă de comunicare, alături de marile limbi ale Europei.

Înstrăinarea limbii române în raport cu vorbitorii nativi, care locuiesc temporar în alte țări, îi schimbă acesteia statutul, de la limbă maternă la limbă de comunicare, ca oricare alta. Grupul-țintă vizat este alcătuit din oameni cu un nivel mediu și sub mediu de cultură și cu achiziții lingvistice modeste, la care se observă fenomenul de contaminare a limbii române materne cu elemente de fonetică și de lexic, care produc o hibridare aleatorie a două idiomuri, realitate postmodernă sancționată din punct de vedere științific. Totodată, fenomenul are implicații și asupra conservării și afirmării identității culturale a celor în cauză, care manifestă înstrăinare de propria cultură, ca reflex al voinței de adaptare la mediul lingvistic și cultural al țării de adopție. Acest grup-țintă este extrem de vulnerabil din perspectivă identitară. Fenomenul care se manifestă din ce în ce mai pregnant vizează refuzul acestora de a-și declara apartenența etnică, lingvistică și culturală și, în consecință, declanșarea unei crize identitare având ca efect inadaparea și excluziunea socială.

O măsură cu efect remediabil și integrator este oferirea cursului opțional extracurricular *Limbă, Cultură și Civilizație Românească* (aprobată prin Ordinul M.E.C.T. nr. 1303 / 13.06.2007).

La începutul derulării acestui proiect grupul-țintă viza elevi care aveau conștiința națională conturată. În ultimii doi ani însă România se confruntă cu situația în care copiii participanți la curs s-au născut în țara de adopție, iar limba română și cultura națională nu au, pentru ei, o reprezentare adecvată. Prin urmare, ne confruntăm cu un paradox: deși sunt români, acești copii nu au conștiința limbii lor materne, deoarece nu o vorbesc în familie și trăiesc într-un mediu lingvistic străin, pe care îl asimilează cu limba lor maternă, având în vedere efectul benefic în comunicare și integrare. În acest context, o cercetare efectuată de Asociația Alternative Sociale din Iași⁵ a evidențiat că fenomenul remigrației (reîntoarcerea în țara de origine după o experiență de migrație ratată) este o realitate care pune în discuție statutul limbii române în conștiința acestor copii. „Remigrația se prezintă deci ca o situație de viață potențial vulnerabilizantă, care are la unii copii sau care poate avea la alții consecințe pe planul adaptării și pe plan psihologic”, susține Șerban Ionescu⁶.

Din punctul nostru de vedere, efectul vizibil negativ al fenomenului este reperat în golirea limbii române, în conștiința acestor vorbitori, de componenta afectivă în comunicare, dimensiune care marchează statutul de maternă al unei limbi. Prin urmare, ne confruntăm cu o înstrăinare a limbii în propria matcă, efect generat de avatarurile destinului social de care unii români au parte, în contextul mobilității forței de muncă.

5. Despre identitatea culturală prin comunicare

Punând problema din punctul de vedere al reacției psihicului uman la impactul cu mediul, satisfacerea nevoii de identitate vizând componentele lingvistică, națională și culturală are un rol integrator și de echilibrare a ființei în raport cu lumea. Totodată, nu se poate ignora nevoia alterității, ca expresie a raportării la celălalt, exprimată în planul comunicării prin dialog. Omul este, așadar, o ființă socială, pentru care comunicarea creează un spațiu al devenirii, tocmai prin punerea în

comun a valorilor individuale pentru obținerea valorii generale, colective, configurând grupul, ca formă de existență socială. De fapt, nevoia de identitate se conturează prin raportarea la alteritate, fiind astfel o formă de conștientizare a existenței individuale, prin intermediul celei colective. Limba maternă *vs* străină asigură instrumentul specific de comunicare și facilitează construirea dimensiunii sociale și culturale a ființei, într-un efort integrator evident. Un caz special este acela al limbii române vorbite de comunități reprezentative din alte țări, având chiar și altă cetățenie decât română. Situația este și mai complicată dacă, așa cum precizam mai sus, intervin în ecuație și elemente de ordin istoric, controversate și evident dificil de gestionat.

Concluzii

Limba română ca limbă străină trebuie privită ca o modalitate de comunicare în vederea înțelegerii interumane, cu implicații majore în comunicarea interculturală. Calitatea dublă de limbă străină și de limbă maternă sporește competența de comunicare – în limba și cultura proprie, de origine, și în limba și cultura străină. Prin urmare, ancorarea în procese interculturale se face eficient prin comunicarea deopotrivă în limba maternă și într-o limbă străină, tocmai din nevoia de alteritate, pentru confirmarea identității.

Note ■ ¹ Cf. Philippe Breton, *Manipularea cuvântului*, Editura Institutul European, 2006, p. 130.

² Constantin Rădulescu-Motru, *Timp și destin*, Editura Minerva, 1997, p. 182.

³ *Ibidem*.

⁴ Cadrul European Comun de Referință pentru Limbi^[1]: *Învățare, Predare, Evaluaire* (CECRL) este un document publicat de Consiliul Europei, în 2001, care definește nivelurile de stăpânire a unei limbi străine, în funcție de „ce știi să faci”, în diferite domenii de competență. Aceste niveluri constituie, în prezent, referința în domeniul învățării și al predării limbilor.

⁵ Acest proiect a fost realizat în parteneriat cu Fondazione Albero della Vita (Italia), Fondazione Iniziative e Studi sulla Multietnicita (Italia), Universitatea din Barcelona (Spania), Asociația Alternative Sociale (România) și Fundacion Instituto de Reinsercion Social (Spania)

și a fost finanțat prin programul Daphne JUST/2009/FRAC/AG/0933.

⁶ Cf. Șerban Ionescu, MD, PhD Profesor de psihologie clinică și de psihopatologie, Université Paris 8 Saint-Denis, Université du Québec à Trois-Rivières.

Bibliografie

1. Philippe Breton, *Manipularea cuvântului*, Editura Institutul European, 2006.
2. Constantin Rădulescu-Motru, *Timp și destin*, Editura Minerva, 1997.
3. Mina-Maria Rusu, *Limbă, cultură și civilizație românească* – pentru elevii românilor care învață în școli din spațiul UE, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2008.
4. Mina-Maria Rusu, *Limba română*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2008.
5. Mina-Maria Rusu (referent științific), *Manual de inițiere în limba română și de orientare culturală pentru străini*, Imprimeria Mirton, Timișoara, 2010 (Produs realizat în cadrul proiectului „Limba română – oportunitate pentru integrare socială și culturală”, finanțat prin programul general Solidaritatea și gestionarea fluxurilor migratorii, Fondul Social European de Integrare a Resortisanților țărilor terțe).
6. *Cadrul European Comun de Referință pentru Limbi* (CECRL), Consiliul Europei, 2001.
7. *Programă de limba română* – curs de inițiere – pentru copiii străinilor care au dobândit statutul de refugiat în România și pentru minorii refugiați neînsoțiți, aprobată prin Ordinul nr. 4041 / 16.06.2004.
8. *Programa de curs opțional*, limbă, cultură și civilizație românească, pentru elevii români care studiază în școli din afara granițelor României, aprobată prin Ordinul M.E.C.T. nr. 1303 / 13.06.2007.

Elena PLATON

Confirmarea vs demolarea unor mituri didactice legate de limba română ca limbă străină

E.P. – conf. univ. dr.,
Facultatea de Litere,
Universitatea „Babeș-Bolyai”.
Director al Departamentului
limbă, cultură și civilizație
românească și al Institutului
Limbii Române ca Limbă
Europeană.

În ultimii ani, teoreticienii din domeniul didacticii își exprimă din ce în ce mai frecvent rezervele privind legitimitatea așa-ziselor „rețete ideale” susceptibile să asigure succesul în procesul de predare-învățare a unei limbi străine. Constatând evidenta deplasare a accentului pe variabile precum *profilul cursantului* și *nevoile* acestuia sau pe analiza detaliată a rolului pe care îl are *contextul* în învățare, prea puțini se mai apleacă astăzi asupra unor tehnici sau strategii de lucru detronate, cum ar fi, de pildă, plictisitoare exerciții de repetiție simplă, recomandate odinioară¹ cu atâta convingere pentru fixarea unor forme gramaticale dificile, în fazele de început ale studierii unei limbi. Mai mult, dacă un cadru didactic dorește să rămână în grațiile studenților sau ale confrăților ce reclamă tot mai vehement prezența profesorului *modern* în sala de curs, acesta va fi tentat să apeleze din ce în ce mai rar la rețetele consacrate, îngrădind pe cât posibil rolul gramaticii și al exercițiilor structurale în favoarea activităților de comunicare, singurele în măsură să-i asigure statutul mult râvnit de *moderator* sau *facilitator* al procesului de învățare. Cu toate acestea, experiența a numeroase cursuri de perfecționare, ce ne-au prilejuit o bună cunoaștere a nevoilor

profesorilor de limba română ca limbă străină (RLS), ne arată că fiecare cadru didactic – mai mult sau mai puțin experimentat – se află, în realitate, într-o continuă și, adesea, secretă (sau măcar discretă) căutare a acelor „formule magice” apte să transforme procesul de predare-învățare într-un demers cât mai eficient și mai ușor de controlat și, de ce nu, cât mai comod pentru ambele părți ale procesului educativ – profesori și studenți, deopotrivă. Socotim că, în cazul profesorilor de RLS, care nu beneficiază, din păcate, de nicio formă de specializare la nivel licență sau master, căutarea unor asemenea formule este și mai acerbă, orientându-se, de regulă, spre adoptarea / adaptarea unor soluții vehiculate în cazul limbilor străine cu o îndelungată experiență de predare.

Însă preluarea metodelor utilizate în mediile academice străine nu este un proces foarte comod pentru profesorul de RLS, căci, în perimetrul extern, după decenii de experiență în predarea limbilor, se manifestă o vădită rețineră față de „rețete”, care, chiar și atunci când sunt prescrise în termenii unor recomandări, nu sunt definitiv stabilite. Și asta pentru că eterna venerare a marilor adevăruri este o practică mai rar întâlnită în didactică, specialiștii având bunul obicei de a readuce periodic în discuție vechile teorii legate de predare, împrăștiându-se în permanență atât reflexia teoretică, cât și practica predării, din dorința declarată de a evita fosilizarea activității profesionale și de a ameliora continuu strategiile de lucru. Așa se face că rețetele sunt, rând pe rând, reanalizate și reevaluate pentru a fi aprobate sau contestate, reafirmate sau complet detronate, exercițiu ce asigură gândirii științifice o necesară și deosebită suplețe. Să ne amintim numai ce traseu surprinzător a avut atitudinea specialiștilor față de gramatică de-a lungul timpului: după ce zeci de ani aceasta a dominat predarea limbilor în context universitar, valul metodelor comunicative i-a contestat autoritatea, marginalizând-o sau exilând-o complet de la cursul de limbă, pentru ca azi să asistăm la o revenire în forță a gramaticii în cercetările ultimelor două decenii, ce încurajează practica unei învățări conștiente și reflexive a limbii². În aceste condiții, este relativ riscant să împrumuți o dată pentru totdeauna o formulă de lucru, oricât de răsunătoare sau de seducătoare ar fi ea în momentul lansării, fără a te menține conectat la pulsul cercetărilor viitoare, care pot confirma, infirma sau relativiza valabilitatea sau eficiența acesteia.

Și totuși, în epoca accesului liber la informație, putem afirma că, în perimetrul românesc, nu de rețete ducem neapărat lipsă, cât, mai degrabă, de un exercițiu susținut de examinare a acestora, care să atenționeze specialiștii că, într-un proces de învățare de calitate, în context academic, nu e suficient să acționăm intuitiv sau să aplicăm empiric rețete despre care ni s-a vorbit în varii contexte. E adevărat că ne putem baza foarte bine în opțiunile noastre metodologice pe rezultatele învățării, dar, în egală măsură, se impune să reflectăm și asupra motivelor pentru care o formulă de lucru s-a dovedit a fi mai eficientă decât alta. De aceea, ne alăturăm părerii celor care afirmă că scopul fundamental al noilor studii din didactică nu mai este obligatoriu acela de a propune o practică absolut diferită – lucru altminteri aproape imposibil la această oră, când există o veritabilă piață a studiilor de specialitate –, ci, în primul rând, de a arăta dacă o anumită practică este sau nu cu adevărat o „practică științifică”³. Fiind o știință relativ nouă în comparație cu alte științe mai vechi ale educației, precum psihologia, pedagogia, științele neurologice etc., didactica limbilor poate să exploateze terenul generos al acestor științe pentru a-și fundamenta teoretic domeniul, încercând să rămână totuși independentă în raport cu acestea.

De ce am simțit nevoia să avansăm ideea de *mit didactic*? Evident, nu datorită deschiderii deosebite sau popularității de care se bucură termenul „mit” în ziua de azi. Dacă ar fi să propunem o definiție elementară, am încadra în sfera acestui concept orice credință împărtășită de majoritatea profesorilor în legătură cu acele rețete capabile să asigure succesul necondiționat în procesul de predare-învățare a unei limbi. Credem că, spre deosebire de termenul ceva mai tehnic – și mai domestic – „rețetă”, noțiunea de mit didactic permite o lărgire extrem de productivă a cadrului discuției, permițându-ne să facem referire la recomandări sau formule de lucru care, prin intensa afirmare a eficienței lor, au dobândit o autoritate incontestabilă și, implicit, o aură de sacralitate care îngrădește semnificativ orice posibilitate de contestare. În cazul mitului didactic, chiar dacă succesul învățării se poate datora altor factori determinanți, absolut independenți de prescripțiile acestuia (ca, de pildă, efortul individual al cursantului sau talentul personal în învățarea limbilor străine etc.), rezultatele pozitive sunt atribuite involuntar aplicării și respectării pașilor de urmat, astfel încât acesta se hrănește și se revitalizează permanent, detemporalizându-se și dobândind

consistența unui precept universal valabil și relativ intangibil, lipsit de conștiința originilor sale.

Bunăoară, cine se mai îndoiește azi de faptul că motivația este un element favorizant al învățării, în general, și, implicit, al procesului de achiziție a unei limbi străine? Și, cu atât mai mult, cine se mai întreabă dacă la temelia acestui mit a existat inițial un fapt demonstrabil științific, care a fost ulterior generalizat, sau dacă s-a pornit invers, dinspre constatarea rezultatelor concrete ale efectelor motivației asupra învățării spre mitizarea rolului acesteia în învățare? În orice caz, pe deplin încrezători în forța acestui mit, puțini se vor întoarce astăzi să cerceteze, de pildă, modul de funcționare a creierului pentru a verifica dacă există acolo o posibilă explicație a prestigiului acestui mit. Însă cei curioși să înțeleagă procesele interne, activate în timpul învățării, vor fi răsplătiți vizualizând harta anatomică a creierului și constatând că „sediul” motivației se află chiar în vecinătatea centrului memoriei, pe creierul limbic (emoțional). Așa se explică de ce motivația nu are o natură intelectuală, ci una emoțională, putând modifica dramatic – pozitiv sau negativ – datele prin intervenția emoțiilor în procesul de învățare. Căci impactul negativ al „emoțiilor” (tensiunea sau stresul) asupra procesului de memorizare sau de achiziționare a noilor informații nu este deloc mai puțin frecvent observat sau invocat decât influența benefică a emoțiilor pozitive. Consecințele acestei teorii asupra modului de gestionare a procesului de învățare a unei limbi străine sunt ușor previzibile: așa cum încercăm să implicăm pozitiv cursantul în învățare, motivându-l emoțional pentru a-l ajuta să memoreze, ne străduim și să reducem la maximum tensiunea și stresul în timpul învățării, ca să evităm blocajele de orice natură. Însă ochiul didacticianului trebuie să rămână în permanență vigilent și să sesizeze capcanele aplicării prea simpliste a oricărui raționament de tipul cauză – efect. Nuanțând relația dintre emoțiile negative și comunicarea orală, teoriile mai noi privitoare la *anxietatea lingvistică*⁴ ne atrag atenția că tensiunea este un ingredient natural al contactului social și al comunicării naturale, atât în limba maternă (L1), cât și în limba a doua (L2), și că o reducere semnificativă a acesteia în timpul activităților comunicative ar putea determina cursantul să nu-și dezvolte capacitatea de a funcționa sub tensiune. Prin urmare, nu eliminarea completă a emoțiilor negative (v. a stresului) ar fi soluția practică sugerată de studiul impactului emoțiilor asupra performanțelor, ci conceperea unor activități și exerciții care să-i permită

cursantului să dezvolte gradual controlul stresului, indispensabil totuși pentru o comunicare autentică și eficientă în L2. Iată cum inițierea unui traseu de documentare, pornind de la cea mai banală afirmație cunoscută în didactică, aceea care cataloghează motivația drept garanția incontestabilă a succesului, ne poate oferi surpriza descoperirii unor procese conexe ce pot influența, pozitiv sau negativ, produsele învățării.

Invocând mai sus efectele implicării emoționale a cursantului în învățare, nu am urmărit nicidecum să deschidem seria unui inventar exhaustiv al celor mai răspândite mituri didactice, deși probabil că o asemenea întreprindere n-ar fi lipsită de interes. Scopul nostru este cu mult mai modest, rezumându-se la o simplă încercare de sensibilizare a specialiștilor cu privire la beneficiile readucerii în discuție a unor locuri comune ale didacticii, spre a verifica dacă în spatele lor se ascunde sau nu un fenomen verificat științific, în măsură să le confirme sau să le infirme prestigiul și legitimitatea. Prin acest demers, se poate demonstra că învățarea limbilor nu este un fenomen cu o funcționare complet necunoscută și că, în ciuda unor zone de umbră, „avem suficiente date pe care ne putem fundamenta reflexiile științifice ce pot și trebuie să hrănească și să amelioreze practicarea cotidiană a acestei profesii”⁵.

Cum putem accede însă la acele fenomene lămuritoare? Aminteam ceva mai sus că maniera cea mai simplă ar fi exploatarea rezultatelor unor științe conexe precum psihologia sau neuroștiințele, care și-au făcut de mult datoria, încercând să demonstreze cum funcționează relația dintre limbaj și gândire. Astfel, s-au înregistrat progrese de-a dreptul impresionante prin studiul efectelor leziunilor cerebrale asupra vorbirii sau prin tehnicile de vizualizare medicală din ce în ce mai performante. Amintim aici doar arhicunoscutul efect al distrugerii zonei Broca, situată în lobul frontal stâng, unde se află sediul limbajului⁶, care constă în imposibilitatea vorbitorului de a mai utiliza cuvintele din limba maternă. Abordările cognitive din lingvistică au făcut deja pași uriași în cercetarea legăturii dintre limbaj și operațiile mentale fundamentale, astfel încât astăzi beneficiem de posibilitatea unui control destul de bun al procesului de învățare. Sigur că un asemenea control nu este absolut obligatoriu și nu constituie el însuși o metodă în sine, ci se dorește, mai degrabă, o metodologie propusă profesorului sau cursantului, din dorința ca aceștia, în funcție de anumite constrân-

geri cu care se confruntă, să poată face niște alegeri perfect conștiente și raționale, în vederea atingerii obiectivelor propuse.

Un mit care ar merita să fie supus unei minime interogări este acela al fobiei față de *momentele moarte* dintr-o lecție, întreținută de recomandările binevoitoare ale profesorilor metodiști sau ale colegilor cu experiență în predare de a asigura un maxim dinamism lecțiilor, pentru ca acestea să fie considerate cu adevărat „reușite”. Astfel, în entuziasmul general de a eradica *momentele moarte* dintr-o lecție, ne stimulam studentii să lucreze încontinuu, valorificând cât mai bine timpul – întotdeauna prea scurt – avut la dispoziție. Câți dintre noi nu ne-am bombardat studentii cu nenumărate solicitări, stimulându-i să producă discurs – oral sau scris – încontinuu în L2, mai mult pentru a ne convinge pe noi înșine de calitățile de dascăli eficienți și plini de vitalitate? Or, o simplă analiză a operațiilor mentale, ce au loc în timpul procesului de memorizare, ne semnalează că o asemenea practică nu este întotdeauna recomandată, deoarece, pentru a fi capabili să memorizeze, lobii frontali ai creierului au nevoie de o stare de repaus (în care să nu mai primească informații noi) pentru a realiza o mișcare fizică asemănătoare celei făcute de mâinile care frământă pâinea, imposibilă în afara unui moment de pauză absolută. Iată din ce cauză mitul privitor la succesul lecțiilor de limbă dinamice nu rezistă acestei elementare analize, ale cărei rezultate pot fi, de altfel, ușor confirmate de experiențele noastre individuale de memorare, în timpul cărora ne acordăm acel moment de repaus binecuvântat, spre a-i permite ochiului să se întoarcă „înăuntru” pentru a reține mai ușor noile informații. Numai că dascălul din noi, dornic de rezultate rapide și imediate, ignoră, prea adesea, această lege fundamentală a funcționării memoriei și socotește „timp pierdut” acest minim răgaz, atât de necesar procesului de memorizare. Așadar, o asemenea informație teoretică, extrem de prețioasă, în viziunea noastră, poate fi exploatată didactic foarte simplu, rezervând, în timpul desfășurării lecției, asemenea spații minime de tăcere, vitale pentru interiorizarea noilor date. Considerăm că aceste momente de respiro sunt obligatorii mai ales înainte de rezolvarea unor itemi meniți să dezvolte competența de înțelegere a unui text audiat sau citit. Se știe că, în general, înțelegerea este pregătită prin exerciții de pre-ascultare sau de pre-lectură⁷, care introduc elementele lexicale noi, capabile să faciliteze procesul de înțelegere propriu-zisă. Or, în lipsa acelu

moment de răgaz, anterior chiar etapei de contextualizare, în care se memorează cuvintele noi, recent asociate unui sens, rezolvarea acestor itemi este practic imposibilă, iar cursanții au toate șansele să rateze luarea unor decizii corecte. De aceea, pe deplin convinși că, oricât de interesantă ar fi o teorie legată de învățare, ea nu își dovedește cu adevărat valabilitatea și viabilitatea decât dacă oferă șansa unei schimbări în munca la clasă, îndrăznim să formulăm o recomandare în acord cu cele afirmate mai sus: evitați să enunțați o nouă cerință imediat după furnizarea unor elemente lexicale sau morfo-sintactice complet noi pentru studenți și acordați-le cursanților un răgaz de 2-3 minute pentru a procesa / memoriza datele noi. Pauza va avea nu doar un efect benefic asupra performanțelor studenților, ci și asupra confortului lor psihic.

Ne vom opri în continuare la un alt mit care merită radiografiat, și anume acela privitor la rolul repetiției în procesul de învățare. Mai exact, ni se pare interesant de urmărit cazul exercițiilor de repetiție a unor enunțuri simple în RLS⁸ – tot mai mult contestate, de altfel, de către adepții metodelor comunicative –, realizate cu scopul de a favoriza memorarea unor structuri specifice. În majoritatea cazurilor, profesorii sunt profund dezamăgiți de incapacitatea studenților de a le reproduce ideile, în L1, cuvânt cu cuvânt, sau de a repeta, cu maximă fidelitate, enunțul-model furnizat în L2. Or, legile de funcționare a memoriei și teoriile despre *interlimbă*⁹ ne semnalează deplina normalitate a acestui fenomen, sugerându-ne să fim mai puțin drastici în sancționarea „infidelităților” de acest ordin. Astfel, trebuie ținut cont de faptul că memoria de lungă durată este o memorie globală, care privește fondul, și nu forma¹⁰. Se spune că, în general, chiar și în propria limbă, ne amintim conținutul unui mesaj, și nu constituenții formali ai acestuia și că, odată ce sensul frazei a fost interpretat, forma este complet neglijată. În timpul procesului de memorizare propriu-zisă, datele sonore, receptate sub forma unui influx nervos, pătrund în memoria scurtă, unde se realizează o primă triere, respectiv o clasificare a unităților distincte, percepute ca unități purtătoare de sens. De-abia apoi urmează analiza propriu-zisă a datelor pentru a determina conținutul mesajului, care trebuie să fie însă destul de rapidă, fiindcă, după aproximativ 7,5 secunde, auditorul riscă să uite ce a auzit, iar „recunoașterea trăsăturilor morfo-sintactice se face la voia întâmplării”¹¹.

Este binecunoscut faptul că, pentru obținerea unor performanțe adevărate în L2, e necesar să se ajungă la faza în care funcționarea acestor capacități operatorii să fie automată. Nu de puține ori, în fața rateurilor repetate ale cursantului în repetarea corectă a unor enunțuri, profesorul are impresia că studentul și-a format automatisme imperfecte sau greșite ori că are proaste obiceiuri. Totuși acești cursanți cunosc destul de satisfăcător vocabularul sau gramatica limbii străine și sunt capabili să rezolve fără greșală exerciții structurale ce vizează problemele de gramatică. Ceea ce înseamnă că, de fapt, cunoașterea reflexivă sau declarativă s-a realizat, fără însă a se ajunge la cunoașterea automatizată sau procedurală, care trebuie să coexiste cu cea reflexivă, pentru a putea vorbi de o reală stăpânire a L2¹².

Iată de ce considerăm că, la nivelul debutant, când cursantul nu a ajuns încă în faza automatismelor, iar producerea este mai degrabă repetitivă decât creativă, până și simpla reproducere corectă a unui enunț elementar, relativ scurt, trebuie încurajată, fiind considerată un exercițiu de „producere”, tocmai deoarece performanța de a reproduce corect inclusiv trăsăturile morfo-sintactice constituie un semn că studentul a avut timp să reflecteze rapid și asupra formei (neglijată, de regulă, în L1, după cum s-a văzut mai sus). Din moment ce memoria scurtă are o capacitate de la 10 la 30 de secunde, durată superioară celei pentru analiză și reformulare, înseamnă că studentul dispune de suficient timp să-și oprească atenția și asupra datelor lingvistice pentru a le memoriga, așa că reproducerea exactă a unui enunț este posibilă în acest interval. Având în vedere însă durata memoriei imediate, este de preferat să nu utilizăm enunțuri mai lungi de 5-6 cuvinte în asemenea exerciții. Astfel, între enunțuri de tipul: a. *În fiecare dimineață, Mihai se trezește la ora 7*, b. *Dimineața, Mihai se trezește la 7* și c. *Mihai se trezește la 7*, vom privilegia repetarea unor enunțuri de tipul c, și, eventual, b, iar cele de tipul a vor fi utilizate cât mai rar în exercițiile de repetiție simplă.

O altă consecință în plan didactic a faptului că procesul de memorizare are loc dinspre global înspre detaliu este recomandarea ca, în exercițiile de formare / dezvoltare a competenței de înțelegere după ascultare, audiția unui text să fie repetată, aceasta făcându-se întotdeauna de două ori. La prima audiție, studenții vor fi îndrumați să se concentreze asupra sensului global și să nu ia notițe de detaliu, respectiv să nu se

concentreze asupra rezolvării itemilor decât la a doua audiție, după ce vor fi reținut sensul de ansamblu, în absența căruia înțelegerea de detaliu este mult îngreunată. De altfel, ca strategie de predare, în general, se recomandă ca datele să fie prezentate mai întâi global, urmând să fie reluate apoi una câte una. Din acest motiv, în „predarea” ascultării (nu în evaluarea ei) este indicat ca, la a doua audiție, să se facă o segmentare a textului, în funcție de fiecare item, pentru a verifica mai ușor înțelegerea, solicitându-se și justificarea soluției date.

De legile de funcționare a memoriei trebuie ținut seama și în conceperea exercițiilor de dezvoltare a competenței de înțelegere după ascultare ce presupun completarea unor spații libere cu informații din text. Astfel, este recomandat ca intervalul lăsat între pozițiile de completat să fie suficient de mare pentru a-i permite cursantului să completeze o anumită informație, fără a pierde pasajul vizat de poziția următoare, lucru ce ar face imposibilă rezolvarea corectă a itemului respectiv. Cât despre corectitudinea morfo-sintactică a sintagmelor cu care cursanții completează spațiile libere, aceasta nu se recomandă a fi sancționată, tocmai grație celor afirmate mai sus cu privire la lipsa de precizie a memorării formelor în L2 și datorită faptului că aceste exerciții vizează dezvoltarea *ascultării*, și nu a competenței gramaticale propriu-zise, căreia îi sunt, în general, dedicate exerciții speciale.

Deși poate părea lipsit de semnificație, vom lua în discuție și unul dintre cele mai vechi mituri, demolat deja de ani buni, din didactica modernă, acela care considera *listele de cuvinte* drept secretul achiziției unui lexic bogat și variat. Căderea acestor liste în desuetudine s-a datorat faptului că ele reclamă o participare oarecum inconștientă a studentului, care are ulterior nevoie de o muncă cognitivă mult mai intensă pentru a ghici situațiile corecte de utilizare a acestor cuvinte. Din acest motiv, metoda cea mai eficientă de asimilare a lexicului constă în stimularea memorării prin producerea unei imagini mentale cu ajutorul mijloacelor vizuale sau audio. Astfel, se creează o conexiune între zona Broca – zona de plecare a datelor limbajului – și zona Wernicke, unde datele sunt „înțelese”. Cu alte cuvinte, se stabilește o legătură între zona de recepție și cea de producere, prin imaginarea unei situații de utilizare a datelor nou-primite. De cele mai multe ori, silabisirea cuvintelor sau simpla repetare a cuvintelor nu este suficientă pentru memorare. E nevoie de acea perioadă de ma-

turare, de întărire a datelor prin reflexia analitică, de un contact repetat cu datele noi în care cursantul este obligat să producă sens cu ajutorul acestora. De exemplu, pentru a introduce cuvântul *albastru*, se poate porni de la un enunț care apelează la gândirea concret-intuitivă, de tipul: *Cămașa mea e albastră*, pentru ca, mai apoi, să supunem studentul presiunii comunicative, stimulându-l să apeleze la acele *concepțe universale* ce asigură suportul în învățarea unei limbi străine, și să răspundă la întrebări de tipul: *Cum este cerul?* ș.a.

Recurgerea la aceste universalii ale gândirii a fost verificată în practica predării și recomandată de teoriile care susțin că limba străină este, de fapt, vehiculul unor concepțe sensibil asemănătoare celor din limba maternă a cursantului, operate de-a lungul unor acte de vorbire ale locutorilor nativi. Studiind o limbă străină, legăm concepțele exprimate în L2 cu concepțele trăite în L1, pentru a le integra și a învăța să ne servim de ele în situații asemănătoare. Se crede că persoanele care cunosc o singură limbă nu au învățat să reflecteze conștient la nivelul concepțelor și nu au conștiința faptului că un mesaj în L2 transmite, într-o manieră necunoscută, o realitate cunoscută. Acest limbaj al gândirii este bransat în permanență la real, fiind mai puțin arbitrar decât limbajul cuvintelor¹³, motiv pentru care, în predarea limbilor străine, ideea de universalitate a concepțelor este atât de folositoare și de productivă, făcând o adevărată carieră.

Un ultim mit analizat în încheierea acestor sumare considerații este cel legat de statutul exercițiilor de dictare la cursul de limbă. În practica predării RLS, dictarea s-a bucurat ani buni de un prestigiu incontestabil. Dacă *tradiționaliștii* așază dictarea în fruntea exercițiilor specifice de înțelegere după ascultare, *moderniștii*, în schimb, contestă acest merit al dictării, afirmând că ea nu se înscrie deloc în seria exercițiilor-standard de educare a *ascultării*. În timpul unei dezbateri în cadrul echipei de cercetare de la Departamentul de limbă, cultură și civilizație românească¹⁴ pe această temă, am constatat că, după ani de experiență în predarea RLS și după numeroase lecturi de specialitate, dilemele persistă, specialiștii nefiind în măsură să se pună de acord asupra anumitor chestiuni esențiale. Posibilele argumente vin însă tot din sfera științelor „mai vechi”, care relevă faptul că „percepția corectă a sunetelor și segmentarea continuu-mului fonetic în unități semnificative și în *zgomote non-informative*”¹⁵ con-

stituie, de fapt, primele etape ale procesului de ascultare. În timp ce unele capacități operatorii nu sunt specifice unei anumite limbi, ci funcționează identic în cazul tuturor limbilor, stând la baza învățării oricărei limbi, altele, cum ar fi percepția sunetelor, recunoașterea schemelor sonore, identificarea sunetelor sau articularea, fac apel la aceleași fenomene, dar cu trăsături specifice fiecărei limbi, asupra cărora cursantul exercită cu dificultate un control voluntar. Prin urmare, un lucru reiese cu destulă claritate: capacitățile operatorii specifice fiecărei limbi sunt legate și de fonologie, alături de lexic, morfologie, sintaxă și pragmatică. Ele pot fi create și dezvoltate grație funcționării judicioase a celorlalte capacități.

Exercițiul analitic elementar pe care l-am propus în acest spațiu restrâns s-a bazat, în mare parte, pe acel principiu fundamental al teoriilor învățării, care consideră achiziția limbilor străine, înainte de orice, „un proces mental ce operează, bineînțeles, într-un context social și comportamental, dar care este, în esența sa, o chestiune de achiziție a unui nou sistem de cunoștințe”¹⁶. Conform acestor teorii, cei care stau la baza explicării modului de funcționare (sau a lipsei de funcționare) a învățării unei limbi străine sunt, în primul rând, factorii cognitivi. Încercarea noastră de a confrunța câteva dintre cele mai banale mituri didactice cu datele furnizate de științele cunoașterii nu și-a propus altceva decât să-l invite pe cel de la catedră la mai multă reflecție, pentru a fi capabil să trieze și să selecteze, în cunoștință de cauză, mulțimea de recomandări și de rețete pe care le are astăzi la dispoziție. Apelând la paradigma cognitivă, nu am ales calea cea mai simplă de rezolvare a unor dileme, căci analiza proceselor mentale este mai anevoioasă și mai nesigură decât cuantificarea performanțelor cursanților în urma aplicării unei rețete. Satisfacția de a ne apropia de câteva dintre misterele modului de funcționare a creierului uman compensează însă, pe deplin, opțiunea noastră pentru un asemenea demers, ajutându-ne să ne înțelegem mai bine studenții și, bineînțeles, să ne înțelegem mai bine pe noi înșine. Cât despre recomandările pe care am îndrăznit să le facem, acestea sunt venite din partea unui spirit obișnuit cu practica didactică, dar care s-a aventurat în cercetarea unor teorii pentru a se asigura că alegerile făcute în plan metodologic sunt cele potrivite.

Note

¹ Rene Richterich, A. Margaret, J. Stott, Gilbert Dalgalian, Ottomar Welleke, *Manual pentru o predare activă a limbilor*, E.D.P., București, 1974, p. XIV-XV; a se vedea și comentariile din Georgiana Gălățeanu, Ecaterina Comișel, *Îndrumător metodic pentru predarea limbii engleze în școala generală*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1975, p. 41-42.

² Marie-Christine Fougerouse, *L'enseignement de la grammaire en classe de français langue étrangère*, 2001, pe http://www.lepointdufle.net/p/didactique_fle.htm; cf. și Elena Platon, *Reflexia gramaticală și febra comunicării în didactica RLS*, în Rodica Zafiu, Florentina Sâmihăian (editori), *Limba română: controverse, delimitări, noi ipoteze (III). Limba și literatura română: noi abordări didactice. Actele celui de-al 9-lea Colocviu al Catedrei de limba română, București, 4-5 decembrie 2009*, Editura Universității din București, București, 2010, p. 99-107.

³ Jean Paul Narcy, *Apprendre une langue étrangère – didactique des langues: le cas de l'anglais*, Les Éditions d'Organisations, Paris, 1990, p. 16.

⁴ Martin Beaudoin, *Introduction à l'étude du langage*, pe <http://www.pomme.ualberta.ca/ling/seconde.htm>

⁵ Jean Paul Narcy, *op. cit.*, p. 15.

⁶ Hélène Trocmé, *Deux hémisphères et trois cerveaux pour apprendre. La pédagogie des langues vivantes à l'écoute des recherches sur le cerveau*, în „Les Langues modernes”, n. 2, 3, 78 (1984), p. 127.

⁷ Jack Richards, Willy Renandya, *Methodology in Language Teaching*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 235-254.

⁸ Jan Göes, *Une initiation à la didactique du FLE*, Editura Sitech, Craiova, 2005, p. 38.

⁹ Jean Paul Narcy, *op. cit.*, p. 58.

¹⁰ Jean Berbaum, *Apprentissage et formation*, PUF, Paris, 1984, p. 57.

¹¹ J. S. Sachs, *Recognition memory for syntactic and semantic aspects of connected discourse*, în „Perception and Psychophysics”, 2, p. 437-442.

¹² Jean Paul Narcy, *op. cit.*, p. 110-111.

¹³ J.-P. Changeux, *L'Homme neuronal*, Paris, Fayard, 1983, p. 183.

¹⁴ Acest departament funcționează în cadrul Facultății de Litere a UBB Cluj-Napoca.

¹⁵ Jean Paul Narcy, *op. cit.*, p. 31-32.

¹⁶ M. Long, J. Richards, *Prefața la Cognition and Second Language Instruction*, Peter Robinson (coord.), Cambridge University Press, Cambridge, 2000, p. vii.

Adrian Dinu RACHIERU

Utopia romanului (II)*

A.D.R. – prof. univ. dr., decan al Facultății de Jurnalistică, Universitatea „Tibiscus”, Timișoara. Dintre volumele publicate (peste 20): *Elitism și Postmodernism*, Editura Junimea, Iași, 1999; *Bătălia pentru Basarabia*, Editura Augusta, 2000; *Alternativa Marino*, Editura Junimea, Iași, 2002; *Legea conservării scaunului* (roman, vol. I, II), Editura Eubeea, Timișoara, 2002, 2004; *Globalizare și cultură media*, Editura Institutul European, Iași, 2003; *Nichita – un idol fals?*, Editura Princeps Edit, Iași, 2006; *Eminescu după Eminescu*, Editura Timpul, Iași; *Poeți din Basarabia* (antologie critică), Editura Academiei Române, București, și Editura Știința, Chișinău, 2010.

Convins că nu există roman în afara personajului (firește, nu în sens canonic), Nicolae Breban caută – în pofida erodării poziției personajului – tocmai marile personaje. Chiar dacă s-a prăbușit concepția naratorului omniscient și creația „obiectivă” e privită suspicios în numele autenticismului, demiurgia – ca mare privilegiu al romancierului – își conservă puțința de a concura starea civilă. Or, eroii lui Breban se mișcă la limita câmpului vizual al conștiinței naratoare; sunt marginalizați, dar concreți, cotrobăind prin cotloanele vieții biologice, răscolind teritorii necercetate, fixați în barocul întâmplărilor existenței, în amorful care vegetează. Țesutul epic crește la intersecția fatalității și cauzalității, prin subiectivizarea viziunii. Rătăcim în „insula” Provinciei, într-un univers migrator supus spiritualizării și degradării, pe orbite convenționale, cu acutul presentiment al catastrofei, printre bărbați „de vârstă virilă”, trăind cu un violent cult al trecutului, și femei care vor călăi sau victime. Încăpățânat reprezentant al tradiției falocrate, cum s-a tot spus, Breban pledează pentru „femeia uriașă”; nu e doar o hachiță personală aici. Dacă o iubire plăsmuită năștea eroismul lui Don Quijote (nu observa Unamuno că întreg eroismul celebrului hidalgo pleacă de la o femeie?), Breban vede în prezența femeii uriașe un ax al operei, chiar posibilitatea re-fecundării lumii.

* Continuare. Partea I în nr. 1, 2014, p. 94-101.

Tema-obsesie este deci Cuplul. Tezismul forței își face loc, Breban este un fin psihanalist, atent la manipularea erotică a partenerilor, sondând zonele abisalității. Eroii lui Breban par născuți sub zodia victimei; ei fug de o singurătate imposibilă și găsesc contradictoriul inevitabil. O *viziune feudală* ordonează aceste cupluri asimetrice. Abstragerea în cuplu dezvăluie tocmai rolul celuilalt: „creația” în celălalt. Atras de *maniheismul tipologic*, Breban divulgă aceste raporturi dintre tare și slab, călău și victimă, stăpân și slugă. Puterea funcționează ca instinct erotic; erosul se politizează, îndrăgostiții lui – s-a observat – necăutând fericirea, ci căutându-se pentru a-și demonstra puterea, prinși în această rețea relațională. Dacă toată proza brebaniană stă sub fascinația forței, e cazul să notăm – pe urmele altora – că nu e vorba de o distribuție univocă a rolurilor. Raportul de forțe nu se exercită unilateral, reducțiunile stârnesc revolta romancierului. Erotismul devorant își află finalitatea în luptă, supunere, dominare, aservire, pornind de la constatarea împerecherilor nepotrivite: „Ce greșit sunt făcute cuplurile” – citim în *Don Juan*. Urmărind mișcările obscure, luând probe ale sedimentărilor abisale, Breban violentează experiența aperceptivă; frenezia vitalistă, incizia realistă și obscurizarea existențelor coabitează în numele pomenitului tezism al forței. *Luarea în posesie a semenului* – iată deviza lui Breban; metamorfoza – iată soluția eroilor săi. Din nevolnicul și cenușiul Grobei (*Bunavestire*) se naște „un tare”; prestigiul tipului tare e însoțit de sarcasmul auctorial, dar, să nu uităm, în primul Grobei se deșteaptă stăpânul. Provincia elitară este un univers feudal; stăpânii și slugile obediente închipuie o lume dictatorială, populată de roboți spirituali, o utopie negativă și o religie totalitară, feudalizând opozițiile. Bogata producție de tipuri e reductibilă la o ecuație proprie; iar fascinația forței e biciuită cu un cinism plebeian. Breban discută, cu o vervoasă capacitate de observație, forța celor mici, acea forță „măruntă, consecventă, ineputabilă”. Scriitorul urmărește ipostaza umilă, anonimă a puterii, decelând „urmele” în ceilalți. Eroii fascinează, fac prozești, dezvoltă o forță iradiantă. Dezinvolvura, spontaneitatea, imprevizibilitatea, ambiguitatea – toate slujesc respectării schemei: *inversarea rolurilor*. Martiri ai unor cauze obscure, eroii lui Breban sfârșesc în impostură. Cu o remarcabilă știință a detaliului, imaginativ și concret, prozatorul repovestește lumea; e atent și grijuliu cu „ofertele” romanești. *Oferta vieții este, însă, anarhia vieții*. De aici vorbăria, verbiajul năclăit, redundanța, nerespectarea normelor tradiționale. Nicolae Bre-

ban sfidează, spuneam, logica narativă în numele haosului vieții. Viul, ființa, ontologicul, „ceea ce ne înconjoară de peste tot”, această mare și imprevizibilă mișcare ar fi substanța odiseicului roman *Drumul la zid* (1984). Un roman total, în accepția unui *aspirator Breban* care absoarbe orice (totul) pentru a desacraliza eposul și a reinventa realitatea prin mitizare. *Drumul la zid*, s-a spus, poate fi citit ca o epopee a dereificării, descoperind excepționalitatea omului comun; adică excepționalitatea ascunsă în banalitate, aflând puterea de a renaște prin cucerirea spațiului interior. Aflând și reafând *miracolul de a fi*, recuperând – sub dimensiune alegorică – umanul, în care intră, desigur, și subumanul.

Un Castor Ionescu trăiește o revelație, se retrage din lume pentru a reveni, merit și el unui „rol sacral” [5, p. 851], cu influență modelatoare, nedorită chiar. În enigmaticul K. (*Pândă și seducție*, 1991) „lucrează” un demon al farsei. Domnul K., eroul acestei narațiuni, este un scriitor corupt de glorie; interviurile acordate ziarelor „burgheze”, în numele unei dubioase revolte, îl aruncă în vidul social. Profesiunea de *a fi celebru*, megalomania (deși trăiește „în afara socialului”) cochetând cu ritualul seducției (erotică și politică, deopotrivă) îl definesc drept *un politician al amorului*; un mic Dumnezeu – constructor de farse. Descoperim aici, în embrion, tema creației (posesiei), testată prin invocarea unui Don Juan creator (un Romeo „mărunțel”, deșteptând feminitatea) sau prin citarea „găliganului de Rogulski”, un memorabil și grobian viitor erou de roman. Să ne amintim că în *Don Juan*, Tonia, „fixația” lui Rogulski, va lupta pentru „apărarea cuplului”: o viață mecanică ascunsă într-o familie afișând masca respectabilității. Micuța Tonia, crispată, pare intangibilă, dar Rogulski o va trezi la o nouă viață; o va remodela. Rigiditatea contrariată, alarma de animal vânat, teama de vulgaritate se risipesc; Tonia, cu ale ei efluvii enigmatice, devine autentică, supusă unui ritual coruptiv. Nicolae Breban demolează mitul fericirii erotice, trecând prin filtrul ironic discursul romanesc. *Don Juan* este o „epopee” în registru parodic, scriitorul „jucându-se” cu *metafora vânătorii*. În spatele lui Rogulski, cel pentru care a poseda înseamnă a descrie (a crea), stau interogațiile asupra actului creator; „boala lui Rogulski” este boala creației. Demiurgismul e drapat în faldurile agresiunii donjuanești; cel care posedă descriind, împărtășește soarta scriitorului. Palavrăgiul Rogulski, dincolo de poezia trivialității, dincolo de efectele fals-pedagogice pe care romanul le evidențiază, accede la libertatea de a rămâne ceea ce este.

Orgoliul creator, mizând pe supremația romanului, a învins; în contextul exploziei șaizeciste, N. Breban a urcat impetuos spre statutul de „romancier al generației”. Nichita, în anii de început, paria pe acel june athletic, fără volum încă, negrăbit, afișând, imperativ, o siguranță nutrită de un imens orgoliu. Care, iată, peste ani, a rodit. Breban a visat să ajungă *romancier* și această fascinație, „tulbure și precoce”, l-a însoțit mereu. Romancier „instinctual”, cu *lăcomie de lume*, încercând să cuprindă *existența totală*, palpând „fundul” existenței, Nicolae Breban a impus o formulă, asumându-și riscul greoiului. Proza sa nu desfășoară un interes localist, nu cade în cazuistică minoră, ci tinde spre general-uman, reproblematicând. Chiar și când ratează, Breban rămâne interesant. Iar vegetația interpretativă poate crește luxuriant pe acest sol. Cum realitatea dilematică provoacă „animalul interior” și spațiul românesc este confortabil-duplicitar, invazia personajelor oximoronice pare firească, prelungind o ambiguitate salvatoare.

Previzibil, nici ultimul roman brebanian, masiv, dificil, confesiv etc., nu se dezice de buchetul tematic îndelung testat de prozator, fiind, deopotrivă, reconstituirea unei epoci (acele „incredibile vremuri” ale primului deceniu comunist) și, mai ales, o lungă retrospectivă a sinelui, ca *singura cale* de a-și înțelege destinul. Ultimele pagini ale romanului precipită „evenimentele”: o informație șoptită, neverosimilă, un zvon neverificat (pe filiera tovarășului Vitregu) funcționează ca *dedic*. Petrecărețul Const Buzilă, înalt activist și „prieten de ultimă oră” al lui Calistrat, un impostor jovial, are o idee „năstrușnică”: dispăre, se dă drept altul și aterizează „acolo”, „la fund”, experimentând universul carceral. Iar naratorul ne asigură: *trebuia să fie așa*. Începe detracarea / degradarea lui Cali, deja om așezat, prins într-o „căsnicie tovarășească” (cu Valentina). Cu știutu-i arivism „anemic”, în plasa micilor lașități și ipocrizii, vizitat de iluzii paranoice și fantasma indigeste. Și care, brusc, ascultând vocile inconștientului, revine în „propria-i temniță” (nemulțumirea de sine), realizând că acel Const ar fi *maestrul visat, pierdut*. Încât, etalându-și defectele, coborând în rătăcire și „scrânteală”, subjugat de obsesia de a-l căuta (așteptându-l), își propune *să rămână viu*, trăind „aidoma lui”, să-i ducă „propria lui viață”. Se reface, în absență, cuplul ucenic – maestru. Dar, s-a observat, e vorba de o *convertire prin delegație*. Revelația lui Calistrat, după o așteptare intensă, anunțând „învierea”, o parafează. Cincul Const Buzilă alese pușcăria pentru salvarea sufletului după ce gustase, în plin stalinism, misterul puterii și „reala falsitate a noii lumi”, întronând – sub șenilele

Istoriei – minciuna existențială, sub un „regim năvalnic”. Confruntat cu „măștile răului”, va căuta *măreția suferinței*. Iar Calistrat, înșurubat în an-grenaj, nu vrea să ajungă și să reziste „sus”, desigur într-un timp lacom al Revoluției, devorator, cu eroi și victime; nu vrea să parvină, ci să devină, întâlnindu-și / contemplându-și destinul. Așteptându-și timpul, lunecând în detracare ca într-un *coșmar melodios*. O devenire ținută sub observație, o ratare planificată, conjugând „lenea de destin” pe fundalul „basmului negru” al Istoriei, stângăcia (de mare „adâncime”) și forța interioară, dorind *a rămâne viu*, salvând umanitatea. După ce, sub semnul provizoratului, întâlnește atâtea *maestri de împrumut*, acei falși maestri, repudiați. Descoperind, apoi, salvator, că această obsesivă căutare a magis-trului este *o cale de a afla umiliința*.

În fond, la ora bilanțului, autorul *Franciscăi* recapitulează, cu farmec epic și portretistică suculentă, divulgând și informații de culise, credințele tinereții. Acele seri aprinse și nopți albe când foștii prieteni, aspiranți la glorie, mânați de o impulsivitate paranoidă, schițau utopii tangibile. Or-tacii de atunci, euforizați, cu o beligeranță mascată, înfrângând vitregiile timpului social, credeau neclintit în viitorul lor, dovedind o infailibilă *încredere*. Trăind, altfel spus, „în cușca propriei obsesii de destin” și apărând, cât se putea, *microcosmosul literar*. Iată pilda celui înrobite de proza abisală, consacrat definitiv utopiei românești. Și care, având – arhitectu-ral – viziunea Operei, impunând prin ritm și debit, forând abisalitatea, refuzând maniheismul, nu dezvoltă o perspectivă justițiară, ci o gândire vie, contradictorie, protejând și pregătind explozia virtualităților; adică, salvând „adevărul spermatic” (cioranian).

*

Ca „descriptor” infatigabil, Nicolae Breban ne propune o poetică explicită. Evident, realismul tradițional e neîncăpător pentru un prozator care, insinuat în text, își rostește infatigabil megadiscursul, transferând protagoniștilor, într-un limbaj nediferențiat, propriile teorii. Marile teme, dobândind carnație epică și vitalitate, se desfășoară repetitiv, aluvionar, descentrat, urmând o schemă bătătorită, fără economie de mijloace, alunecând în eseism. Bolnav de grandoare, fără rigoare narativă, Breban preferă distribuția dihotomică; plonjează în concretul existențial oferind romane „ideologice”, cu lungi discuții și febrile

dezbateri „de idei”; manevrează înși șterși, puși în situații excepționale, deschizând un destin înalt sau, dimpotrivă, cheamă la rampă înși magnetici, sadici, asumându-și mentoratul, cu schimbări de rol în ecuația călău / victimă; în fine, rămâne „un maestru al ambiguității” [2, p. 1131], dezvoltând un tezism diluat, „de dincolo de timp”, cu o halucinantă indentificare de roluri (personaj, narator, autor). Catapultat în prima linie, cu o carieră rapidă, dobândind funcții înalte, chiar în nomenclatura de partid, alertat de *mini-revoluția culturală* (iulie 1971), el va reacționa paradoxal: va demisiona, va denunța „pericolul unui nou stalinism” („Die Welt”) și „amenințarea unei întoarceri la dogmatism” (v. „Le Monde”, 22 septembrie 1971), va reveni în țară stârnind nedumeriri și suspiciuni. Dubla cetățenie îi va permite să penduleze între frondă și colaborare. Agent al Securității în ochii exilului, proscris în propria-i țară, va fi supravegheat, monitorizat; deoarece pune probleme, se va încerca, punând la lucru și cercurile adverse din lumea literaților, compromiterea. Cum Breban nu ataca politica internă a regimului, ci doar cea culturală, energia sa recalcitrantă trebuia domolită. I s-au satisfăcut poftele, scria Gabriel Andreescu, pentru a nu deveni un „adversar activ” [4, p. 255]. Supus unui linșaj mediatic, a fost declarat, prin direcția de investigație a CNSAS, la 6 aprilie 2011, cu statut de *colaborator*. Același Gabriel Andreescu era îndreptățit să reclame „anarhia jurisprudențială” în materie de colaboraționism, definit lax, sub cupola serviciilor aduse regimului. Cu ascensiune bruscă, dar fără „merite activiste” [5, p. 849], cu o disidență estompată [6, p. 94], privit mefient, amărât și bârfit după „trădare”, considerat un element „net dușmănos” (sursa Costea), *cazul Breban* a ținut afișul lungă vreme. Dificil, dar nu ostil, fanatizat pentru cauza literaturii (salvarea propriei opere), flirtând cu autoritățile, independent, dar și oportunist, orgoliosul Breban era, de fapt, imprevizibil. „Nerealizat” în vest, idee de circulație în mediile literare, „Baltag” (numele de cod) ar fi revenit în țară, încheindu-și, s-a spus în aceleași cercuri, misiunea securistică. Apolitic, obsedat de sine, Breban ar fi decepționat; în consecință, nu s-a bucurat de grațiile *Cabinetului parizian*, simetrizabil cu cel din țară. „Cancelaria pariziană” [1, p. 188], cu nostalgia cenzurii și imixtiunii, predica, se știe, *est-etica*, „gustul arbitrar al unei morale” [1, p. 94], colorată, totuși, politic. Un „anticomunism primitiv”, după gustul lui Breban, impunând, după 1989, direcția de dreapta în cultura noastră și o ierarhie confecționată pe acest calapod. Dacă în anii dictaturii, în cele

trei decenii de cronică radiofonică, Monica Lovinescu, ascultată „cu sfințenie”, ne reamintește N. Manolescu [2, p. 1206], acțiunea complementară, printr-un efort conjugat, cu cei din țară, salvând – în coliziunea cu cenzura – cărțile valabile, e total nedrept să acceptăm ideea, vehiculată cu hărnicie de unele voci, că adevărata literatură s-ar fi scris în exil. Ori că acolo s-a purtat bătălia canonică. Indiscutabil, ierarhizarea este „operă de interior”, sublinia ferm Al. Cistelean [7, p. 6], chiar dacă nucleul parizian, fanatizat politic, trasa linia ideologico-literară, cerând alinierea. Nesupus comandamentelor externe și considerat, de vârfurile emigrației reacționare, drept „omul Securității”, cu „sarcini speciale”, firește, lapidat, izolat, refuzat de editori, Breban a suportat o intensă campanie de intoxicare și incitare, stimulând disensiunile. Egocentrismul „patologic”, denunțat de un Dorin Tudoran (v. *Adio, Grobeimea Voastră*), îl conducea spre concluzia că autorul *Îngerului de gips* ar fi „un perfect agent de influență”; taxat ca agent al Securității, într-un material destinat CIA, de către Emil Hurezeanu, controversatul Breban, incomod, volubil, notoriu, stârnind invidie etc., se preta „exploatării informative”. „Măreția” afișată, megalomania, disidența vizibilă (cf. Eugen Simion), au întreținut pe piața publică un șir de legende brebaniene. Ca să nu mai vorbim de luptele intense din saloanele emigrației culturale, acolo unde virusul suspiciunii făcea ravagii. Personalitate egolatră, emfatică, antipatizată, invidiată, copios bârfită, supus „birocrăției de publicare”, chemat pentru lungi discuții la CCES (conivențele politice fiind inevitabile), sfidând prin *importanța de sine*, provocând – ca figură publică – viesparul literaților, „obiectivul” Breban cerea, din partea organelor, o strategie prudentă. Fiindcă nu-și dorea explicit statut de opozant, strecurând, de pildă, în „Scânteia”, câte un articol „pentru a-și putea face liniștit de cap”, prozatorul trebuia neutralizat, exploatăndu-se „particularitățile temperamentale”. După cum Breban însuși se iluziona că mascarada naționalistă, redogmatizarea, adiind a realism-socialist, cum observase Nicoleta Sălcudeanu [6, p. 92], puteau fi stopate prin rezistența culturală, limitând efectele.

Am putea, desigur, eseiza îndelung pe marginea asumării acestui trecut convulsionat, angajând pasional taberele. Ultimul Manolescu, fostul prieten, notează, de pildă, în *Istorie*, că Breban a fost demis și că sub directoratul său *România literară* se ideologizase; Breban, în replică, precizează corectiv că și-a dat demisia, în plic, din Franța, printr-un „protest explicit” [1, p. 257], fiind exclus din Biroul Uniunii Scriitor-

rilor (laș, nepăsător, răspunzând docil comenzii de partid). Tot Manolescu e de părere că memorialistica brebaniană ar fi tendențioasă [2, p. 1133], acumulând frustrări și inexactități, cu fulgere polemice pentru a-și croi „o imagine avantajoasă”; că romancierul, evident provocator, original, digresiv, cultivă un stil „plin de greșeli” [2, p. 1121], vehiculând idei paranoice și stereotipii morale. Nici Alex Ștefănescu nu e mai blând, obiecțiile sale vizând proza tautologică și „surditatea” autorului, imun la observații, făcând din literatură un scop în sine. Cert e că măreția leonină a lui Breban, sâcâit de roiuri de muște, nu poate accepta condiția de victimă. Cu origine „nesănătoasă” (tatăl său fiind preot greco-catolic), cu o viață aventuroasă, cititor bulimic, el face din scris, cu îndărătnicie, o irepresibilă vocație, lansând, cu aplomb, proiecte impunătoare. Un eroism tenace îi întreține pulsiunea creației și credința în scris. Această mistică a literaturii, afișată orgolios, care, să observăm, precede și anunță opera, exhibă o „plăcere vicioasă” [8, p. 538]; ferment cultural, animat de ideea (nepoetică) de construcție masivă, Breban nu poate uita – în nicio împrejurare – de sine. Acceptă „impostura” poetică (Paris, 1986), scrie, tot acolo, despre *Spiritul românesc în fața unei dictaturi*, dar, printre rânduri, se ițește, maiestuoasă, figura sa muștrătoare, îndemnându-ne somativ să fim, ieșind din tunelul dictaturii, „adultși și responsabili” [9, p. 99]. Șocul libertății a tulburat multe spirite, întreținând, doar aparent, „o răfuială colegială” [1, p. 242]. Apriga falangă politică postdecembristă, sub flamura unei moralități severe, a iscat, discreționar, răstălmăciri, amânând reala normalitate. Vizați erau corifeii GDS. Încât, bântuiți de „stafia prezentului”, după lungile decenii comuniste, riscăm să nu ne putem bucura de *prezentul nostru*. „Surparea” decembristă ne-a adus libertatea, un „dar otrăvit”, scrie Breban. „Veșnicul provincial” încă se mai mângâie cu *speranța re-unirii* spiritelor creatoare [1, p. 280], încă mai crede (himeric) că intelectualii de vârf vor abandona scenariile veninoase, „mincinoase cu program”, conlucrând. Deși el, un „nordic” coborât la București, un ardelean rigid, bătându-se îndărătnic pentru cărțile sale, voiajând în comunism, fără slujbă, strămtorat, dar cu cetățenie germană (din 1972), obosit după atâtea lupte, stânjenit să răspundă la acuze („tovărășia” cu Burtică, „prietenia” cu Pleșită, scriitor al Ministerului de Interne, cu sarcina de „a sparge” exilul etc.), alesese *tăcerea*. Având însă mirajul literaturii și cultul cantitativului, atacând teme „imposibile”, de mare întindere, construind romane-catedrală. Fiindcă, recunoscându-și

stilul „dezordonat”, riscând, Breban afirma tăios: „stilistica este găfâitul autorului” [9, p. 291].

Acum, respirând în libertate, ieșind din coșmarul social al totalitarismului roșu, își poate contempla truda, convins că teza deșertificării este falsă. Că rezistența prin cultură a îngăduit supraviețuirea *în esențial*, câtă vreme, la noi, într-un regim discreționar, opoziția fățișă a fost „exotică” [1, p. 147], mulțumindu-ne cu „revolta în oglindă”. „Păcălit” de primul Ceaușescu, Breban a luptat să rămână scriitor. Și e convins că, în pofida ingerințelor, s-au ivit opere valabile în acel „exil estetic”, chiar dacă fenomenologia revizionistă de azi, reexaminând în regim de urgență literatura postbelică, îmbrățișează justițiar criteriul moral-politic, devenind o „procuratură literată”, în numele unui militantism fantomatic.

Scriitor vizionar, „nebu”, fără „tact social”, totuși „descurcăreț” (cum a fost suspectat), vizitat de spaimile ratării, așteptând – într-o tinerețe căutătoare, nesigură – o glorie incertă, anunțând proiecte „bombastice”, Nicolae Breban s-a confruntat cu o benefică *întârziere de destin*. Un adolescent ezitant, întârziat deci, terorizat de gândul de a nu avea talent, un „ratat potențial”, crescând sub protecția *grupului*, ca „atelier de lucru și de formație” [10, p. 316], un *scrib epic*, retras într-o „marginalitate activă” [10, p. 63]. Revanșându-se spectaculos, sedus și la bătrânețe de vechea „fervoare scripturistică”, credincios temelor obsesive, slujind utopia romanescă, desfășurată amplu, problematic, inconfundabil, ispășind, astfel, *o vină inefabilă*.

- Note** ■
5. Marian Popa, *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, vol. II, Fundația „Lucaefărul”, București, 2001.
  6. Nicoleta Sălcudeanu, *Revizuire și revizionism în literatura postcomunistă*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013.
  7. Al. Cistelean, *De la revizuire la revizionism*, în „Argeș”, nr. 8/2013.
  8. Alex Ștefănescu, *Istoria literaturii române contemporane (1941-2000)*, Editura Mașina de Scris, București, 2005.
  9. Nicolae Breban, *Riscul în cultură*, Editura Polirom, Iași, 1997.
  10. Nicolae Breban, *Sensul vieții* (Memorii, I), Editura Polirom, Iași, 2003.

Iulian BOLDEA

Actualitatea criticii

I.B. – prof. univ. dr. la Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș. A colaborat cu mai multe articole la „Kindlers Literatur Lexikon” (Metzler, Stuttgart / Weimar, 2009). Ordinul „Meritul pentru învățământ”, în grad de Ofițer, 2004. Este conducător de doctorat, redactor-șef al revistei „Studia Universitatis «Petru Maior». Philologia”, redactor la revista „Vatra”, membru în colegiul de redacție al mai multor reviste de cultură. Dintre volumele publicate: *Scriitori români contemporani* (2002), *Poezia neomodernistă* (2004), *Vârstele criticii* (2005), *Istoria didactică a poeziei românești* (2005), *Poezii românești postmoderni* (2006), *Teme și variațiuni* (2008).

Intransigent, polemic, ferm în opinii și tranșant în atitudini, Mircea Iorgulescu (născut pe 22 august 1943, decedat în 7 iunie 2011, la Paris) ar fi împlinit anul trecut 70 de ani. Unul dintre criticii români influenți în anii '70-'80, foiletonist reputat și exigent, Iorgulescu a fost, timp de optsprezece ani, redactor la „România literară”, între anii 1971 și 1989. Cărțile sale (*Rondul de noapte*, *Al doilea rond*, *Scriitori tineri contemporani*, *Firescul ca excepție*, *Critică și angajare*, *Ceara și sigiliul*, *Prezent*, *Spre alt Istrati*, *Eseu despre lumea lui Caragiale*, *Tangențiale*) dovedesc voință de rigoare și imperativ al clarității, criticul fiind atras mai mult de „analitica actualității” (Dan Culcer). Cartea de debut, *Rondul de noapte*, conține texte cu o natură complexă, ce se situează „între eseu, portret și studiu analitic”, materia fiind configurată cronologic și tipologic, deopotrivă. Scriitorii importanți ai momentului sunt analizați din unghiul corelației textului cu contextul, autorul fiind mai cu seamă atent la „descrierea unor forme literare și a configurației operei”, dar și la acele momente cruciale în evoluția literaturii române, ilustrate cu personalitățile ei exponențiale. Perspectiva asupra poeziei circumscrie „poezii tranziției” (Emil Botta, Maria Banuș etc.), momentul *Steaua* (A.E. Baconsky), până la poezia anilor '70 (Mircea Dinescu, Adrian Popescu, Dinu Flămând). Aprecierile despre critica români importanți sunt sintetice, efici-

ente, plastice, procedându-se la reducția trăsăturii dominante; de exemplu, la Maiorescu e vizibil un „ton al eficienței”, Gherea e contemporan cu noi „printr-un mod de lectură”, în timp ce în cazul lui Lovinescu e pusă în lumină „impersonalitatea”. În privința criticilor contemporani, în *Al doilea rond*, procedeul sintetizării subliniază, dă rezultate de expresivitate sporită. Astfel, Adrian Marino se detașează prin „vocație de competitor”, Al. Piru e dominat de o „voință de autoritate”, Eugen Simion are o altă vocație, anume a „instituționalizării”, în timp ce Cornel Regman se impune printr-o „constantă atitudine de institutor mereu preocupat de menținerea ordinii”.

Lecturile lui Mircea Iorgulescu se fundamentează pe necesitatea înțelegerii („Vreau să înțeleg, nu să demonstrez ceva ce știu dinainte”), printr-o camuflare a instrumentarului critic („ideal este ca metoda să nu se vadă”), dar și prin apelul la portretul sintetic (ilustrative sunt portretele unor scriitori și critici precum Radu Petrescu, Lucian Raicu, Mircea Zăciu, Marian Papahagi etc.), prin recursul la explorări atente, cu nelipsit nerv polemic. Atașat unei etici a adevărului critic, foiletonistul problematizează acut spațiul literaturii, oferind analize interesante ale unor scriitori precum Marin Preda, Augustin Buzura, George Bălăiță, Ștefan Bănulescu, Mircea-Horia Simionescu, Fănuș Neagu, Dinu Flămând, Bujor Nedelcovici, Mircea Ivănescu, Leonid Dimov, Mircea Nedelciu etc. Cu o scriitură densă, contrasă, tensionată, sincopată, atrasă de fulguranța aforismului, cu un ton ce refuză orice compromis, orice tranzacție cu normele impuse sau cu prejudecățile, textele critice ale lui Mircea Iorgulescu impun prin precizia enunțurilor, prin sistematica demonstrației și prin rafinamentul expunerii, atentă la dimensiunile de profunzime ale tectonicii textului și la dialectica atitudine / viziune lirică. De exemplu, la Dimov, criticul subliniază că: „jocul este expresia spaimei, miraculosul este un refugiu: jovialitatea poetului are un secret fior tragic”. Relevarea rolului și a funcționalității criticii de întâmpinare pornește de la ideea utilității genului și a ancorării lui în actualitate („Cronica și recenzia nu au dispărut: își au rostul lor important și bine stabilit, în mișcarea literară contemporană, atât la noi, cât și în alte părți, mai vestice”).

Din volumul *Firescul ca excepție*, se detașează amplul eseu *Din vremea lui Dinicu Golescu*, „un text serios și deopotrivă încântător, scris cu inteligență, cu umor și pe alocuri cu sarcasm” (Nicolae Manolescu). Memorialul de călătorie al lui Dinicu Golescu e perceptut de critic din

perspectiva ambivalenței normalitate / anormalitate: „Venit dintr-o lume aberantă, cum era aceea din principatele fanariotizate, Constantin Golescu descoperă, călătorind în Occident, o lume firească, în care spiritul său, deloc amortit nici până atunci și sigur nedeformat, se trezește și se integrează într-un chip cât se poate de normal. Cu adevărat uimit se arată marele logofăt nu de ceea ce vede în voiajul său, ci de ceea ce își amintește despre țara lui”.

Interesante sunt studiile despre Panait Istrati (*Spre alt Istrati*, reconfigurat ulterior în *Celălalt Istrati*), unde Mircea Iorgulescu se străduiește să detașeze amprenta tragică, să sublinieze refuzul literaturizării și să repudieze eticheta pitorescului ce plana, uneori abuziv, asupra operei autorului *Chirei Chiralina* („Structural, Panait Istrati nu este un povestitor în sensul clasic al termenului și cu atât mai puțin unul oriental: e un om care vine din infern și scrie pentru a depune mărturie. Vrea să zguduie, nu să placă”). În fond, asta înseamnă binecunoscuta sintagmă „un alt Istrati”: altul decât cel impregnat de sunuri și reflexe ale pitorescului, idilismului, lirismului edulcorat; un Istrati reconstruit prin prisma dosarului biografic, psihologic sau psihanalitic, dar și prin reconsiderarea operei, cu sugestia accentului tragic, bine documentat și interpretat. Al. Cistelean subliniază, cu drept cuvânt, suspens-ul demonstrației, dar și faptul că autorul acestui „spectacol de critică narativă” reconstituie biografia și opera lui Istrati „în termenii frenetici ai unei drame. Recuperarea unei vieți atât de precipitate într-un stil critic tranșant, de alertă, dar și reflexiv în același timp și în aceeași măsură, e dovada unei întâlniri de grație. Pornind de la alte exegeze închinat lui Istrati, Iorgulescu găsește repede un *casus belli* exegetic, începând de la care toată monografia respiră doar aer polemic. Rigoarea lui pune ușor la punct diletantismul altor cercetători ai biografiei istratiene; și mai ușor deconspiră el răstălmăcirile și manipulările operei; adevăratul conflict e însă cel al interpretării. Atât pentru operă – lăsată totuși, în mare, pe altă dată –, cât și pentru semnificația unor secvențe biografice ori a unor peripeții ideologice, ori de atitudine. Biografia lui Mircea Iorgulescu are o strategie de campanie și un ritm intens dramatic”. Situându-se în limitele adevărului propriei concepții artistice, Istrati se relevă ca un scriitor ce trăiește autentic și dramatic aporiile propriului destin chiar, sau, mai ales, în răspăr cu imperativele și fixațiile veacului său: „La începutul unui secol ce descoperă (descoperă sau inventează?) metamorfoza, alteritatea, depersonalizarea, schizofrenia ca feno-

men social, multiplicarea în uniformitate, statistica totalizantă, disoluția, rinocerizarea, Istrati are insolența de a rămâne așa cum este”.

Cartea despre Caragiale, intitulată de autor *Marea trâncăneală*, a apărut în 1988, sub titlul, benign, *Eseu despre lumea lui Caragiale*. Aici Mircea Iorgulescu decupează și explorează o latură nouă a lumii lui Caragiale; nu aceea idilică, de euforie, volubilă, delectabilă și comică, ci una gravă, „serioasă”, violentă, agresivă. Limbajul nu e individualizant, ci omogenizant, *trâncăneala* ascunde o tendință de anonimizare, schematism verbal, vehemență vorbită și fizică. Universul caragialian ar fi tutelat, în viziunea criticului, de două instanțe atotcuprinzătoare: *secția* (simbol al autorității, al *Puterii* care, prin diferiții săi agenți, controlează, supraveghează și sancționează orice inițiativă personală) și *carnavalul*, care circumscrie existența debusolată, lipsită de repere ferme, a personajelor: „Secția este vital interesată în perpetuarea carnavalului și în protecția mecanismelor de mistificare”. Dialogul dintre cele două instanțe se manifestă prin compromis, falsitate și fraudă, iar tipul emblematic e „pișicherul”, care reprezintă un mod de existență ilegitim, adică „un puternic factor de unitate colectivă și de armonie socială”. În acest univers neomogen, lipsit de fermitate ontică, de criterii, marcat de frecvente „schimbări ale macazului”, „oamenii ordinii și ai legii parafrazează un mod de viață structural necinstit”. Volubilitatea infinită, incoerentă, mistificatoare construiește un „infern fanfaron”, ce legitimează, cum scrie eseistul, „confortul complacerii”. În antiteză flagrantă cu universul euforizant al trâncănelii, *secția* impune agresivitate, violență, control strict, supraveghere, în forme numeroase (agresarea fizică sau verbală, „turnatul la secție”, procesul-verbal etc.) care transformă violența în „ritual halucinatoriu”. Lectura „lunii lui Caragiale” e, mai ales, o exegeză, subversivă adesea, a lumii anilor '80 (dominată de cenzură, teroare, autoritarism și ideologie dogmatică) prin prisma operei caragialiene.

Volumul *Tangențiale* (2004) marchează o reîntoarcere a criticului la foileton, fiind compus din cronici ale unor cărți de critică, teorie, eseu, stilul fiind cel probat în cărțile anterioare: dens, eliptic, strâns argumentativ, polemic, tensionat. Seducător prin vobulele frazării, dar și prin concizia bine strunită, critica lui Mircea Iorgulescu oferă, mai ales prin „vocația formulei pregnante, memorabile, a portretului din câteva trăsături” (Nicolae Manolescu), multe perspective și sugestii hermeneutice demne de interes.

Alexandru Ovidiu VINTILĂ

Traian Brăileanu și Martin Heidegger. *O congruență anume*

A.O.V. – licențiat în istorie și filozofie, diplomat în inginerie și management agroturistic. Doctor în științe socioumane. Membru al Uniunii Scriitorilor din România. Redactor-șef al revistei „Bucovina literară” și membru în colegiul de redacție al revistei „Scriptum” a Bibliotecii Bucovinei „I. G. Sbiera” din Suceava. Cărți publicate: *caricatura de cretă* (2003), *miezonoaptele. tradiția rupturii* (2008), *cartea lui koch* (2009), *viața preschimbată* (2011), *Demersul dialogic. Semne ale unei experiențe a înțelegerii* (2011), *Traian Brăileanu. Întruchipările rațiunii. Fapte, idei, teritorii ale realității din interbelicul bucovinean* (2012), monografia *Traian Brăileanu. Dialectica unei istorii personale* (2013).

Din prisma pronunțatei, să-i spunem, simpatii politice pentru extrema dreaptă, există similitudini între destinul cărturarului bucovinean Traian Brăileanu și cel al unui contemporan de-al său, marele filozof german Martin Heidegger. Deși diferiți ca filozofi, și unul și celălalt se întâlnesc în punctul în care se declară, fără puțință de tăgadă, drept susținători ai mișcării de extremă dreaptă din țările lor. De asemenea, ambii au înțeles să lupte împotriva spiritului modern al științelor pozitivistice. Semnificativ, în ceea ce privește congruența dintre cei doi, este și faptul potrivit căruia, la Heidegger, precizează Safranski, „Locul ec-stazului filozofic este luat acum de o mistică a comunității poporului”¹. La Brăileanu, din păcate, după 1928, când opțiunea sa politică începe treptat să devină evidentă (vezi cartea *Sociologia și arta guvernării*, o culme în acest sens), se poate vorbi despre o imixtiune a convingerilor personale, de natură politică, în cadrul teoriei sale. De aici doza de subiectivism din anumite analize științifice pe care le-a inițiat cu privire la sistemul social, regimul politic, problematica elitară etc., și față de care nu a avut nicio rețineră de a le impune în practica politică. Aici distingem și nota cea mai pregnantă de contrarietate care planează asupra operei savantului bucovinean, despre

care se spune că își îndeplinea profesia de la catedră cu o morgă tipic germană. Contradictorie este, la cărturarul creștin Traian Brăileanu, și alegerea drept reper pentru gândirea sa sociologică a unor elemente din filozofia ateului Vasile Conta.

Martin Heidegger, cel din timpul implicării sale politice, adică începutul anilor '30, afirmă că edificarea unei noi lumi spirituale pentru poporul german devine sarcina esențială a universității. Astfel, gânditorul german își arată toată disponibilitatea în slujba poporului, fiind ferm convins că, „o dată cu revoluția național-socialistă, se putea realiza și o înnoire a Universității, dacă deținătorii puterii vor da ascultare savanților de renume”². La rândul său, și Traian Brăileanu, cât timp a fost ministru, credea cu tărie că timpul reformei mult așteptate de el în învățământ, nu doar în cadrul universității, sosise. De asemenea, scopul învățământului trebuia să fie prin excelență național. Surprinzător este la filozoful german că până atunci își dorise să mențină permanent spiritul adevăratei științe și filozofii departe de considerentele utilității și ale orientării practice nemijlocite. Imediat ce aderă la național-socialism își schimbă optica, militând pentru o instrumentalizare a științei în scopuri naționale³.

Măcar formal, ideile lui Traian Brăileanu, conform cărora voia să inițieze anumite școli de formare a unei noi elite, converg cu cele ale lui Martin Heidegger cu privire la înființarea „Taberei științei”. „Idea organizării acestei tabere o expusese încă de la 10 iunie 1933 la o consfătuire pe probleme educative a <Serviciului pentru știință al asociațiilor studentești germane> de la Berlin. Urma să fie un amestec între o tabără de cercetași și o academie platoniciană. Deviza era: a trăi împreună, a munci împreună, a gândi împreună – pentru o perioadă anterior stabilită, în mijlocul naturii”⁴. După cum lesne se observă, modelul lui Heidegger, care a fost pus în practică, însă fără succes, seamănă întrucâtva și cu taberele de muncă legionare. Deosebirea fundamentală dintre ele este că „Tabăra științei” germană se ridică, printre altele, împotriva „ideologismului steril al creștinismului”, care, în opinia filozofului german, se impunea să fie depășit⁵.

Deși Traian Brăileanu a fost cu certitudine antisemit, Heidegger nu a fost, cel puțin nu în sensul sistemului ideologic, demențial al național-socialiștilor. Cu toate acestea, există mărturii cum că autorul celebrei

lucrări *Ființă și timp* (*Sein und Zeit*) „<ii împărțea într-adevăr pe germani, atât pe colegii săi, cât și pe studenți în evrei și neevrei> (Ettinger)”⁶. Tot el lasă să se înțeleagă că, în cadrul universității, evreii se manifestau ostil. Safraski notează, fără echivoc, următoarele: „Dintr-o scrisoare descoperită în 1989, trimisă la 20 octombrie 1929 lui Victor Schwörer, locțiitorul președintelui Comunității de ajutorare a oamenilor de știință germani (o organizație care se ocupa de acordarea burselor), rezultă că Heidegger a împărțit în mod clar ceea ce în cercurile universitare se numea <antisemitismul de concurență> (un termen creat de Sebastian Haffner). Heidegger: *este vorba... a recunoaște imediat că avem de ales între a ajuta din nou viața noastră spirituală germană prin forțe și educatori autentici, autohtoni, fie a o lăsa în seama evreizării crescânde, în sens mai restrâns sau mai amplu*”⁷. În realitate, „antisemitismul de concurență”, care s-a manifestat într-o anumită formă și în România, recte Bucovina lui Traian Brăileanu, nu admitea de fapt asimilarea evreilor, considerându-i un grup diferit. Reprezentanții unui asemenea curent de opinie se opuneau oricărei posibilități ca evreii să ajungă să joace un rol dominant în cultură. Filozoful german subliniază *elementul german* din filozofie, distingându-l de raționalismul francez, utilitarismul englez sau tehnicismul americanilor. Și totuși, Heidegger respinge antisemitismul „spiritual”. Într-o prelegere de-a sa de la mijlocul anilor '30 îl va apăra pe Spinoza⁸. Oricum, unii biografi ai lui Heidegger rețin că, după ce a devenit rector al Universității din Freiburg, în 21 aprilie 1933⁹, se va distanța atât de colegii, cât și de studenții evrei. Tot în această perioadă, Heidegger va întrerupe legătura până și cu Edmund Husserl, magistrul și prietenul său, de origine evreiască după cum se știe.

Dacă în 1946 lui Heidegger i se va interzice să predea, interdicție care se va menține până în 1949, după care, treptat, va fi reabilitat, Brăileanu, în același an, va fi condamnat la 20 de ani de temniță, decedând într-un timp relativ scurt, din cauza condițiilor inumane din închisoarea comunistă, pe data de 3 octombrie 1947, la Aiud.

Adevărat, nu încapе vorbă, este și faptul că cele două personalități au avut un raport diferit de implicare în cadrul mișcărilor de extremă dreaptă din țările lor, și poate Traian Brăileanu, în acest sens, a avut o vinovăție mai mare. Însă, chiar și așa, nu se justifică felul odios, inu-

man, în care au acționat comuniștii, proaspăt veniți la putere în România acelor ani. Și asta fără să mai luăm în calcul că i s-a intentat un simulacru de proces și nici chinurile, prezentate deja, la care a fost supusă, în mod vindicativ, familia sa.

Dincolo de toate acestea, un lucru este acceptat, credem, de toți și anume că și Traian Brăileanu, dar și Martin Heidegger au fost prinși, ca să utilizăm o sintagmă a lui Adorno, „într-un context fatal”¹⁰. Și unul și celălalt, marcați de o anume congruență, s-au situat în lume lăsând loc posibilității formulării unor obiecții, momente contradictorii care, uneori, nasc o anume greutate în a-i înțelege pe deplin.

- Note** ■
- ¹ Rüdiger Safranski, *Un maestru din Germani: Heidegger și epoca lui*, Editura Humanitas, București, 2004, p. 258.
  - ² *Ibidem*, p. 248.
  - ³ *Ibidem*, p. 256.
  - ⁴ *Ibidem*, p. 258.
  - ⁵ *Ibidem*, despre viața și opera lui Martin Heidegger vezi și Otto Pöggeler, *Drumul gândirii la Heidegger*, Editura Humanitas, București, 1998; Michael Inwood, *Heidegger*, Editura All, București, 2010; Walter Biemel, *Heidegger*, Editura Humanitas, București, 1998; Cătălin Cioabă, *Tip și temporalitate: comentariu la conferință. Conceptul de timp la Martin Heidegger*, Editura Humanitas, București, 2000; ***, *The Cambridge Companion to Heidegger*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006 etc.
  - ⁶ *Ibidem*, p. 252.
  - ⁷ *Ibidem*.
  - ⁸ *Ibidem*, p. 252-253.
  - ⁹ Michael Inwood, *Heidegger*, Editura All, București, 2010, p. 13.
  - ¹⁰ *Apud* Rüdiger Safranski, *op. cit.*, p. 293.

Lina CODREANU

Proverbul și epigrama (I)

L.C. – profesor la Colegiul Național „Cuza Vodă” din Huși, jud. Vaslui.

Publicist, documentarist.

Semnează un *Dicționar al personalităților hușene* (în colab.), apărut în monografia *Istoria Hușilor* (Galați, 1995), studii științifice în vol. *Alma mater husiensis* (Iași, 2008)

ș.a. În curs de apariție, vol. *Theodor Codreanu*.

Biobibliografie critică, sub egida Bibliotecii Municipale „B.-P. Hasdeu” din Chișinău.

Generalități. În istoria esteticii sunt distinct diferențiate categoriile fundamentale (tragicul, comicul, frumosul, sublimul) și derivatele (grațiosul, urâtul, satiricul, ironicul, umoristicul, sarcasmul, grotescul, fantasticul, absurdul), exemplificările aplicându-se îndeosebi operelor consacrate, precum tragedia, comedia, basmul etc. Pentru speciile literare minore, dar cu frecventă circulație în literatura orală și scrisă, categoria estetică a *comicalui* are un statut aparte, identificat în interpretările critice ca *genul* comic ori umoristic, la încadrarea căruia într-un *gen* literar ar trebui avute în vedere toate modalitățile literare prin care autorul își exprimă artistic impresiile, stările sufletești, ideile, universul de viață propriu ori receptat din lumea reală. Speciile literare la care facem referire sunt proverbul, zicala, epigrama, anecdota, bancul, gluma ș.a. Posedând moduri de organizare și structuri specifice, acestea asimilează caracteristici ale mai multor genuri literare consacrate: epic, liric, dramatic ori enigmatic, aforistic, didactic etc., formând un *gen de frontieră*, neomogen prin aluviunile literare care deschid albiile noi, firave, în literatură. Chiar dacă sunt ori nu afirmate (anecdota, bancul, de pildă), aceste specii minione ale literaturii sunt texte alerte, asemănătoare prin forma concentrată, prin includerea categoriei estetice a comicalui ori prin circulația atât în formă vorbită, cât și în cea scrisă.

Vom examina concomitent, în cele ce urmează, *proverbul* și *epigrama*, deși merită discuții speciale și celelalte forme scurte de organizare literară. Interesează în acest sens definirea, vechimea și transmiterea, cauza și efectul umoristic, aria tematică, elemente prozodice și alte aspecte aparținând celor două specii literare.

Definire. Provenit din lat. *proverbium* („dicton”), cuvântul *proverb* este, conform dicționarelor explicative și de specialitate, „o frază scurtă, de obicei ritmică, în care poporul exprimă în mod metaforic, concis și sugestiv, rezultatul unei experiențe și care conține o povață, o învățătură”¹; „formulă fixă, în general metaforică, exprimând un adevăr rezultat din experiență, un sfat, și cunoscută de toți membrii unui grup social”²; „o expresie (devenită) populară care cuprinde, într-o formă concentrată sau eliptică, sugestivă, [...] o învățătură, o experiență de viață”³; „o cugetare exprimând, într-o formulă lapidară, relativ stabilă din punct de vedere lingvistic și adeseori metaforică, uneori ritmată sau rimată, un adevăr sau o convingere cu valoare generală”⁴. Similară proverbului este *zicătoarea* sau *zicala* (din lat. *dico*, *-ere* „a zice”), dar, deși poartă o expresivitate sporită, are o structură mai simplă și circulă îndeosebi integrată în enunțuri. Așadar, mici nuanțări de la un tom la altul. Mi se pare îndreptățit să amintesc definiția dată de Iuliu A. Zanne, autorul monumentalei colecții *Proverbele românilor*, publicată între anii 1895-1903, în zece volume, subintitulată *Proverbe, zicători, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri*: „Pentru noi, proverbele sunt deci expresiunea caracterului și a moravurilor unui popor, modului său de a cugeta, de a vedea și de a simți” (p. XX)⁵.

Epigrama e un cuvânt grecesc, *epigramma* „inscripție”, provenind din *epi* – „pe” și *graphein* – „a scrie”. Căutăm acum în dicționare valorile semantice ale cuvântului *epigramă* și găsim definiții care trimit la specia literară versificată (mulți teoreticieni o încadrează la „poezia cu formă fixă”), aparținând genului scurt. Astfel, epigrama este definită ca „scurtă poezie care satirizează elementele negative ale unui caracter omenesc, ale unei situații etc. și se termină printr-o trăsătură de spirit”⁶; „specie a poeziei lirice, caracteristică prin scurtimea ei – de obicei, un catren – și prin satirizarea defectelor unei persoane sau ale unui grup de persoane”⁷; „mic poem terminat cu o șfichiuire satirică, mușcătoa-

re”⁸; „poezie scurtă cu caracter satiric, care se termină de obicei printr-o ironie”⁹ ș.a.

Răsfoind câteva antologii de epigrame românești¹⁰, am găsit numeroase definiții sugestive date chiar de practicanții acestui gen, care abordează epigramaticul catren ca motiv literar. Urmărind, găsim că epigrama poate fi joc al esențelor ori „un joc matur”, o „muză calmă”, „un monstru vesel” ori „o muză nevăzută”, „frumoasă ca un nufăr” ori „ca ploaia cu furtună”, un „ac”, o „spadă de hârtie” sau „scorpionul literar”. Spicuim câteva:

„Epigrama e o gleznă
Într-un salt de balerină,
Care iese-n zbor din beznă
Pe o poantă de lumină!” (Imperiu Matheescu).

„Epigrama (cea de har)
E o spadă de hârtie,
Care face rană doar
Când se-nfige în prostie!” (Stelian Filip).

„Frumoasă-i epigrama! Ca un nufăr,
Când fluturi și albine-i dau ocol;
Dar nu uitați! O scriu fiindcă sufăr
Că poanta-și trage seva din nămol!...” (George Zarafu).

Vechime și transmitere. Nu poate fi determinată vechimea proverbelor nici la români, nici la alte popoare din lume, ele ivindu-se ca forme lingvistice pe parcursul a secole de experiență de viață. Probabil, sunt simultane cu cristalizarea gândului într-o limba vorbită, știut fiind că semnalul de atenționare (socioumană) asupra unui pericol cere o transmitere rapidă și într-o formă concentrată a mesajului. Se cunoaște, formele nescrise ale acestui tip de literatură au precedat cu mult timp textele scrise. Nu întâmplător proverbele au circulat ca „*vorbe din bătrâni*” sau „*ziceri*”. Ceea ce uimește este conservarea proverbelor în memoria colectivă până astăzi, ca, de altfel, a multor creații literare orale. Aceasta în pofida faptului că, în procesul de transmitere, emițătorul poate modi-

fica, adecva, pierde ori inventa etc., creând variante unitare tematic, relativ stabile prin formă și neapărat într-un perpetuu proces de cristalizare. Mircea Eliade se minuna că „Proverbul însuși a fost la început o expresie fericită, dar câtă experiență colectivă înapoia lui, câtă precizie în imagini, cât fantastic acumulat. *Nimeni nu poate face un proverb din capul lui*”¹¹ (s.n. – L.C.). În mod cert, dar nici persoane care să nu fi folosit proverbe / zicători nu există. Proverbele sunt rodul unei gândiri colective și supraviețuiesc tuturor generațiilor, devenind temelii moral-didactice peste timp. Ce altceva ar lămuri mai bine decât zisa: *Apa trece, pietrele rămân*¹²? Altfel spus, efemerul față de peren. Proverbele, adevărate statornicii, sunt pietrele care înfrâng curgerea vremii, iar mângâierea apei le modelează în forme delicate, inedite și perfectibile.

Transmiterea „vorbelor bătrânești” nu s-a făcut într-un cadru ritualic, organizat și desfășurat după reguli tradiționale, așa cum s-au transmis, de pildă, bocetul, colindul, orația de nuntă, descântecul etc. Povața a fost rostită simultan ori îndată ce s-a ivit situația de periclitare a ordinii și a cursului normal de viață.

În istoria literaturii române sunt frecvente aceste preluări (uneori colportări asumate), începând cu textele cronicărești înviorate de „sentinții”, proverbe, zicale. Când, în perioada pașoptistă, s-a pus programatic problema valorificării folclorului¹³, proverbele au constituit teren propice. De aceea Anton Pann a întocmit *Culegere de proverburile sau Povestea vorbei* (1847), C. Negruzzi le-a inserat în *Scrisoarea XII (Păcală și Tândală)* din ciclul *Negru pe alb* (1857), iar Grigore Alexandrescu le-a strecurat în morala fabulelor sale. Întemeietor de școală a culegătorilor de folclor, B.-P. Hasdeu a dat un impuls esențial în conservarea și transmiterea creațiilor populare. Colecția lui Iuliu A. Zanne – *Proverbele românilor*¹⁴ – rămâne strălucita operă de paremiologie românească, o adevărată Biblie a înțelepciunii populare a românilor. În categoria acestui gen scurt sunt integrate proverbe, zicători, sentințe, pilde, iar I. A. Zanne adaugă acestora și citate tematice preluate din lucrările vechi (Iordache Golescu, Anton Pann). Faptul că proverbele au fost adunate și cuprinse în formă scrisă nu le oprește nici circulația orală, nici frecvența și nici procesul de creare ori de iscare a altor variante. Autorul anonim are o memorie tenace și îndelungă, încât, la momentul oportun, le aversează și le împrăștiează.

Pare că epigrama valorifică același izvor străvechi de înțelepție. Distihurile (epigrafele) erau săpate de antici pe pietrele funerare, pe monumente, statui, arcuri de triumf etc., fără vreo semnătură, ceea ce ar duce la ideea că au circulat aidoma unor creații populare, în ambele forme: vorbită și scrisă. Aceste inscripționări aveau caracter particular, unic, dar pot fi considerate și variante ale unor conținuturi textuale colective. Părintele epigramei a fost latinul Marcus Valerius Martialis, cunoscut sub numele Marțial, care și-a decretat rolul de întemeietor prin această *ars poetica*:

„Eu sunt acel ce va trăi în veacuri
Prin marea artă de a spune fleacuri,
Ceilalți să cânte fapte mari și crunte,
Eu voi cânta pe cele mai mărunte”¹⁵.

Într-o prefață la antologia epigramei românești, acad. Mihai Cimpoi¹⁶ găsea un filon străvechi al epigramei în chiar fondul paremiologic românesc. Iată: „*Epigramaticul* se infiltrează în formele populare ale strigăturilor, *proverbelor* (s.n. – L.C.), cimiliturilor, în cântecele comice și vodevilurile lui Alecsandri, în diatribele publicistice și în *Satirele* (*Scrisorile*) lui Eminescu, în marea trăncăneală caragialiană, în vorbele de duh puse în rimă și în construcții sintactice meșteșugite de Ion Creangă”. Față de proverbele cu filon țărănesc, la noi, apariția acestei specii culte pare tardivă, probabil sub influența civilizației culturale din Apus, de unde se întorseseră școliți boiernașii-cărturari, abia în secolul al XIX-lea. Au fost reînviolate „cântecelile comice”, apoi versurile satirice constituiau sarea și piperul saloanelor cu ștaif. Istoria noastră literară înregistrează câteva nume celebre de epigramaști, ale căror catrene făceau deliciul saloanelor (literare) din societatea cu un statut social diferit de cel al plebei. Între aceștia, Alexandru Macedonski (1854-1920), Cincinat Pavelescu (1872-1934), Radu D. Rosetti (1874-1964), Al. O. Teodoreanu (1894-1964), cunoscut sub pseudonimul *Păstorel*, Alexandru Clenciu (1913-2000), dar și contemporani precum Mircea Ionescu-Quintus, George Zarafu, Efim Tarlapan, Elis Râpeanu, Mihai Sălcuțan, Gh. Bălici ș.a. În interbelicul an 1937, a apărut revista cu denumirea și profilul corespunzător – „Epigrama” (director Virgiliu Slăvescu). În perioada post-nouăzecistă, un pas înainte l-au făcut membrii Uniunii Epigramaștilor din România, care au scos,

începând din 1992, o nouă ediție a revistei „Epigrama” (în tandem George Corbu și Valerian Nică), urmată din 2012 de „Lumea epigramei” (director Viorel Martin) ș.a. Actualmente, în ciuda vânzolelilor politico-economice (ori tocmai de aceea!), spiritul epigramatic e viu, ilustrat fiind de frecvente organizări de festivaluri, cluburi, societăți, cenacluri, concursuri, saloane de umor în zonele centrale, dar mai ales în bonoma provincie. Ceea ce consolidează constatarea poetului: „O, țară tristă, plină de humor...” (s.n. – L.C.) (G. Bacovia, *Cu voi...*).

Cauză – efect. Nu par diferențiate cauza și efectul ambelor specii umoristice, prin postare antitetică, deși, în durată, proverbul e „cu bătaie lungă”, în timp ce epigrama are efemeritatea unei trageri la țintă. Beneficiarul unei experiențe anterioare (fără de vreme, am zice), autorul anonim, cuprinde într-un enunț minimal și într-o exprimare pe-nțelesul tuturor, șlefuită cu meșteșug, o poveste de viață care poate fi a altora, dar și a lui. Fiecare proverb e un nucleu al unei *pățanii* trecute, care și-a pierdut importanța particularizării și, prin generalizare, a rămas împietrită în conștiința colectivă doar esența: *învățătura* ce se desprinde din orice altă întâmplare asemănătoare. Într-un proverb se emite un adevăr, achiziționat prin îndelungă practică, oricând repetabil, la care receptorul trebuie să reflecteze.

Având sorginte mitico-legendară (sub protecția îndărătnicului zeu Momos, cel alungat de Zeus din Olimp pentru ironia, zemflemeaua și bârfa prin care ridiculiza faptele zeilor), epigrama este o specie ce s-a impus riguros chiar prin scurtimea ei, cât o zvâcnitură de spirit:

„Mă-ntrebi, ce e o epigramă?

E, uite-așa, o telegramă

Concisă, sprintenă – șireata –

Și-nțepătoare ca săgeata” (Vasile Bogrea).

Nici aici cauza nu se confundă cu efectul, dar sunt tot interdependente. Cauza este, de obicei, o situație ridicolă, particulară ori colectivă, de care autorul însuși se amuză deschis ori voalat. Urmează apoi procesul artistic, când efectul hilar concret trebuie transferat cititorilor ori ascultătorilor printr-un filtru estetic. Lăsată la urma versurilor, *poanta*, precedată de puncte de suspensie ori de o pauză în vorbire, cade neînduplecat pe ținta

vizată cu interese polivalente, moralizator-curative: ridiculizează, atenționează, critică, sancționează, ironizează, șicanează. În epigramă se aruncă o nadă celor vizați, care nu-și pot depăși limitele și nici nu tac molcum, ci, nefulgerați de idee, arată cu degetul spre alții și se amuză, râd. Dar cum râsul este contagios, râdem toți laolaltă, în evidentă complicitate. N-om fi, oare, și noi printre ei? Nu, noi nu!... (sic!)

Ambele specii însumează intenții practice și estetice binefăcătoare, în sensul că previn primejdiile, povățuiesc urmașii, civilizează perpetuu lumea, dezvoltă gustul pentru bine – adevăr – frumos, binedispun pe cei care iau cunoștință de acestea. Textele din categoria respectivă – proverbul și epigrama – exprimă intenții diverse ale celor care le-au creat. Unele, cu valoare umoristică, generează doar hazul bonom, de suprafață, altele au fixate ținte de atac, taxează ferm cusururi, iar altele conțin „sentenții”, exprimă adevăruri incontestabile, având caracter aforistic. Adrian Marino, în *Dicționarul de idei literare*¹⁷, oprindu-se la categoria estetică a comicalului, disociază între râsul ca reacție fiziologică (surâs, rânjel, de ex.) și râsul „estetic-literar”, dar și „râsul-cauză” de „râsul-efect”. Este limpede că ambele specii literare, cu precădere epigrama, generează râsul estetic, spontan ori întârziat, hohotitor ori de adâncime, ca o destindere boemă ori ca o mlădiere ironică etc. Imaginându-ne un cântar estetic, am observa că pe talerul proverbelor domină popularul „haz de necaz”, iar pe cel al epigramei „râsu-plânsu”, ele însele cumpănind arhimedic: hazul cu necazul și, respectiv, râsul cu plânsul.

Note

¹ Cf. *Dicționarul limbii române moderne*, Editura Academiei RPR, București, 1958.

² Cf. *Genuri și specii literare. Mic dicționar-antologie...*, alcătuit de Irina Petraș, Editura Demiurg, București, 1993.

³ Cf. Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, vol. IV, Editura Mydo Center, Iași, 1996 (reed.).

⁴ Cf. Mircea Anghelescu (în colab.), *Dicționar de termeni literari*, Editura Garamond, București, f.a.

⁵ Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia. Proverbe, dicționar, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri*, Imprimeria Statului. Editura Librăriei Socecu&comp, București, 1895. Am utilizat colecția reeditată prin contribuția lui Mugur Vasiliu, care a îngrijit

ediția anastatică a vol. Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, vol. I-X, Editura Scara, Asociația Română pentru Cultură și Ortodoxie, București, 2003.

⁶ Cf. *Dicționarul limbii române moderne*, Editura Academiei RPR, București, 1958.

⁷ Cf. Gh. Ghiță, C. Fierăscu, *Dicționar de terminologie poetică*, Editura Ion Creangă, București, 1973.

⁸ Cf. *Genuri și specii literare. Mic dicționar-antologie...*, alcătuit de Irina Petraș, Editura Demiurg, București, 1993.

⁹ Cf. Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, vol. IV, Editura Mydo Center, Iași, 1996 (reed.).

¹⁰ *Dansul săbiilor: o panoramă a epigramei românești contemporane*, ediție întocmită de Ion Arieșanu și Ion Velican, Editura Facla, Timișoara, 1975; *Epigramiști cu sau fără voia lor*, antologie alcătuită de Giuseppe Navarra și George Zarafu, Editura Albatros, 1983; *Marea antologie a epigramei românești*, ediție concepută de Efim Tarlapan, Editura Prut Internațional, Chișinău, 2005.

¹¹ Mircea Eliade, *Oceanografie*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 208, cap. *Fragmente*.

¹² I. A. Zanne, *op. cit.*, p. 101, 102. Citându-l pe B.-P. Hasdeu, *Etimologicum Magnum*, folcloristul întărește ideea că acest proverb este „specific românesc”.

¹³ V. Mihail Kogălniceanu, *Introducție*, „Dacia literară”, 1840.

¹⁴ I. A. Zanne, *op. cit.*, ediția anastatică.

¹⁵ Cf. Cincinat Pavelescu, *Epigrame*, ediție îngrijită de Tudor Măinescu, Editura Tineretului, București, 1966, p. 9.

¹⁶ Mihai Cimpoi, *Epigramiada românească*, în *Marea antologie a epigramei românești*, p. 3-6.

¹⁷ Adrian Marino, *Dicționarul de idei literare*, Editura Mihai Eminescu, București, 1973, cap. *Comicul*, p. 422-442.

Lilia RĂCIULĂ

Poetica albastrului eminescian

L.R. – dr. în filologie, conferențiar la Catedra de limba română și filologie romanică a Facultății de Litere a Universității de Stat „Alecu Russo” din Bălți. Domenii de competență: stilistică, hermeneutică, lingvistica textului, traductologie. Autoare a monografiei *Variabilitatea diafazică în cadrul unor serii stilistico-istorice* (2010) și a altor studii: *Variabilitatea unor grupuri nominale din lirica stănesciană* („Limbaj și context” / „Speech and Context”, 2010); *L'efficacité de l'utilisation de la méthode d'analyse sémique dans la recherche de la variabilité diaphasique* (*La méthodologie de la recherche scientifique – moyen d'une meilleure valorisation de l'intelligence des débutants dans la recherche* (2009) etc.

„Cuvântul *albastru* desemnează, dar nu arată. Problema imaginii cerului albastru este cu totul diferită pentru pictor și pentru poet. Dacă cerul albastru nu este pentru scriitor un simplu fundal, dacă el e un obiect poetic, atunci el nu se poate însufleți decât printr-o metaforă. Poetul nu trebuie să transpună o culoare, ci să ne facă să visăm culoarea.”

G. Bachelard

„Pentru ca frumoasele culori să intre în pupilă, trebuie ca și irisul să aibă o culoare frumoasă. Cum să vezi cu adevărat cerul albastru, fără un ochi albastru?”

G. Bachelard

Reflex eminentemente romantic, ecou al marilor reverii¹, *albastrul* se impune drept culoare cu vocația de a reverbera simbolic valori imagistice complexe, conturând pregnant reveria cerului albastru². Imagine atât de frecventă la poezii lumii, considerată și „mit polivalent” [1, p. 180], *cerul albastru* surprinde, de fapt, prin „raritatea imaginației aeriene” [*idem*, p. 168] pe care o comportă. „Filozoful imaginației” (Martin), Gaston Bachelard încearcă să explice că această „raritate” provine „mai ales, din faptul că albastrul infinit, îndepărtat, imens, chiar și când este resimțit de un suflet aerian, are nevoie să fie materializat pentru a intra într-o *image literară*. (...) Cerul albastru este atât de simplu, încât credem că nu-l putem *oniriza* fără să-l materializăm” [*ibidem*, p. 168].

Gaston Bachelard distinge patru categorii de poeți, în funcție de cum percep albastrul celest: 1) poeți care „văd în cerul imobil un lichid mișcător, care prinde viață la ivirea celui mai mic nou-raș”; 2) poeți care „trăiesc cerul albastru ca pe o flacără imensă – un albastru «arzător»”; 3) poeți care contemplă cerul ca pe o boltă pictată – „azurul compact și dur”; 4) poeți care „participă cu adevărat la natura aeriană a albastrului celest” [*idem*, p. 167]. „Semnul cu adevărat aerian”, în viziunea lui G. Bachelard, se întemeiază pe o dinamică a dematerializării. Imaginația substanțială a aerului nu este cu adevărat activă decât într-o dinamică dematerializantă. Albastrul cerului pare aerian, visat ca o culoare ce pălește puțin, ca o paloare ce aspiră la finețe, la o finețe ce ne-o închipuim mlădiindu-se sub degetele noastre precum o pânză fină (...) [*idem*, p. 168-169].

Din această perspectivă a imaginației³ urmează să abordăm valorile albastrului eminescian. Dacă ar fi să efectuăm un tur de orizont asupra acestuia, nu putem să nu remarcăm virtuozitatea impresionantă cu care poetul decantează artistic esențele albastrului. Astfel, în registrul imaginarului eminescian, se disting două formule stilistice ale albastrului: *albastrul propriu-zis și seninul* (tot un albastru, dar deschis, „care aspiră la finețe”).

Albastrul, culoare fascinantă ca spectacol în sine, actualizează, în general, ideea de imaterialitate și ireal, „dăruind” propria regulă, propria poetică specifică elementelor cu care se asociază. Sub imaginația culorii, a formelor se deschide imaginația substanțelor, ar fi spus G. Bachelard. În alți termeni, „aplicat pe indiferent ce obiect, albastrul îl dematerializează, e cărarea infinitului, pe care realitatea devine vis (...)” [2, p. 49].

Deși aflate sub semnul imaterialității și aproape întotdeauna conturând un cadru natural, albastrul și seninul eminescian prezintă o deosebire nu numai de nuanță, ci și de grad: gradul de dematerializare situează imaginația pe trepte diferite.

Seninul reprezintă mai mult sensibilitatea poeziei eminesciene decât albastrul. Anume seninul apare imponderabil, onirizat, vibrant, transparent, depozitar al revelațiilor transcendente, înscriindu-se în perspectiva imaginației aeriene. Seninul desemnează, așadar, ipostaza dematerializată, aeriană, de esența cea mai pură a albastrului. Iată de ce

seninul secundează albastrul în același context: „Și *seninul cer albastru* mândru lacrimile-l prind” (Călin [*File din poveste*], p. 139), astfel proiectând albastrul într-o dinamică a dematerializării. Privilegiul seninului în raport cu albastrul este sugerat și de permeabilitatea primului în comparație cu ultimul – seninul nu limitează privirea, ochiul are senzația că întrezărește un dincolo, dezvăluind dimensiuni ale profunzimilor fără limite.

Imaginaea *cerului senin* atestă o frecvență accentuată în comparație cu cea a *cerului albastru*, care apare ne semnificativă: „Și sub bolta cea *senină*” (*Floare albastră*, 23); „Să am un cer *senin*” (*Mai am un singur dor*, 8); „Lucească-un cer *senin*” (*De-oi adormi...*, 11); „Și codrul aproape, / Lucească cer *senin* / Eternelor ape” (*Nu voi mormânt bogat*, 15); „Să am un cer *senin*” (*Iar când voi fi pământ*, 11); „Stelele nasc umezi pe bolta *senină*” (*Sara pe deal*, 7); „A sosit ca să mă certe / Fiul *cerului albastru* / Ș-al iluziei deșarte” (*Kamadeva*, 19).

Ipostază esențializată, cvasieterică a albastrului, seninul devine, de asemenea, o expresie a lumii interioare a poetului: „Am coborât cu-*al meu senin*” (*Luceafărul*); „Mi-aș risipi o *viață de cugetări senine*” (*Nu mă înțelegi*); or, „tangențele sale spirituale cu transcendentul sunt de natură organică, el însuși mărturisind apartenența la o altă lume decât cea omenească, finalul poemului *Luceafărul* aduce argumentul: „Ci eu în lumea mea mă simt / nemuritor și rece”. Acest posesiv, *mea*, (și în cazul de mai sus „*al meu senin*” – adăug. n.) îl implică într-o structură mundană, diferită de „cercul strâmt” al celorlalți” [3, p. 95]. Acest fel de a aprofunda lucrurile ne face să înțelegem că albastrul în ipostaza seninului profilează și un tip de destin, un destin al geniului.

Plecând de la premisa bachelardiană, potrivit căreia „fiecare adjectiv își are (...) substantivul său privilegiat, pe care imaginația materială îl reține cu ușurință” [4, p. 40], observăm la Eminescu o serie largă de substantive care rezonează cu albastru: *lac, flori, ochi* etc. Albastrul eminescian tinde spre o simbioză a imaginației terestre și a celei aeriene în relație cu unele elemente. Meritul lui Eminescu este de a transfera imaginația aeriană în planul celei materiale: elementele ce poartă însemnele materialității telurice (floare, izvoare, liane etc.) nu pot fi investite cu atributele aerianului (ideal, visare, sublimare etc.) decât prin transfer – *lacul albastru, flori albastre, ochi albaştri* etc. – toate acestea

nu reprezintă decât oglindirea cerului albastru (aerianului) în flori, ape etc. Poetica albastrului eminescian reflectă o dinamică în care „lucrurile nu sunt ceea ce sunt, ci ceea ce devin” sub semnul reveriilor. Universul apare, dacă e să ne exprimăm în termenii lui G. Bachelard, ca un „reflex într-un reflex” [*idem*, p. 57]. Astfel, „imobilizând imaginea cerului, lacul creează în el un cer” [*ibidem*, p. 57]. În consecință, lacul, apele albastre, în general, ochii albaştri ar reprezenta „un cer răsturnat”, o nuntire⁴ dintre cer și apă⁵. Albastrul ochilor este tot atât de vibrant, aerian ca seninul cerului eminescian. Se cuvine să amintim aici că în exegeza eminesciană se vorbește atât despre „realismul” cadrului natural, cât și despre derealizarea imaginii: „Ceea ce «vede» Eminescu în peisaj nu sunt semnele realului înregistrate mimetic, ci sensul lor ascuns, noumenal, dezvăluit privirii vizionare” [*apud*. 5, p. 65].

Putem afirma, pe bună dreptate, că la Eminescu „pătrunderea în această culoare (albastru) este echivalentă cu trecerea, precum Alice, de cealaltă parte a oglinzii, adică în țara minunilor” [2, p. 48]: printr-un soi de „contaminare” semantică reciprocă albastrul dematerializează elementele proxime (floare, apele, ochii etc.), impregnându-se, în același timp, de materialitatea acestora (albastrul pendulează între imaterial și material). Iată de ce albastrul conservă o imaginație semiaeriană / semitelurică în comparație cu seninul în care se revelează imaginația aeriană, prin excelență. Albastrul devine o culoare fluctuantă „convertibilă”, în sensul că valorizează imaginația aeriană și cea acvatică în imaginile lacului, izvorului etc.: „*Lacul codrilor albastru*” (*Lacul*); „*Codrii negri aiurează și izvoarele-i albastre*” (*Scrisoarea V*); „*De la munte până la mare și la Dunărea albastră*” (*Scrisoarea III*) etc.

Albastrul are vocația marilor expansiuni (orizontale și verticale), debordărilor, revărsărilor pe teritorii largi, înscriindu-se într-o „poetică a răsfrângerilor” [4, p. 27]. Este o culoare care dezsmărginește vizual: „*Înălțimile albastre / pleacă zarea lor pe dealuri*” (*Lasă-ți lumea*); „*Poate de mult s-a stins în drum / în depărtări albastre*” (*La steaua*). Albastrul „se abate” asupra depărtărilor, ochilor, florilor (florile capătă mai multă sensibilitate alături de adjectivul *albastru*) etc., nereprezentând un simplu element cromatic de decor, ci participând la jocul imaginațiilor materiale pe care le valorizează. Albastrul la Eminescu susură, freamătă, strălucește, visează etc.

„De treci codri de aramă, de departe vezi albind
 Și-auzi mândra glăsuire a pădurii de argint.
 Acolo, lângă izvoară, iarba pare de omăt,
 Flori albastre tremur ude în văzduhul tămâiet.”
 (Călin [*File din poveste*]);

sau

„Nilul mișcă valuri blonde pe câmpii cuprinși de maur,
 Peste el cerul d-Egiptet desfăcut în foc și aur;
 Pe-al lui maluri galbii, șese, stuful crește din adânc,
 Flori, juvaeruri în aer, sclipesc tainice în soare,
 Unele-albe, nalte, fragezi, ca argintul de ninsoare,
 Alte roșii ca jeratec, *alte-albastre*, ochi ce plâng.”
 (*Egiptetul*);

sau

„*Lacul codrilor albastru*
 Nuferi galbeni îl încarcă;
 Tresărind în cercuri albe
 El cutremură o barcă.”
 (*Lacul*).

Albastrul închide în sine acel *illo tempore*, scufundat în mitologia începuturilor: „Atunci vă veți întoarce la vremile-aurite, / *Ce mitele albastre* ni le șoptesc ades” (*Împărat și proletar*).

În *Mortua est*, albastrul, „culoare a Fecioarei”, prin excelență, conturează proiecția acesteia în chipul iubitei defuncte:

„Să treci tu prin ele, o sfântă regină,
 Cu păr lung de raze, cu ochi de lumină,
 În *haina albastră* stropită cu aur,
 Pe fruntea ta pală cunună de laur.
 Culoare a Fecioarei...”

Orizontul de sensuri ale albastrului variază. În poezia *Melancolie*⁶ întâlnim un albastru melancolic, atins de moarte, concretizat în metafora „mormânt albastru”:

„Părea ca printre nouri s-a fost deschis o poartă,
 Prin care trece albă regina nopții moartă.

O, dormi, o, dormi în pace printre făclii o mie
 Și în mormânt albastru și-n pânze argintie,
 În mausoleu-ți mândru, al cerurilor arc,
 Tu adorat și dulce al nopților monarc!”
 (*Melancolie*).

Aici *albastru* participă la creionarea celestă a unei „naturi denaturate”, dominată de moarte [6, p. 27]. Dacă la unii autori apa este „materia deznădejdiei” [4, p. 106], „elementul care melancolizează” [*idem*, p. 104], în poemul *Melancolie*, elementul fundamental, care prilejuiește reverii melancolice, este aerul (cerul): cerul – „mormânt albastru” se edifică într-un „cosmos al morții” („Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă, / Prin care trece albă regina nopții moartă”). Lucrurile însă pot fi interpretate într-o altă manieră: așa cum „fiecare element își are propria disoluție, pământul își are praful, focul își are fumul (...), la fel putem spune că fiecare element își are propriile «condensații», forme, iar norii, ceața etc. ar fi expresii ale apei – cerul nu mai este decât (...) împărăție a apei” [apud. 4, p. 105]. Așadar, apa – „element melancholic, prin excelență” [*idem*, p. 104] – se regăsește simbolic în metafora *mormânt albastru*. Mai mult decât atât, trebuie să menționăm că la M. Eminescu această metaforă concentrează atât imaginația aeriană, cât și cea acvatică, cu ajutorul *albastrului*, potențând o atmosferă melancolică; or, melancolia este cu adevărat substanțială [*ibidem*, p. 104]. În același timp, sesizăm o notă prea telurizată a metaforei în discuție, alături de substantivul *mormânt, albastru*, deși aerian (metaforă a cerului nocturn), se îngreunează, se opacizează, se materializează. Încărcătura devine prea mare pentru imaginația aeriană și trimite, inevitabil, la densitatea materiilor, proprii imaginației pământului. Indiferent de cadrul natural, să nu uităm că la Eminescu melancolia ca sentiment de tristețe „provine din starea de spirit a poetului, care se reverberează și asupra peisajului (...) descris” [5, p. 64].

Albastrul proiectează imaginarul eminescian între imaginația aeriană și cea acvatică. Reveria aeriană se dezvoltă mai mult în imaginea cerului senin, în timp ce albastrul „cheamă” la el materiile melancolice, precum apa. Spre deosebire de senin, albastrul cunoaște, în poetica eminesciană, o dinamică a materializării, a densificării, a opacizării. În lumea albastrului eminescian formele și conținuturile sunt într-o totală osmoză.

Note ■

¹ „(...) reveria este un univers în emanație, un suflu înmiresmat ce iese din lucruri prin mijlocirea unui visător” [4, p. 12].

² „Primul albastru este pentru totdeauna albastrul aerului” [1, p. 177]. Astfel, „cerul albastru este cu adevărat, în toată puterea cuvântului, o imagine elementară” [*ibidem*, p. 177].

³ Referitor la imaginație, împărtășim ideile lui G. Bachelard, potrivit cărora: „imaginația nu este așa cum sugerează etimologia, facultatea de a forma imagini ale realității; ea este facultatea de a forma imagini care depășesc realitatea, care cântă realitatea. (...) Imaginația inventează mai mult decât lucruri și drame, ea inventează o nouă viață, ea inventează un spirit nou; ea deschide ochi capabili de noi moduri de a o vedea. Ea va vedea, dacă are „viziuni”, și va avea viziuni dacă se educă prin reverie, înainte de a se educa prin experiențe, dacă experiențele vin apoi ca tot atâtea dovezi ale reveriilor” [4, p. 22-23].

⁴ În această ordine de idei, amintim că „(...) orice combinație de elemente materiale este, pentru inconștient, o nuntă (...)” [4, p. 19].

⁵ „Albastrul cerului, susține Bachelard, este, mai întâi, spațiul în care nu mai este nimic de imaginat. Dar când imaginația aeriană se însuflețește, atunci fondul devine activ. El provoacă în visătorul aerian o reorganizare a profilului terestru, un interes pentru zona în care pământul comunică cu cerul. Oglinda unei ape se oferă pentru a transforma albastrul cerului într-un albastru mai substanțial” [1, p. 179].

⁶ Ioan Constantinescu menționează că „(...) începând cu *Melancolie* și în întreaga etapă de creație, numită de noi *nevizionară*, natura este departe de a mai avea bogăția miraculoasă și paleta cromatică neobișnuită din *Memento mori*, *Miradoniz* ș.a.: ea devine în multe poeme o realitate restrânsă, sărăcită de o «metamorfoză» greu descifrabilă, o natură asemănătoare cu cea din *Spleen* și poeziile din partea a doua a *Florilor răului*, uneori tangente la / sau descinzând dintr-o irealitate pe care n-o putem numi decât *senzorială*” [6, p. 27].

Bibliografie ■

1. Gaston Bachelard, *Aerul și visele. Eseu despre imaginația mișcării*, traducere de Irina Mavrodin, București, Editura Univers, 1997.
2. Simona Modreanu, *Nuanțe de albastru în civilizație și literatură*, în *Însemnări ieșene*, seria a treia, an II, nr. 2, februarie 2010, p. 46-49.
3. Mîna-Maria Rusu, *Nuanțe ale iubirii eminesciene (filia, agape și éros)*, în *Studii eminescologice*, vol. 3, CLUSIUM, 2001, p. 95-106.
4. Gaston Bachelard, *Apa și visele. Eseu despre imaginația materiei*, traducere de Irina Mavrodin, Editura Univers, București, 1995.
5. Rodica Marian, *O lectură a poeziei Peste vârfuri – ca text integral*, în *Studii eminescologice*, vol. 5, CLUSIUM, 2003, p. 55-95.
6. Ioan Constantinescu, *Eminescu. Natură și poezie*, în *Studii eminescologice*, vol. 3, CLUSIUM, 2001, p. 15-40.
7. mihai-eminescu-opera-completa.software.informer.com

Ana BANTOȘ în dialog cu Jan Willem BOS și Cornelia GOLNA

E un mare beneficiu să cunoști contextul literar și cultural al altei țări

A.B. – conf. univ., doctor habilitat în filologie, Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți, Catedra de literatura română și universală. Direcții de cercetare: literatura română, literatura universală și comparată, estetică și teorie literară. Semnează volumele: *Reabilitarea autenticului*. Culegere de articole și studii critice, Chișinău, 2006; *Deschidere spre universalism*. *Literatura română din Basarabia postbelică*. Monografie, Chișinău, 2010; *Literatura basarabeană și modelele literare europene*, București, 2013.

În toamna anului 2013 am avut ocazia să particip la Festivalul Internațional de Literatură și Traducere de la Iași (FILIT), unde l-am cunoscut pe traducătorul Jan Willem Bos din Olanda, care recent, împreună cu soția sa, scriitoarea Cornelia Golna, au participat la Festivalul Internațional „Primăvara europeană a poezilor” (a IV-a ediție), organizat de Uniunea Scriitorilor din Moldova. Întâlnirea cu distinșii oaspeți olandezi mi-a prilejuit un dialog despre preocupările literare ale domniilor lor, dialog care inaugurează rubrica „Un pământ și două ceruri”.

– Stimate domnule Jan Willem Bos, stimată doamnă Cornelia Golna, sunteți pentru prima oară la Chișinău?

J.W.B. – Da, recunosc, suntem pentru prima dată.

– Dar nu sunteți pentru prima dată în spațiul românesc?

J.W.B. – Desigur! Vizităm România din anul 1974 și am revenit în Țară de nenumărate ori. Am locuit în total 3 ani în România.

– Ați locuit la București. Unde v-ați făcut studiile?

* Variantă de revistă. Interviu integral a fost difuzat la postul de Radio Chișinău, în data de 21 mai 2014 (www.radiochisinau.md).

J.W.B. – La București am fost la specializare, cum se numea pe atunci, ca să-mi pregătesc lucrarea de diplomă și am fost doi ani de zile lector de limba olandeză la Universitatea din București. Acum spunem mai corect limba neerlandeză, dar pe atunci era Catedra de olandeză.

Mai 2014, Chișinău. Ana Bantoiș, Jan Willem Bos și Cornelia Golna

– Cunoșteți limba română înainte de a veni în România?

J.W.B. – Nu, eu am început să studiez limba română în anul universitar 1973-'74. Sunt câțiva ani de atunci.

– Vă întreb pentru că vorbiți foarte bine româna, m-am convins și la Iași, și aici, la Chișinău. Vorbiți o română aproape perfectă. Felicitări!

J.W.B. – Mulțumesc.

– Dar pentru un traducător nu este un lucru de mirare să cunoască limba din care traduce, nu?

J.W.B. – Nu, nu este un lucru de mirare. E ceva absolut necesar. Este necesar pentru mine să vin cât mai des în România, este necesar pentru munca mea de traducător și translator să citesc presa românească (ceea ce fac pe internet), să citesc literatură română. Încerc să fiu la curent cu tot ce se întâmplă în România și, mai nou, cu tot ce se întâmplă în Republica Moldova.

– Recunosc, vizita dumneavoastră la Chișinău mă surprinde plăcut. Știu că ați tradus mai multe volume ale autorilor români, între care Sorin Titel, Mircea Dinescu, Ana Blandiana, Mircea Cărtărescu, Marin Sorescu, Urmuz. O carte mai recentă care ar fi?

J.W.B. – Cea mai recentă carte sunt basmele lui I. Creangă. E un volum pe care l-am scos împreună cu prietenul și colegul meu Jan Mysjkin

din Belgia. Am fost rugat anul trecut de către o fundație din Belgia să traduc *Povestea lui Harap Alb*, care s-a dovedit a fi o muncă deosebit de dificilă pentru mine.

– Greu, din ce punct de vedere? Al specificului limbii?

J.W.B. – Da, e vorba, în primul rând, de specificul limbii. Atmosfera se poate reda într-un fel. Însă e o problemă generală, că nu se poate traduce un grai, ca în cazul lui Ion Creangă, într-un dialect al unei alte limbi.

– Înțeleg că nuanțele graiului sunt mai greu de transpus...

J.W.B. – Anume aici e problema. Sună ciudat, să știți. Dacă personajele lui Creangă vorbesc într-un dialect din nordul sau din estul Olandei, ca să zic așa, sună foarte ciudat. La care se mai adaugă și faptul că eu am crescut la Amsterdam și nu cunosc foarte bine dialectele rurale. Ori-cum, în Olanda nu prea se mai obișnuiește să se vorbească în dialecte.

– Se vorbește limba literară standard.

J.W.B. – Se vorbește limba literară. Limba utilizată înainte de război, scrisă într-un dialect, acum prinde mult mai greu, adică devine foarte demodată în Olanda și atunci optăm pentru o formă, oarecum popularizantă a limbii, care să nu fie totuși un dialect olandez. Problema ce apare după traducere este: dacă mai este Creangă cel adevărat!? Eu zic că rezultatul este destul de satisfăcător. Jan și cu mine ne bucurăm de ceea ce am reușit să facem. Persistă totuși întrebarea: este Creangă?

– Da, aveți dreptate! E nevoie să-l poți transmite astfel încât să nu fie afectată originalitatea limbajului povestitorului din Humulești.

J.W.B. – Dacă îmi dați voie, vă explic care a fost reacția mea după ce am tradus *Tinerețe fără bătrânețe și viața fără de moarte* de P. Ispirescu. Nu a fost o sarcină dată de către o fundație sau de către o editură. Am făcut această traducere de capul meu și atunci mi-am asumat mult mai multă libertate. Am repovestit, de fapt, ca să nu mă lovesc de aceeași problemă, și mi-a ieșit destul de frumos. În plus, a fost o mare plăcere pentru mine să fac această traducere și chiar mă gândesc să continui și cu alte basme ale lui Ispirescu.

– Vă plac basmele românești? Le considerați bune și pentru cititorul din Olanda? Copiii olandezi citesc?

J.W.B. – Mai citesc, dar basmele fraților Grimm, în primul și-n primul rând, ale lui Andersen, care sunt foarte cunoscute prin desene animate. Dar nu prea e răspândită versiunea originală. Or, basmele fraților Grimm nu sunt scrise pentru copii. De aceea, mă întreb dacă basmele lui Creangă sunt potrivite pentru copilul de astăzi.

– **El spunea că scrie pentru copiii de la 8 până la 80 de ani. Și afirma acest lucru în secolul al XIX-lea.**

J.W.B. – Da, exact. Deci mai rămâne un mare semn de întrebare. Consider că aceste basme constituie o literatură foarte interesantă. E o lume deosebită. *Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte* este un basm unic, care nu prea există în alte culturi.

– **Să trecem de la folclor la literatura cultă. Întrucât ați tradus mulți scriitori contemporani români, cum găsiți literatura română, cum vi se pare literatura română actuală?**

J.W.B. – E o literatură foarte interesantă și cred că merită să fie mai bine cunoscută, însă căile de a pătrunde în spațiul occidental sunt foarte dificile, mai ales în spațiul lingvistic neerlandez, pentru că literatura olandeză se caracterizează prin foarte multă introspecțiune, iar literatura română are „o privire” mai deschisă, cu mai mult umor și acest fapt îmi place foarte mult. Nu zic că fiecare carte pe care o citesc eu din literatura contemporană este o capodoperă, care neapărat trebuie tradusă și în neerlandeză. Lectura îmi face o deosebită plăcere, fiindcă, având avantajul că citesc destul de multă literatură română, cunosc și contextul. Întotdeauna e un mare beneficiu și un profit în plus să cunoști mai bine contextul literar, cultural în care au apărut anumite cărți.

– **Ați locuit în România într-o perioadă nu tocmai bună în istoria recentă a României. Când ați ajuns în România, cum stăteau lucrurile? Cum era situația generală în '74?**

J.W.B. – Să știți că atunci încă exista speranța, iluzia că în România situația se va dezvolta într-o direcție favorabilă. Știm acum că în '71, după vizita lui Ceaușescu în Coreea de Nord și în China, lucrurile au început să se schimbe și să se deterioreze în România, dar acest fapt nu prea se resimțea în anii aceia. Cu alte cuvinte, ca cetățean străin, ca occidental, erai liber să te plimbi prin toată România. Puteai să stai la cetățeni români acasă. După aceea însă, treptat s-au impus mai multe restricții. Când a început catastrofa economică din anii '80, reacția din partea re-

gimului a fost de o duritate nemaîntâlnită. După ce a apărut mișcarea „Solidarnosti” în Polonia, regimul de la București a intrat într-o panică totală, pentru că au considerat că ceea ce se întâmplă în Polonia se poate întâmpla și în România. Am trăit în România între '82 și '84, dar între '84 și '89 nu am mai vizitat România, pentru că nu mai aveam nicio plăcere. În plus, făceam probleme și prietenilor, care puteau fi întrebați „De ce te-ai văzut cu ăla, ce-ați discutat și de ce a venit în România?”.

– **Ați scris și o carte, *Suspect. Dosarul meu de la Securitate, despre felul cum funcționa securitatea pe atunci.***

J.W.B. – Da. Sigur că da. Eu nu am suferit deloc de pe urma securității. Vreau să subliniez acest lucru. Eu nu am fost disident. Ar fi o jignire adusă persoanelor care chiar au suferit din cauza comunismului. Dar, fiind un străin care mai vorbea și românește, am intrat în vizorul securității. Până prin 2000 numai cetățenii români sau foști cetățeni români au avut acces la dosarul lor personal de la securitate, dar, în contextul apropierii României de Uniunea Europeană și de NATO, s-a modificat legea și atunci, din anul 2008, dacă nu mă înșel, am avut și eu acces la dosarul meu. L-am cerut, l-am obținut și imediat mi-am dat seama că am de scris o carte.

– **Și ați și scris-o. Dar, ca să revenim la literatură, care credeți că a fost efectul securității asupra scriitorilor, asupra literaturii?**

J.W.B. – Efectul a generat, în primul rând, autocenzura.

– **Autocenzura.**

J.W.B. – Precis. Cenzura n-a mai existat în România de la mijlocul anilor '70, deși știam foarte bine că acest fenomen nu a dispărut. Și pentru a nu purta discuții cu cenzura, cu securitatea sau cu fostul Consiliu al culturii, evitai să abordezi anumite subiecte. Această literatură, cu mesaje printre rânduri, cred că rezistă foarte greu în momentul de față, când se poate scrie despre orice.

– **Dumneavoastră ați tradus o astfel de literatură?**

J.W.B. – Mai puțin, mai puțin. Am tradus din Sorin Titel, de pildă, dar nu era un scriitor absolut apolitic. Era și problema tematicii. Augustin Buzura, foarte la modă pe vremuri, n-ar fi mers în Olanda. Nu ar fi fost înțeles. Este o lume total necunoscută. Să nu uităm că publicul olandez nu prea cunoaște realitățile țărilor din Est. Când noi am anunțat

că mergem la Chișinău, de exemplu, au fost foarte puțini olandezi care au identificat, de fapt, în ce țară mergem. Foarte puțină lume știe că Chișinăul e o capitală europeană.

– Stimate domnule Bos, vă rog să-mi spuneți, dumneavoastră, în calitate de traducător, țineți cont de cititorul căruia vă adresați? Traduceți pentru olandezi?

J.W.B. – Da.

– Alegeți literatură română, scriitori, opere care să fie pe gustul olandezilor?

J.W.B. – Nu neapărat. În primul rând, aleg scriitori ca să fie pe gustul meu. Dar trebuie să nu uit că există o piață literară. Nu pot veni cu propuneri care nu au nicio șansă comercială, pentru că-mi pierd timpul. Ca să înaintez o propunere la editură, trebuie să traduc niște fragmente, câteva capitole, să fac o prezentare cât se poate de amplă. Și nu are rost să vin cu o literatură care nu va avea trecere. Colegul meu Jan Mysjkin este mai curajos și uneori are și succes, cum s-a întâmplat, de pildă, cu traducerea din Max Blecher. El a reușit să-l editeze pe Max Blecher. Dar cu clasicii merge foarte greu. Interesul, dacă există, este pentru literatura contemporană. Mă contrazic într-un fel, pentru că am editat un volum de I. Creangă, dar l-am scos la editura noastră, care este foarte mică, într-un tiraj foarte mic. Am obținut și o modestă finanțare, ca să acoperim cheltuielile cele mai importante.

– Și se vinde Creangă?

J.W.B. – Volumul a apărut de curând. Nu a intrat în lista bestsellerurilor, dar vom avea două prezentări. Una la Anvers, în data de 11 iunie, și alta la Ambasada Română din Haga, la 21 iunie. Atunci vom prezenta atât volumul Creangă, cât și un număr românesc al unei reviste belgiene, flamande, în care vor apărea și doi scriitori moldoveni, anume Iulian Ciocan și Nicolae Spătaru, pe care i-am cunoscut anul trecut la FILIT și ale căror lucrări le-am citit cu foarte mare plăcere.

– Ați tradus deci proză și poezie.

J.W.B. – Da.

– Apropo de proză și poezie. În Olanda se citește mai mult proză sau mai multă poezie?

J.W.B. – Mult mai multă proză. Nu se compară. Poezia apare în tiraje foarte mici și e tradusă foarte puțin. Există Festivalul de poezie la care mai vin poeți și atunci ar fi o ocazie să se mai scoată un volum, dar e un public foarte restrâns. Să nu uităm că peste 70 la sută dintre cărțile traduse în Olanda sunt din limba engleză. Pentru celelalte limbi este o nișă destul de neînsemnată. Deși sunt tot felul de programe, care încearcă să promoveze literatura scrisă în alte limbi, predomină totuși literatura neerlandofonă, olandeză și flamandă, urmată fiind de traduceri din limba engleză, mai ales din literatura americană.

– Pentru că am atins problema limbii engleze, e cazul să precizez că doamna Cornelia Golna scrie în această limbă. Vă rog, stimată doamnă, să vorbiți despre romanul *Cetatea Patimilor*, pe care l-ați publicat în 2004. Cum ați ajuns să scrieți proză?

C.G. – Am crescut în America cu părinți care vorbeau românește. Tatăl meu a cumpărat o fermă și eu am crescut la țară, unde eram doar noi. Limba română se vorbea numai în familie.

– Mama dumneavoastră era originară din România, din Medgidia, Dobrogea. Ea era româncă, iar tatăl dumneavoastră aromân din Grecia.

C.G. – Tata a plecat din Grecia când avea vreo 20 de ani, cu puțini bani. Istoria familiei este complicată. Era perioada când veneau mulți oameni în România să-și găsească un rost. Din Grecia inclusiv. Asta se întâmpla la începutul anilor '30. Și tata a venit în România și a reușit să-și găsească un rost. A învățat limba română foarte ușor, fiind aromân. Părinții mei s-au cunoscut și s-au căsătorit în România.

– Și după că v-ați născut dumneavoastră, în anii '50, părinții au emigrat?

C.G. – Când au venit la putere comuniștii și au avut loc naționalizările, tata era om de afaceri. A încercat să lucreze sub comuniști și un timp a reușit, dar, ulterior, a fost dat afară din serviciu și a considerat că nu mai are rost să stea în România. Deși se considera român, tata nu și-a făcut niciodată cetățenie. Mai avea un pașaport grec vechi și un act în care era scris că făcuse armata în Grecia. Cu cele două documente a putut să plece peste hotare. Pe atunci foarte puțini emigrau.

– Așa ați ajuns dumneavoastră în Statele Unite, unde ați făcut școala primară, studiile universitare, iar peste un timp ați revenit în Europa.

C.G. – Da, fiindcă vroiam să știu ce înseamnă să fii român, pentru că părinții mei vorbeau mereu cum a fost și ce a fost în trecut, mie însă mi se părea că era ceva misterios. Eu vorbeam englezește, ei românește, vorbeam în casă două limbi și, la un moment dat, nu știu ce mi-a venit și am spus că vreau să văd România. Am trecut prin niște peripeții în Franța, în Spania și până la urmă am ajuns în România.

– **Și aici l-ați cunoscut pe actualul dumneavoastră soț, pe domnul Jan Willem Bos. Ați început a scrie fiind influențată de soțul dumneavoastră?**

C.G. – Întotdeauna am vrut să scriu, dar după ce am venit în România, în Europa, mi s-a deschis orizontul și am considerat că am acum puterea să îndrăznesc să scriu ceva.

– **În ce măsură cartea dumneavoastră *Cetatea Patimilor* reflectă destinul familiei?**

C.G. – Am pornit de la anul 1908, fără să cunosc prea multe despre cele întâmplate în perioada respectivă. Știam numai că bunicul meu din Grecia a fost asasinat în războaiele purtate de Imperiul Otoman. Așa a început cartea, dar mi-am dat seama că am nevoie de multă informație. Am tot citit și m-am documentat îndelung. Scriam câte puțin și așa am înaintat, încetul cu încetul. Mi-a luat vreo zece ani să scriu cartea asta, dar cred că am izbutit să-mi fac cel puțin o imagine a timpului și a locului. Cred că o mare parte din atmosfera romanului despre Constantinopol este similară celei din București. Este atmosfera balcanică pe care am cunoscut-o pentru prima dată în 1978. Atunci am venit la București și tot atunci l-am cunoscut pe soțul meu. România era comunistă, dar mai exista și o Românie conservată, o Românie mai veche. Oamenii și manierele lor aveau un farmec deosebit.

– **Descrieți, vă rog, cum era lumea atunci, în comparație cu cea de astăzi.**

C.G. – Cel puțin la București, căci eu știu mai multe despre București, lumea s-a modernizat. Acum sunt foarte degajați și limba vorbită s-a schimbat mult. Atunci, cu ani în urmă, în România mai erau domni și doamne. În plin regim comunist. Scoteau pălăria când se salutau. Aveau un fel de a vorbi foarte politicos. Mie mi s-a părut ceva foarte frumos ceea ce am cunoscut atunci și asta m-a impresionat. Am vizitat anumite case, care mai erau așa cum fuseseră cândva, și mi-am făcut o

imagine despre ceea ce înseamnă lumea balcanică. Nu știu dacă a fost așa la Constantinopol, dar îmi închipuiam că a existat și acolo așa ceva și asta m-a inspirat.

– Deci, aflarea dumneavoastră la București a fost importantă pentru scrierea acestui roman, pentru crearea atmosferei?

C.G. – Sigur, altfel n-aș fi putut să-l scriu. Aici există un substrat ascuns. Dacă pot să adaug. Un an, în 1977, m-am aflat și în Spania, la Barcelona, înainte de a veni la București. Spania era într-o perioadă de tranziție, de curând murise Franco. Și acolo mai exista o lume veche, care acum nu mai este nici acolo. Am luat câte ceva dintr-o parte și din alta și „am creat” un Constantinopol care, m-a surprins să constat, a fost credibil și în Grecia, și în Turcia, pentru că această carte a fost tradusă și în grecește, și în turcește.

– Cum a fost receptat volumul în Grecia, în Turcia?

C.G. – În Grecia a fost un bestseller, s-a aflat pe lista celor mai citite cărți timp de trei luni. A ieșit de sub tipar în decembrie 2006 și până în aprilie a fost bestseller. În Turcia a fost căutată mai puțin, dar oamenii care au citit-o consideră că face parte dintr-o istorie a lor ce nu le mai este cunoscută.

– Ați comunicat cu publicul din Grecia după apariția cărții?

C.G. – Puțin de tot. Cu niște prieteni, niște cunoscuți, doar atât. Bine, greaca mea nu este destul de bună pentru a avea discuții mai complicate.

– Dar ce credeți în general despre romanul istoric? La ora actuală romanul istoric este o specie, un gen de literatură care se mai citește?

C.G. – Eu cred că se mai citește. În Anglia a apărut un roman masiv, în trei volume, care este foarte documentat, din câte am înțeles. Asta am încercat și eu să fac, să scriu o carte, în care personajele să fie implicate în tot ce se întâmplă în perioada respectivă.

– Ați creat atmosfera, contextul și ați raportat personajele la atmosfera creată, le-ați corelat cu evenimentele din epoca respectivă.

C.G. – Cartea este, de fapt, despre revoluția junilor turci. Este o perioadă de schimbare și asta am încercat să surprind, să văd cum se transformă lumea într-o astfel de situație.

– Dar ca scriitoare, credeți că are vreo importanță locul unde se află un autor atunci când plăzmuiește o carte?

C.G. – Pentru mine este importantă liniștea. Ceea ce n-am avut când am scris cartea aceasta. Eram acasă, fetița noastră era mică și ea trebuia crescută, iar eu nu sunt o persoana care poate să scrie 10 minute și după aceea să se ocupe de altceva. Îmi trebuie timp.

– Inspirația, atunci când vine, aveți nevoie s-o țineți mai mult timp în preajma dumneavoastră.

C.C. – Nu merge altfel lucrul.

– Aceasta este condiția dumneavoastră de scriitor... Cititorul american cunoaște cartea?

C.G. – Nu mulți, dar o cunosc. Romanul a fost receptat bine. Eu cred că subiectul pentru cititorii americani este ceva exotic și ei nu prea știu despre ce e vorba. Și fiindcă este un roman voluminos, unii se uită la el și spun că e cam mare, e cam greu de citit.

– Suntem în secolul vitezei. Iar cartea dumneavoastră, care are 430 de pagini, poate fi, într-adevăr, o provocare pentru răbdarea cititorului de astăzi. Însă apariția acestui volum este într-adevăr o izbândă a dumneavoastră. Mai lucrați și la altceva?

C.G. – Da! Acum, după ce am terminat acest volum, am îndrăznit să mă gândesc să scriu o carte despre familia mea, despre bunicul meu, care, după cum am mai spus, a fost implicat în războaiele ce au avut loc între 1904-1908, între greci, bulgari și sârbi, toți cei care vroiau să ia Macedonia de la otomani. Și bunicul meu, care s-a implicat în evenimente, a fost asasinat în 1908. Este o poveste foarte complicată. Am început a scrie și am găsit destule repere pentru a-mi continua lucrul la roman, fiind îndemnată și de soț să abordez subiectul.

– Ați găsit cheia?

C.G. – Cred că da. Am destulă informație, dar nu pot să scriu o biografie. Jan Willem mi-a spus că ar fi bine să scriu biografia bunicului meu. Însă sunt prea multe lucruri pe care nu le știu și n-o să le pot afla niciodată. Am făcut iarăși o cercetare destul de aprofundată și am constatat ce se întâmpla în jurul lui. Pot să-mi închipui, ca romancier, cum a fost, ce a fost, cum s-a gândit și ce s-a întâmplat atunci.

– **Romanul este, așadar, cu tentă istorică?**

C.G. – Da, sigur!

– **Un roman istoric, conceput așa, poate totuși să reconstituie niște evenimente pe care nu le-am cunoscut aievea. Pentru că istoria, se știe, nu întotdeauna a fost scrisă din cel mai obiectiv punct de vedere. Rolul unui scriitor în acest context este foarte mare și el are misiunea de a recupera, de a reda aspecte ale istoriei ce au fost neglijate. E o zonă foarte complicată.**

C.G. – Este foarte greu, dar este și fascinant să-ți închipui cum viața unui om s-a constituit și s-a derulat într-un anumit context...

– **...și cum a fost viața omului într-o anumită țară, într-un anumit loc, într-o anumită perioadă.**

C.G. – Da, asta este! Și aceasta încerc să fac eu.

– **Revin la dumneavoastră, stimate domnule Jan Willem Bos. La ce lucrați în prezent, ce traduceți?**

J.W.B. – Am ambiția să traduc și să public *Craii de Curtea-Veche* a lui Mateiu Caragiale. Am tradus primul capitol mai demult. Ne vom întoarce peste câteva zile la București și atunci sper să găsesc timp pentru ca să mai adaug un capitol. O editură din Olanda îmi propune să mă ocup de cartea lui Varujan Vosganian, care a fost deja tradusă în diferite limbi și e bine primită.

– **La ce carte vă referiți?**

J.W.B. – La *Cartea șoaptelor*. Autorul zice că este un roman, dar este, de fapt, o istorie a familiei lui. El afirmă că este un roman, pentru că dialogurile sunt inventate, foarte multe situații sunt recreate. Și zice că nu poate fi o carte de amintiri. Este, sigur, și o carte de amintiri. Eu cred că această carte merită să fie citită și răspândită. E o carte foarte pitorească, în primul rând, dar este și foarte relevantă pentru că include un capitol important despre genocidul armean. La anul se vor face 100 de ani de la tragicul eveniment. Consider că editura va accepta volumul. Dacă nu, voi merge în altă parte. În proiectele mele de lucru figurează și Dan Lungu.

– **Îl traduceți pe Dan Lungu? Știi că într-un timp ați lucrat la *Sunt o babă comunistă*.**

J.W.B. – Da, am tradus câteva nuvele ale lui Dan Lungu și am tradus o bună parte din *Sunt o babă comunistă*, dar încă nu am găsit o editură interesată să difuzeze lucrările lui Dan Lungu.

– Dar cum vi se pare stilul acestui scriitor, care este foarte apreciat? Personal, am cunoscut numele lui Dan Lungu fiind într-o librărie din centrul Genevei. Când merg la fiica mea, îmi place să vizitez librăriile. Eram foarte curioasă să aflu ce traduceri citesc vorbitorii de limbă franceză din Elveția. Între alte volume, expuse în librărie, mi-au reținut atenția cărțile lui Dan Lungu, cel care ulterior a fost chiar inițiatorul și organizatorul FILIT-ului din toamna trecută. A fost un festival de referință în contextul anului literar 2013...

J.W.B. – A fost un festival foarte reușit și foarte important mai ales din... cauza publicului. Vreau să subliniez că am rămas absolut șocat văzând cât de mult s-au implicat tinerii la acest festival. A fost o mare reușită. Au participat și studenți, și liceeni. Știu acest lucru, deoarece am mers la o discuție susținută de Gabriela Adameșteanu și Jan Koneffke, un scriitor german căsătorit cu o româncă și care o rupe binișor pe românește. Am intrat într-o sală de cinema, unde avea loc această discuție, și, vă rog să mă credeți, că am stat o oră în picioare urmărind dialogul. Nu vreau să mă plâng că nu au fost politicoși studenții, dar, pur și simplu, multă vreme nu au plecat din sală. M-a impresionat că tinerii timp de o oră și ceva au urmărit atent discuția. A fost minunat.

– Foarte curios. Aici probabil este vorba și de interesul cititorului român pentru literatură, inclusiv pentru cea din alte țări, interesul pentru autorii care vin din altă parte.

J.W.B. – Da, dar nu au fost mulți autori străini. Au fost foarte mulți scriitori români, și studenții, în primul și în primul rând, au venit să se întâlnească cu autorii români, pe care-i cunoșteau numai din lectură.

– A fost un eveniment și în sensul că mai mulți scriitori notorii din România și din alte țări au sosit la Iași. Inclusiv participarea dumneavoastră, ca traducători, care promovați literatura română, cultura română, și, pe de altă parte, aduceți și de acasă, de la dumneavoastră, gândurile, atmosfera prielnică literaturii. Este foarte important schimbul acesta de opinii, inclusiv la Chișinău.

J.W.B. – Pentru noi este o mare bucurie, căci aveam o veche ambiție de a veni la Chișinău. Aveam întotdeauna atât de multe de făcut în Bucu-

rești, încât nu mai ajungeam la Chișinău. Anul acesta însă am profitat de invitația la Festivalul „Primăvara europeană a poezilor” și nu regretăm. Sperăm să revenim la Chișinău.

– Mă bucur foarte mult că am avut prilejul să discut cu dumneavoastră, stimate domnule Jan Willem Bos și stimată doamnă Cornelia Golna. Vă mulțumesc pentru acest dialog și sper să ne reîntâlnim la Chișinău.

***

Jan Willem Bos, traducător, translator, scriitor, lexicograf și ziarist. A studiat limba și literatura română la Universitatea din Amsterdam și Literatura Comparată la Universitatea din Illinois (SUA). Între anii 1982 și 1984 a fost lector de neerlandeză la Universitatea din București. A tradus aproximativ 25 de volume (proză, poezie, teatru) din română și peste 10 cărți din engleză. În 2008 publică, la Editura Atlas, antologia *Moderne Roemeense verhalen* (Nuvele moderne românești). Mai semnează traducerile: *Jeugd zonder jeugd* – nuvela *Tinerețea fără de tinerețe* a lui Mircea Eliade (2009, Editura Meulenhoff); Trilogia lui Mircea Cărtărescu *Orbitor*: volumul I – *De Wetenden* (2010, Editura De Bezige Bij), volumul II – *De trofee* (2012), amândouă nominalizate pentru Premiul European pentru Literatură. În anul 2014 va apărea volumul III. A publicat zeci de articole și câteva cărți despre România. În 2011, a apărut la Editura Atlas *Mijn Roemenië* (România mea, în colecția „Declarații literare de dragoste”). În 2009 a publicat volumul „*Verdacht*”. *Mijn Securitedossier*, tradus, în 2013, din limba neerlandeză în română de Alexa Stoicescu „*Suspect*”. *Dosarul meu de la Securitate* (Editura Trei). A publicat un *Dicționar juridic și economic neerlandez-român și român-neerlandez* (2012); este coautorul *Marelui dicționar neerlandez-român* (ediția 1-a, 2008; ediția a 2-a, 2014) și autorul *Marelui dicționar român-neerlandez* (2010).

Cornelia Golna, scriitoare. S-a născut în București și provine dintr-o familie mixtă care, în anii '50 ai secolului al XX-lea, s-a stabilit în Statele Unite ale Americii, tatăl fiind aromân din Grecia și mama româncă din Dobrogea. În anii '70 ai secolului trecut viitoarea scriitoare s-a hotărât să-si caute originile, venind în România. Inspirată de lumea Balcanilor din care proveneau părinții ei, Cornelia Golna s-a hotărât să scrie povestea fascinantă a predecesorilor săi, care a devenit și tema principală a romanului istoric *City of Man's Desire. A Novel of Constantinople* (Cetatea patimilor. Un roman al Constantinopolului). Apărut în 2004, volumul a fost tradus în greacă (trei luni romanul a fost pe lista de bestseller-uri în Grecia) și în turcă. În momentul de față, scriitoarea locuiește în Olanda, împreună cu soțul sau, traducătorul Jan Willem Bos, și lucrează la un nou roman.

Nicolae Grigore MĂRĂȘANU

N.G.M. – poet, eseist, Brăila. Semnează volumele: *Marșea canonului* (2001), *Sufletul cântă despre sine* (2002), *Imparele* (2007), *Mașinăriile mișcării* (2012).

Prezent în antologii. Poezia sa e tradusă în engleză, macedoneană, indiană, maghiară, bulgară, sârbă.

Deținător a numeroase și diverse premii pentru poezie, dar și al Premiului Internațional „Steaua de pe cer”, oferit de Enciclopedia WHO'S WHO și Registrul Internațional al Stelelor, Elveția, 2007; steaua Hercules se redenumеște cu numele poetului. În 2012 i se decernează Premiul „Grigore Vieru” al Uniunii Scriitorilor din Republica Moldova.

Arderea lui A

Cu glonțul la tâmplă
domnul învățător aprinde rugul.

Cu flacără înaltă
cu dogoare până la cer
ard cărțile în curtea școlii sub invazie.

Cărțile interzise
cărțile osândite la ardere pe rug.

Flacăra pătrunde anevoie prin file
de parcă le-ar citi; de parcă îi e greu
focului să le ardă, să mistuie cărțile
condamnate la moarte.

Neputând îndura vocala A
se-aruncă în flăcări.

Urmând pilda vocalei A
vocalele E, I, O, U, Ă se-aruncă în flăcări.

Literă după literă
alfabetul se-aruncă în flăcări.

Și e o lumină
e o lumină în noaptea în care ard
cărțile condamnate la moarte
de zici că ard candelile în tot Universul.
Hipnotizat de marea lumină

dau să m-arunc în rugul cărților.

Nu!,
zice domnul învățător.

Cineva trebuie să trăiască
să aibă *cine, ce* povesti.

Zaarie, despre scrisul cu sânge pe ziduri

Mi-am tăiat degetul dreptei
și am scris cu sânge pe ziduri –
merindă inimii este iubirea de patrie!

Ei au început să râdă de mine
de patriotismul meu naiv
vetust
declarativ – spuneau.

Am scris mai departe cu sânge pe ziduri –
dulce Românie, te iubesc
oricât de jefuită ai fi
de renegată ai fi
de hulită ai fi!

Au zis că sunt vorbe la îndemână
că nu sunt versuri
de parcă eu am spus că sunt versuri
și să batjocorească mai mult
au înmuiat degetele în sângele meu
să se contamineze – spuneau,
și în derâdere au scris cu sângele meu pe ziduri –
te iubim, patrie mumă!

Dar sângele
în care înmuiau degetele nu se lipea de ziduri
și băutori de sânge mi-au băut sângele

să se contamineze – spuneau,
 și au scris cu sângele meu pe ziduri
 în derâdere au scris cu sângele meu pe ziduri,
 te iubim, maică Românie!

Dar sângele
 în care se îmbăiau și scriau tot nu se lipea de ziduri
 și-atunci au tăiat degetul dreptei lor
 și au scris cu sângele lor pe ziduri.

Și au scris.

Și plângând au adormit.

Cămașă fără de cusătură

Văpaie! Văpaie!
 ține cărarea luminată
 până ajung la izbânda din deal.

Acolo
 parcele țeș cămașă fără de cusătură
 și e sortit s-o-mbrac pe lumină.

Haide mai la trap suflete
 că nu ești slăbănogul din Capernaum.

Trebuia să știi până acum
 că întruparea verbului este întemeiere!

Hazaica, niet?

Fugim cu mai nimic peste oase
 o, cum mai fugim din *nord* în *sud*
 că vin din *vest* și ne subjugă *in integrum*.

Mai cu temere fugim de cei din *est*
că siluiesc fecioarele.

Cei din *vest* cu fraze dulci le-ademenesc –
Du bist meine kleine Pupe*
și hop cu mâna pe turturică,
la tuleie.
Cei din *est* le numesc *hazaice*.

Intră noaptea peste noi unde dormim
trei într-un pat – ivan, ion, eu nu
eu nu dorm mă prefac,
trag cu ochiul la ei în tunici kaki
cu chipiuri soioase spre ceafa cu păr netuns.

O privire în jur la lumina pitică a lămpii
și zice spre *limbă*:
– *hazaica niet?*
– *niet*, îngaimă *limba* tâlmace,

În timp ce ale mele surioare în inima bălții
pe plauri în derivă se-ascund.

– *Hazaica niet?* stăruie ecoul calmăcului.
– *Niet*, repetă *limba*.

Ci brusc ne-au împușcat lampa
și s-au dus.

---

glosă: * tu ești mica mea păpușă.

Fisura

Pe verticală e fisură
scurgere de invincibile!

Invazie?
 valul, viitura surpă încercuirea
digul
sfera
cercul nu sunt strategii inviolabile.

grifonul
 nu mai ține în lege principiul
comunicantelor
 dă peste limite.

Ciocănitoresc sparg zidurile dintre lumi
 în *bătrânul arbore* e o fisură
 alertați carii în cercuri concentrice
 dau alarma.

Goi
 oprim zăporul cu pieptul.

Cei luați de viitură
 vor lăstări la primăvară de sub aluviuni.

Lecție de supraviețuire în cerc

De pe calul alb strigă
Încolonarea!

Ne încolonăm pentru numărătoare
 să vadă că suntem
 toți – în cerc
 lipiți unul de altul
 siamezi
 durăm verticală zidului încercuitor.

Culcat!
 strigă de pe cal
 cu fruntea la pământ atingem

punctul de intersecție al insidioaselor raze
peste trece călare
ne treieră
peste coloana cercului
să vadă cât rezistă
cât poate-ndura
cât e cercul de viu.

După zece ture pe vertebrală
călare strigă
Drepti!

Cei ce nu se ridică
ard deodată cu urmele
să nu rămână copite în cerc.

Acum pot scrie poemul cu alfabetul sângelui

Piatră în apă adâncă a căzut în mine *cuvântul*
în concentrice mă desfac
să-mi descătușez iubirea.

Bățul cu verigă mă-nsângerează
și-ncercuirea mută marginea mai spre câmpie.

Unde să evadez să te pot cuprinde?

În concentrice mă divid să-ți ating malurile!

Cel în giulgie roșie în creștet mă lovește
și cu țeasta spartă mă trimite la oaste
să veghez Lagărul
concentricii ghimpi ai Golgotei.

Cale altă nu am
decât să-mi scriu poemul cu alfabetul sângelui.

Că tandră,
împovărată mi-e inima de prinosul iubirii.

Cercul lui Saul

Ieri am vrut din nou să evadez
din quadratura cercului.

Nema
soluție de salvare! Lagăre
peste lagăre din început,
totul suficient sieși
și rotund.
în memoria încercuitoare.

Matrioška, matrioška
în memoria încercuitoare
una din alta pentru fiecare apostol în kaki
să officieze în spațiul osândeii proprii.

Din utopie plonjez în interdicție –
zodiacele
închid pe vecie extincția cosmică
mărul se rostogolește
invazia se multiplică,

Să mă salvez caut cercul lui Saul –
de când e orb e îngăduitor.

Îmi cere să mă convertesc în îngerul Domnului,
Nathanael,
dar nu,
e maaare riscul.

Stau în pielea mea. Rezist.

Am tărie poemul să-mi cânt!

Cristinel MUNTEANU

La originea ideii de «colaj discursiv»: Platon – *Phaidros*

Cr.M. – dr. în filologie (*magna cum laude*) al Universității „Al. I. Cuza” din Iași și lector la Universitatea „C. Brâncoveanu” din Pitești. Domenii principale de interes: filozofia limbajului, teoria limbii, semantica, frazeologia, lingvistica textului, știința comunicării, discursul publicistic. A publicat *Sinonimia frazeologică în limba română din perspectiva lingvisticii integrale* (2007), *Lingvistica integrală coșeriană. Teorie, aplicații și interviuri* (2012), *Frazeologie românească. Formare și funcționare* (2013), *Discursul repetat între alteritate și creativitate* (2008, ca editor), Tobias Peucer, *De relationibus novellis / Despre relațiile jurnalactice* [Leipzig, 1690] (2008, ca editor) și B.-P. Hasdeu, *Studii de știința limbii* (2013, ca editor); este, de asemenea, autorul a peste o sută de articole și comunicări.

0. Scopul acestui articol este acela de a contribui la cele spuse până acum (inclusiv de către autorul prezentului studiu¹) referitor la problema tehnicii colajului discursiv prin semnalarea și comentarea celei mai vechi atestări a procedurii în cauză. Mai mult decât atât, plecând de la o idee aparținându-i lui Eugeniu Coșeriu, vom încerca să arătăm că, pe această linie, poate fi constatată o anumită tradiție (milenară!) a citării enunțurilor celebre și, în plus, o consecvență în denumirea respectivei tehnici, fiindcă termenii utilizați se înrudesesc etimologic.

1. Una dintre distincțiile esențiale pe care Eugeniu Coșeriu le face pentru a delimita limba funcțională (adică acea *langue* unitară și omogenă a lui Ferdinand de Saussure) este – în plan sincron – deosebirea dintre *tehnica liberă a vorbirii* și *discursul repetat*². Tehnica liberă a vorbirii (sau a discursului) cuprinde „elementele constitutive ale limbii și regulile «actuale» cu privire la modificarea și combinarea lor, adică «cuvintele», instrumentele și procedeele lexicale și gramaticale”, în vreme ce discursul repetat constă în „tot ceea ce în vorbirea unei comunități se repetă într-o formă mai mult sau mai puțin identică sub formă de discurs deja făcut sau combinare mai mult sau mai puțin fixă, ca fragment lung sau scurt,

a «ceea ce s-a spus deja»³. Prin urmare, prin *discurs repetat* trebuie să se înțeleagă o frazeologie în sens larg, cuprinzând atât expresii și locuțiuni, cât și proverbe, wellerisme, citate și formule celebre ș.a.m.d.

2. Desigur, *a distinge* nu înseamnă ‘a separa’: noțiunile / conceptele se disting, iar obiectele se separă. Actele de comunicare verbală se realizează prin combinarea – în diverse proporții – a tehnicii libere a vorbirii cu discursul repetat, ceea ce face ca rezultatul să arate frecvent (după cum apreciază Coșeriu) asemenea unui colaj: „un discurs concret poate fi *analog adeseori unui tablou realizat, în parte, ca [un] colaj*; în tablou, pe lângă porțiuni executate cu tehnica pictorului care pictează, pot exista deopotrivă fragmente luate din alte tablouri, pictate de către alți pictori” [subl.n. – C.M.]⁴. Se pare că analogia aceasta, *discurs concret – tablou-colaj*, este una dintre preferatele lui Coșeriu, deoarece o descoperim și în alte locuri: în prelegeri, cursuri, studii⁵ ținute/redactate în diferite limbi. Ideea este ușor de transmis și grație faptului că termenul *colaj* este, practic, universal; de pildă, în limbile italiană, spaniolă, engleză și germană (și, probabil, în multe altele) se scrie la fel ca în franceză: *collage*.

3. Alegerea lui Coșeriu era motivată și de cunoștințele temeinice, legate de pictură în special și de artă în general, pe care le avea. De altfel, în Italia, alături de doctoratul în litere, până să împlinească 28 de ani, își luase și un doctorat în filozofie, tratând o problemă de estetică. Se explică astfel de ce, în creația sa științifică (adică în lucrările de lingvistică), savantul de origine română apelează uneori la analogii luate din domeniul culturii (în special din pictură⁶, dar și din muzică, sculptură etc.) pentru a pune în evidență anumite concepte sau distincții fundamentale referitoare la limbaj.

Se știe că numeroși oameni de știință, mai ales cei care au îmbinat cercetarea cu activitatea didactică, au întrebuițat metafore (adesea, revelatorii) și comparații în discursul lor, deci analogii (în sens larg), tocmai din dorința de a se face mai bine înțeleși. Rămânând în sfera lingvisticii, îi putem menționa, ca fiind unii dintre cei mai metaforici cercetători / profesori, pe Ferdinand de Saussure (ale cărui zeci de analogii din *Cursul de lingvistică generală* au făcut carieră, intrând în conștiința lingviștilor de mai târziu) și pe Sextil Pușcariu (cu trimitere, îndeosebi, la excepționala sa carte, *Limba română. Privire generală*)⁷. În cazul lui Coșeriu – un genial

lingvist și un mare profesor, totodată – se observă că modul în care își selectează analogiile corespunde concepției generale pe care o are despre limbaj și, implicit, despre locul pe care îl ocupă lingvistica în clasificarea științelor. Limbajul (afirmă Coșeriu, urmându-l pe Hegel) este o formă a culturii, alături de alte forme culturale, precum arta, religia și mitologia, știința și filozofia, dar, în același timp, este și baza întregii culturi. În consecință, lingvistica este o știință a culturii și, ca atare, obiectul ei nu poate fi cercetat din perspectiva metodelor specifice științelor naturii, cum s-a încercat în perioada dominată de pozitivism (și cum se încearcă și în prezent, prin anexarea lingvisticii la biologie, în contextul marcat de „paradigma cognitivistă”). Deși în știință, de obicei (mai ales astăzi, când cuvântul de ordine este *interdisciplinaritate*), analogiile pot proveni din foarte multe zone, înregistrându-se „migrații” de termeni și de principii dinspre disciplinele naturii către cele umaniste sau invers, totuși E. Coșeriu dă impresia că respectă „regula” – izvorâtă dintr-o fermă convingere de ordin epistemologic – de a nu utiliza analogii din lumea naturii pentru aspectele ce țin de limbaj / limbă⁸. Acestea trebuie luate, pe cât posibil, din lumea culturii.

4. Revenind la chestiunea colajului discursiv, trebuie spus că ideea/ analogia aceasta au avut-o/au produs-o și alții în perioada modernă, bunăoară (ce-i drept, din perspectivă literară, ca intertextualitate) cu referire la modul în care unii scriitori obișnuiesc să (p)reia, în propriile texte, citate sau expresii străine. Iată, de exemplu, cum este definit, într-un dicționar englezesc de termeni literari, procedeul denumit *collage* (așadar, un termen deja încetățenit în teoria literară britanică): „A term adopted from the vocabulary of painters to denote a work which contains a mixture of allusions, references, *quotations* [subl.n. – C.M.], and foreign expressions”⁹. Cuvântul *colaj*, pus în legătură cu folosirea citatelor, poate fi descoperit și în exprimarea unor cercetători români ce activează în același domeniu. De pildă, comentând un fragment din jurnalul lui Marin Preda („Somnul este egal cu speranța, a zis cineva. În somn uiți drama vieții tale și fiecare deșteptare este un început nou de viață, o speranță nouă. Deosebirea între rai și iad nu poate fi decât aceasta: în rai poți dormi cât vrei, în iad niciodată.”), cei care au îngrijit ediția respectivă, Eugen Simion și Oana Soare, au făcut următoarea notă la subsolul paginii: „*Colaj de citate* [subl.n. – C.M.], cu ușoare modificări, din *Pe culmile disperării*, cap. «Renunțarea», p. 104-105”¹⁰.

În acest din urmă exemplu, înclinăm să credem că termenul *colaj* are însă o semnificație mai curând „profană”, aceea de ‘amestec’. Este și cazul altor termeni, pătrunși în limbajul colocvial. Cineva ar putea spune, bunăoară, *melanj / mozaic / cocktail de citate*. În același sens utilizează și Umberto Eco sintagma *colaj de citate*: „...în momentul redactării, *colajul de citate* se face cu toate textele la îndemână”¹¹.

5. La E. Coșeriu, după cum am văzut, termenul *colaj* se referă nu doar la rezultatul propriu-zis, ci și la tehnica / procedeul citării ca atare. În plus, lingvistul are în vedere atât citarea enunțurilor celebre în forma lor originală, nealterată, cât și utilizarea acestora (motivată de context) într-o formă mai mult sau mai puțin modificată („imitație parodică”): „Discursul repetat poate fi un «citat»: repetarea unor fragmente de texte – literare sau altele – cunoscute ca atare. Astfel, dacă spun *questo matrimonio non s’ha da fare*, sau *nel mezzo del cammin di nostra vita*, sau *en un lugar de la Mancha de cuyo nombre no quiero acordarme*, mă refer la texte anumite din Manzoni, Dante și Cervantes, la care continuu să fac aluzie chiar variindu-le parțial, spunând, de exemplu, *questa lezione non s’ha da fare, nel mezzo del cammin di questo libro*, sau *en una calle de Madrid de cuyo nombre no quiero acordarme* (în anumite cazuri, aluzia la text se configurează, tocmai, ca **imitație parodică** [aici subl.n. – C.M.] a unei opere literare)”¹². Așadar, poate fi descoperită în spusele lui Coșeriu, fie și implicit, o distincție între α) citarea ca atare (colajul) și β) imitația parodică.

6. Într-o carte din anul 2006, Stelian Dumistrăcel s-a ocupat pe larg de problematica discursului repetat, pornind de la principiile fixate de Coșeriu¹³. Printre altele, lingvistul ieșean a oferit, în urma analizei unui material faptic foarte bogat, o confirmare a valabilității celor două tehnici, *colajul* propriu-zis și *imitația parodică*, deosebind între „intertextualitatea de tip colaj aluzivă și, respectiv, [cea] de transformare a enunțului prin diferite figuri de construcție”¹⁴. Mai mult decât atât, pentru cel de-al doilea tip de intertextualitate, Stelian Dumistrăcel a stabilit, prin raportare la clasici, că modificările pe care le suferă aceste enunțuri aparținând discursului repetat pot fi grupate în [doar] cele patru „figuri de construcție” semnalate drept „solecisme” de Quintilian în *Arta oratorică* (I. 5, 39-41): *detractio* (suprimarea), *adiectio* (adăugarea), *immutatio* (substituirea) și *transmutatio* (permutarea).

În aceeași carte, printre termenii utilizați de St. Dumistrăcel, am remarcat cuvântul-cheie «colaj», ca, de altfel, și sintagme ce îl includ, precum „integrare de tip «colaj»” sau „tehnică «de colaj»” ori „utilizare de tip «colaj»” (aceasta din urmă chiar în titlul cap. 3 al părții I: *Utilizarea de tip „colaj” a EDR*) sau „intertextualitate de tip colaj” sau „tehnică a «colajului»” etc., cu referire la modul în care EDR (= enunțurile aparținând discursului repetat) sunt inserate în texte. Fiind o analogie, este explicabil de ce termenul *colaj* este folosit în majoritatea cazurilor (atât la E. Coșeriu, cât și la St. Dumistrăcel) între ghilimele, așa cum se întâmplă, de obicei, cu termenii neasimilați încă de lingvistică sau întrebuițați în accepție figurată, preluați fiind din alte domenii.

7. Într-un articol din anul 2008¹⁵, am apreciat ca fiind binevenită utilizarea acestui termen (*colaj*) de către Stelian Dumistrăcel și insistența Domniei Sale de a-l impune, având în vedere atât tehnica pe care o desemnează termenul în cauză, cât și etimologia sa. Inițiativa specialistului ieșean ni s-a părut laudabilă, de vreme ce se înscria – după cum am arătat *in extenso* cu acel prilej – într-o anumită tradiție (continuată cel puțin până în Evul Mediu), ale cărei origini pot fi aflate în Antichitate. Este vorba despre tehnica introducerii citatului în text, după (Pseudo) Hermogenes din Tarsus¹⁶, prin *lipire* (*katà kóllesin*) sau prin *parodiare* (*katà paroidían*). Așadar, se confirmă, încă o dată, zicala potrivit căreia marile spirite se întâlnesc uneori.

De exegeza întregii probleme, așa cum apare la (Pseudo)Hermogenes, ne-am ocupat în studiul deja menționat¹⁷. Aici ne limităm la a spune doar că în tratatul *Peri methodou deinotētos*, în capitolul 30, (Pseudo) Hermogenes se referă la modalitățile prin care pot fi utilizate versurile (citatele) celebre într-un nou discurs, deosebind două procedee: *katà kóllesin* (*κατὰ κόλλησιν*), atunci când citatul este reproduș exact ca în original, și *katà paroidían* (*κατὰ παρωδίαν*), atunci când citatul este reluat într-o formă modificată (prin substituie, adăugire etc.)¹⁸. Dacă, în cazul celui de-al doilea termen, surpriza nu este foarte mare, dată fiind încetățenirea cuvântului *parodie* (mai ales în teoria literaturii) și fiindcă vorbim, în definitiv, de evoluția / circulația aceluiași termen, în schimb, în cazul perechii *kóllesis* – *colaj* (*collage*), uimirea este provocată de întâlnirea a două cuvinte ce vin din sfere și epoci total dife-

rite. Într-adevăr, cei doi termeni au aceeași bază etimologică: atât gr. κόλλησις ‘lipire’, cât și fr. *collage* provin, în ultimă instanță, din verbul grecesc κολλάω ‘a lipi, a uni, a insera’ (< gr. κόλλα ‘lipici’). În plus, mai trebuie precizat că însuși (Pseudo)Hermogenes a dat o utilizare metaforică lui *kóllesis*, transformându-l într-un termen tehnic¹⁹, specific retoricii acelor vremuri.

8. Am făcut această lungă introducere tocmai pentru a pregăti terenul unei receptări adecvate a celor câteva rânduri din dialogul *Phaidros* pe care le vom supune atenției cititorilor, rânduri ce atestă întâietatea lui Platon (și) în această privință.

În *Phaidros* – dialog scris, fără îndoială, de Platon, dar considerat ca nefiind reprezentativ pentru platonism – Socrate combate retorica „precisă”, neobișnuită a lui Lysias, contrapunându-i o retorică pasională: „la un delir al sobrietății pe linie de exactitate, Socrate răspunde cu un delir al abundenței pe linie de adevăr”²⁰.

Cu puțin înainte de finalul acestui dialog, Socrate reafirmă și subliniază apăsător opoziția dintre (1) retorica „iubitorului de înțelepciune”, a autorului acelor cuvântări „care dau învățătură și sunt rostite pentru a instrui, acelea care cu adevărat scriu în adâncul sufletului despre ce este drept, frumos și bun”, fiind „singurele deopotrivă certe, împlinite și vrednice de osteneală” (278a), și (2) oratoria celor precum Lysias („dimpună cu toți autorii de discursuri”), Homer („dimpună cu toți ce au compus poezii, pentru cântat sau pentru recitat”) și Solon („dimpună cu toți cei care au contribuit la elocința politică prin lucrări numite de ei legi”) (278b).

Avem de-a face aici, așadar, cu opoziția dintre *oralitate* și *scriere* sau – cu termenii lui Andrei Cornea – dintre „principiul organicității” și „principiul listei”²¹: „Am putea spune că există în Grecia o condiție «metecă» a scrisului și legii scrise și nu este, poate, o întâmplare faptul că, în *Phaidros*, tocmai «logograful» și metecul Lysias este opus «oralului» și cetățeanului Socrate.”²². Prin urmare, într-o parte se află filozoful („iubitorul de înțelepciune”), iar în cealaltă parte se găsește cel căruia „pe drept cuvânt îi vei zice poet, autor de discursuri, sau de legi.” (278e). În acest context, cu referire la cel din urmă (adică la logograf), apare și aspectul care ne interesează în mod special.

9. Se poate susține că originea ideii de „colaj discursiv”, fie și într-o formă intuitivă, apare, cu multe secole înaintea lui (Pseudo)Hermogenes, în opera lui Platon. Într-o anexă ce însoțește comentariile sale la dialogul *Phaidros* al lui Platon, Gabriel Liiceanu publică, în traducere românească, un capitol – *Scriere și vorbire* – din cartea lui Henri Joly, *Le renversement platonicien. Logos, episteme, polis* (1974)²³. Citindu-l, ne-a atras atenția, printre altele, faptul că filologul francez, comentând criticile pe care Platon le formulează la adresa scrierii în general, spune că „înjosirea” acesteia ar trebui înțeleasă în felul următor: „Procesul se organizează în jurul unui joc metaforic foarte diversificat, care merge de la drog la pictură și de la «jardinage» la colaj”²⁴. Ca să înțelegem la ce se referă Joly atunci când utilizează (cu sau fără ghilimele) termenul *colaj* [*collage*], mai reproducem un fragment din lucrarea sa: „Nemaiadresându-se sufletului, scrierea retorică încetează deopotrivă să trimită spre lucru. O asemenea situație se manifestă în însăși practica scriitorului, care se exersează direct pe cuvinte, și tocmai despre această situație este vorba în metafora «colajului» și a «modelajului». Așa se face că încă de la prima judecată asupra discursului lui Lysias, Socrate găsește că «termenii sunt strălucitori și șlefuiți, ca și cum ar fi fost aleși unu câte unu». Revenind asupra funcției care îi e proprie «celui care compune discursul» sau «celui care redactează legile», Socrate observă că «ei își petrec timpul întorcând cuvintele pe toate părțile, lipindu-le (*les colle*) între ele sau desfăcându-le iar în bucăți». Astfel se explică faptul că pentru scriitor «nimic nu este mai prețios decât ceea ce compune și așterne pe hârtie» și că cititorul sau auditoriul nu este atent decât «la retorica discursului»²⁵.

După cum se observă, pentru a-și dovedi spusele, Joly inserează în comentariul său scurte citate din *Phaidros*. Să vedem cum suna textul grecesc original: „Σωκράτης: οὐκοῦν αὐτὸν μὴ ἔχοντα τιμωτέρα ὦν συνέθηκεν ἢ ἔγραψεν ἄνω κάτωστρέφων ἐν χρόνῳ, πρὸς ἄλληλα [278ε] κολλῶν τε καὶ ἀφαιρῶν, ἐν δίκῃ που ποιητὴν ἢ λόγων συγγραφέα ἠνομογράφον προσερεῖς.”²⁶.

Traducerea pe care o oferă G. Liiceanu arată astfel: „SOCRATE: În schimb celui ce nu cunoaște nimica mai de preț decât ce a compus ori scris și care stă ceasuri în șir sucindu-și opera și răsucind-o, tot *lipind* și tot ștergând, acestuia oare nu pe drept cuvânt îi vei zice poet, autor de discursuri, sau de legi?”²⁷.

În lumina celor arătate până acum, se pare că precursorul lui (Pseudo)Hermogenes în privința tehnicii *katà kóllesin* este, într-adevăr, Platon: el folosește explicit verbul *kolláo* (κολλάω) în legătură cu alcătuirea discursului din elemente prefabricate de vorbire. Nu știm dacă (Pseudo)Hermogenes a preluat ideea de „colaj” direct de la Platon (deși în scrierea sa, printre numeroasele trimiteri la unele dialoguri platoniciene, se găsesc referiri și la *Phaidros*²⁸). Mai degrabă, se poate vorbi despre o distincție (*katà kóllesin* vs *katà paroidían*), devenită tradițională într-o anumită epocă și într-un anumit spațiu geografic, pe care (Pseudo)Hermogenes o consemnează, probabil, ca atare. Andrei Cornea a caracterizat foarte convingător perioada în care a activat (Pseudo)Hermogenes ca fiind una a culturii „puzzle”, în care accentul era pus pe tehnica pastișei și a imitației, pe meșteșugul compunerii de discursuri „noi” din bucăți luate aproape exclusiv din textele clasice și reorganizate după diverse structuri și modele²⁹. Uimitor este însă cât de firesc a făcut H. Joly legătura între fragmentul din *Phaidros* și procedeul pictural modern al colajului, topind, practic, printr-o analogie motivată etimologic, o distanță culturală de mai bine de două milenii!

Nu este foarte clar în ce măsură „colajul” lui Platon corespunde modalității citării versurilor celebre la (Pseudo)Hermogenes sau analogiei *discurs concret – tablou de tip colaj* la Coșeriu³⁰. Platon pare să se refere, mai degrabă, la o intertextualitate „internă”: logograful „reasamblează” în forme noi bucăți din propriile discursuri / texte mai vechi³¹. Or, (Pseudo)Hermogenes și E. Coșeriu au în vedere enunțurile aparținând discursului repetat, deci elementele acceptate ca un bun comun de o întreagă comunitate idiomătică, adică un tezaur de formule fixate prin tradiție. Platon respinge o asemenea practică „scriitoricească” pusă în slujba unei retorici nerecomandabile, purtând marca „Lysias”. În schimb, (Pseudo)Hermogenes consemnează (și recomandă, în același timp) o tehnică firească pentru retorica acelor vremuri, iar Eugeniu Coșeriu nu face altceva decât să constate un fapt care ține de realitatea limbajului, și anume de modul în care funcționează efectiv vorbirea. Dar nu părerea lui Platon despre procedeul în cauză ne-a interesat aici, ci intuiția pe care a avut-o acest filozof și termenul figurat de care s-a folosit el în discuție.

10. În concluzie, se poate afirma cu toată convingerea că, deși termenul *colaj* a fost împrumutat de pictură mai multor domenii, în lingvistică, cu precădere în analiza discursului repetat, utilizarea sa este pe deplin îndreptățită (chiar mai îndreptățită decât în celelalte părți), atâta timp cât la cei vechi a existat un termen asemănător (practic, un cvasidublet etimologic), *kóllēsis*, care ajunsese să denumească o tehnică asemănătoare privind inserarea citatului într-un text. Așadar, „colajul” are toate șansele de „a face carieră” în metalimbajul disciplinei noastre.

Oamenii au fost dintotdeauna inteligenți și, în consecință, poți descoperi câteodată (în Antichitate, de pildă) la precursori intuiții remarcabile. În fața acestora poți să exclami (asemeni lui Aelius Donatus) *Pereant qui ante nos nostra dixerunt!*³² sau să aplici principiul judicios al tradiției, recomandat în cercetare de E. Coșeriu. Întoarcerea la fondatori reprezintă nu doar o obligație, ci, de multe ori, un câștig, iar dacă descoperim uneori că ceea ce am gândit noi se găsește și la antici, aceasta nu trebuie să ne înciudeze (decât dacă luăm, poate, în sens etimologic cuvântul *ciudă* ca ‘minune’, și *inciudarea* ca ‘mirare’), ci să ne facă plăcere. În definitiv, *garanția obiectivității este tocmai intersubiectivitatea*: suntem siguri că obiectele din jurul nostru există tocmai pentru că și alții le văd și ne comunică același lucru.

Note

¹ Vezi Cristinel Munteanu, *Un vechi precursor al lui Eugeniu Coșeriu în privința tehnicii colajului: (Pseudo)Hermogenes din Tarsus*, în Cristinel Munteanu (editor), *Discursul repetat între alteritate și creativitate. Volum omagial Stelian Dumitrăcel*, Editura Institutul European, Iași, 2008, p. 175-197.

² Vezi, de pildă, Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Editura ARC, Chișinău, 2000, p. 250. Seria completă a distincțiilor este următoarea: 1) cunoașterea limbii și cunoașterea „lucrurilor”; 2) limbaj primar și metalimbaj; 3) sincronie și diacronie; 4) tehnică liberă și „discurs repetat”; 5) „arhitectura” și „structura” limbii (sau *limba istorică* și *limba funcțională*).

³ *Ibidem*, p. 258. Să se observe că – spre deosebire de tehnica liberă a vorbirii – discursul repetat în sine nu constituie o tehnică propriu-zisă (în sensul anticului concept de *téchne* ‘cunoaștere sigură, dar nejustificată’), ci un tip de tradiție. Modul „adekvat” (conform aristotelicului *tò prépon*) în care elementele acestei tradiții sunt întrebuințate în vorbire poate reprezenta însă o tehnică aparte (vezi Cristinel Munteanu, *Tehnica utilizării frazeologismelor expresive*, în „Limba română”, Chișinău, anul XVI, nr. 7-9, 2006, p. 150-158).

⁴ E. Coșeriu, *op. cit.*, p. 259.

⁵ În acest sens, putem oferi cel puțin încă șase atestări ale acestei analogii (în diverse limbi) din opera științifică a lui Coșeriu, în legătură cu problema discursului repetat (vezi Cr. Munteanu, *Un vechi precursor...*, p. 179-182).

⁶ *Ibidem*, p. 181-182.

⁷ Pentru unele metafore curente în lingvistică, vezi Cristinel Munteanu, *O problemă de lingvistică „financiară”: analogia cuvinte – bani*, în „Limba română”, Chișinău, anul XVIII, nr. 1-2, 2008, p. 137-149, și *Idem*, *Viața cuvintelor și selecția lor naturală (sau despre influența biologiei asupra lingvisticii)*, în „Communication interculturelle et littérature”, nr. 2 (14), Editura Europlus, Galați, 2011, p. 230-239.

⁸ Evident, există și excepții. Undeva (într-o prelegere de la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu), Coșeriu compară facerea și re-facerea continuă a limbii cu suprafața neincetat unduitoare a mării.

⁹ J. A. Cuddon, *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory* [fourth edition], Penguin Books, 1999, p. 145. Procedul este exemplificat cu un poem de David Jones, *Anathemata*, și se menționează, în acest sens, scriitorii precum James Joyce, Ezra Pound, T.S. Eliot. Ca influență, tehnica (*collage technique*) este pusă pe seama suprarealismului, caracterizând și romanul modern, dar mai ales așa-zisul „antiroman”.

¹⁰ Marin Preda, *Jurnal intim. Carnete de atelier*, Editura Ziua, București, 2004, p. 158.

¹¹ Umberto Eco, *Cum se face o teză de licență*, Editura Polirom, Iași, 2006, p. 180.

¹² E. Coșeriu, *op. cit.*, p. 259.

¹³ Vezi Stelian Dumistrăcel, *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comunității fatice prin mass-media*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2006.

¹⁴ *Ibidem*, p. 151.

¹⁵ Vezi Cr. Munteanu, *Un vechi precursor...*, p. 176 și 196.

¹⁶ Despre Hermogenes din Tarsus (160-225 d.Hr.), născut în Cilicia, se spune că ar fi fost un copil minune, al cărui talent oratoric (la doar 15 ani!) l-ar fi impresionat și pe împăratul Marcus Aurelius, care i-ar fi făcut o vizită anume pentru a-l auzi. Surse antice consemnează că și-ar fi scris întreaga operă retorică până să împlinească 23 de ani. Dintre scrierile rămase, i se atribuie cinci lucrări (după unii, doar patru): *Peri staseon*, *Peri ideon*, *Progymnasmata*, *Peri heurseōs* și *Peri methodou deinotētos*. Specialiștii moderni au dovedit că doar primele două sunt autentice. Celelalte trei au alți autori, însă, încă din antichitatea târzie, au fost considerate ca fiind opera aceluiași Hermogenes și au circulat împreună sub forma unui singur tratat de mare autoritate, umbrind *Retorica* lui Aristotel.

¹⁷ Vezi Cr. Munteanu, *Un vechi precursor...*, p. 182-193.

¹⁸ Vezi *Invention and Method. Two Rhetorical Treatises from the Hermogenic Corpus*, the Greek text, edited by Hugo Rabe, translated with introduction and notes by George A. Kennedy, Society of Biblical Literature, Atlanta, 2005, p. 253-254.

¹⁹ În cvasiexhaustivul *Lexicon* al limbii grecești vechi, alcătuit de Liddell & Scott, termenul tehnic *kóllesis* (ce se referă la „unirea unui vers citat cu proza”) este atestat cu această întrebuințare doar la (Pseudo)Hermogenes.

²⁰ Constantin Noica, *Interpretare la Phaidros*, în Platon, *Opere*, IV, Ediție îngrijită de Petru Creția, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 352.

²¹ Vezi Andrei Cornea, *Scriere și oralitate în cultura antică*, Editura Cartea Românească, București, 1988, p. 11-29. Semnificativ este că în acest dialog (*Phaidros*, 274c-275b) este

prezentat și mitul lui Theuth referitor la apariția scrisului în Egipt, invenție disprețuită din primul moment de faraonul Thamus pentru că slăbea „ținerea de minte”.

²² *Ibidem*, p. 57. Iată și alte lămuriri suplimentare: „Metec fiind, Lysias nu avea voie să rostească de la tribună vreun discurs, ci trebuia să-și vândă lucrările altora, scriindu-le. Era, așadar, un profesionist al scrisului, un *logográphos*, cum spuneau grecii, cu un oarecare dispreț.” (*ibidem*, p. 24).

²³ Henri Joly, *Le renversement platonicien. Logos, episteme, polis*, Librairie Philosophique J. Vrin, Paris, 1974, p. 111-127. Traducerea românească a fragmentelor citate aici a fost confruntată de noi cu originalul din limba franceză.

²⁴ H. Joly, *op. cit.*, apud Gabriel Liiceanu, *Anexă*, în Platon, *Opere*, IV, p. 399.

²⁵ *Ibidem*, p. 400-401.

²⁶ Am reprodus textul orginar după Plato, *Platonis Opera*, ediția John Burnet, Oxford University Press, 1903.

²⁷ Vezi Platon, *Phaidros*, în Platon, *Opere*, IV. Pentru comparație, iată și o versiune englezească a fragmentului în cauză: „SOCRATES: On the other hand, he who has nothing more valuable than the things he has composed or written, turning his words up and down at his leisure, [278e] **adding** this phrase and taking that away, will you not properly address him as poet or writer of speeches or of laws?” (Plato, *Plato in Twelve Volumes*, Vol. 9, translated by Harold N. Fowler, Cambridge, MA, Harvard University Press, William Heinemann Ltd., London, 1925).

²⁸ Vezi *Invention and Method...*, p. 205 și 225.

²⁹ Andrei Cornea, *Ecclesiocrația. Mentalități culturale și forme artistice în epoca romano-bizantină (300-800)*, Editura Teora, București, 1998, p. 77-92.

³⁰ După cum ne-a atras atenția, într-o discuție particulară, dl profesor Andrei Cornea (cărui îi mulțumim și pe această cale) nu reiese cu exactitate din context la ce anume se referă Socrate, întrucât verbele *kollon* ('lipind') și *aphairon* ('tăind') nu au complement direct în fragmentul cu pricina. În opinia Domniei Sale, poate fi vorba, așadar, fie de efortul scriitorului scrupulos care caută expresia cea mai potrivită (cum înclină să creadă și H. Joly), fie de procedeul colajului (sau al „puzzle”-ului) pe care l-am descris mai sus.

³¹ Deși ne pare de domeniul evidenței faptul că „scriitorul” căruia „pe drept cuvânt îi vei zice poet, autor de discursuri, sau de legi” (*Phaidros*, 278e) nu poate crea texte fără să apeleze la textele altora (adică fără să facă uz de intertextualitatea ca atare).

³² Cuvinte admirabil tălmăcite la noi, de Dana Ligia Ilin, prin „Fir-ar să fie de clasici, că ne-au luat vorba din gură!” (vezi motto-ul tradus astfel în R. H. Robins, *Scurtă istorie a lingvisticii*, Editura Polirom, Iași, 2003, p. 13).

Bibliografie

Andrei Cornea, *Scriere și oralitate în cultura antică*, Editura Cartea Românească, București, 1988.

Andrei Cornea, *Ecclesiocrația. Mentalități culturale și forme artistice în epoca romano-bizantină (300-800)*, Editura Teora, București, 1998.

Eugeniu Coșeriu, *Leții de lingvistică generală*, Editura ARC, Chișinău, 2000.

J. A. Cuddon, *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory* [fourth edition], Penguin Books, 1999.

- Stelian Dumistrăcel, *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comunității fatice prin mass-media*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Iași, 2006.
- [Hermogenes of Tarsus] *Invention and Method. Two Rhetorical Treatises from the Hermogenic Corpus*, the Greek text, edited by Hugo Rabe, translated with introduction and notes by George A. Kennedy, Atlanta, Society of Biblical Literature, 2005.
- Henri Joly, *Le renversement platonicien. Logos, episteme, polis*, Librairie Philosophique J. Vrin, Paris, 1974.
- Henry George Liddell, Robert Scott, *A Greek-English Lexicon*, revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones, with the assistance of Roderick McKenzie, Clarendon Press, Oxford, 1940.
- Cristinel Munteanu, *Tehnica utilizării frazeologismelor expresive*, în „Limba Română”, Chișinău, anul XVI, 7-9/2006, p. 150-158.
- Cristinel Munteanu, *Un vechi precursor al lui Eugeniu Coșeriu în privința tehnicii colajului: (Pseudo)Hermogenes din Tarsus*, în Cristinel Munteanu (editor), *Discursul repetat între alteritate și creativitate. Volum omagial Stelian Dumistrăcel*, Editura Institutul European, Iași, 2008, p. 175-197.
- Cristinel Munteanu, *O problemă de lingvistică „financiară”: analogia cuvinte – bani*, în „Limba Română”, Chișinău, anul XVIII, 1-2/2008, p. 137-149.
- Cristinel Munteanu, *Viața cuvintelor și selecția lor naturală (sau despre influența biologiei asupra lingvisticii)*, în *Communication interculturelle et littérature*, nr. 2 (14), Editura Europlus, Galați, 2011, p. 230-239.
- Platon, *Opere*, IV, Ediție îngrijită de Petru Creția, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
- R. H. Robins, *Scurtă istorie a lingvisticii*, Editura Polirom, Iași, 2003.

Petru BUTUC

Caracterul nemotivat al unor titluri tipologice de complemente

P.B. – prof. univ. dr. conf.,
Catedra de limba română
și filologie clasică a U.P.S.
„Ion Creangă”. Autor al
monografiei *Predicatul
angrenat în limba română*
(Chișinău, 2004). Autor al
unor studii de gramatică
a limbii române, de
sociolingvistică și de istorie a
limbii române literare.

Până în prezent, în lingvistica modernă a fost publicat un număr suficient de lucrări cu referire la importanța cercetării sistemice a faptelor de limbă, în care se susține, pe bună dreptate, că „numai prin acordarea priorității, în cercetare, a aspectului conținutal, aflat într-un raport corelativ (și neapărat echitabil) cu cel al formei lui, poate fi obținută o sinteză teoretico-aplicativă reală și obiectivă” [5, p. 167]. În exprimarea acestui aspect relațional, sintaxei, ca nivel ce reprezintă limba sub aspect comunicativ, îi revine statutul primordial.

Cât despre raportul dintre categoriile semantico-funcționale și cele lexico-semantice, în mod concret, aceste probleme au fost puse mai întâi de către renumiții lingviști A. A. Potebnea, A. A. Șahmatov, I. I. Mescianinov, W. Meyer-Lübke, N. S. Trubetskoy, V. Mathesius ș.a., fiind nevoiți să aibă, prin anii '20-'30 ai sec. trecut, aprige discuții cu mladogramaticienii, care confundau forma gramaticală a cuvântului cu conținutul lui, suprapunând, astfel, sensul informativ-comunicativ cu cel lexico-semantic. Pentru mladogramaticieni lexicologia și sintaxa aveau cam același obiect de studiu, atât doar că „în lexicologie erau analizate cuvintele aparate, iar în sintaxă erau supuse analizei grupuri de cuvinte” [4, p. 120-122].

Spre deosebire de mladogramaticieni, astăzi reprezentanții Școlii de Lingvistică Funcțională tratează altfel problemele respective, demonstrând că aspectele ce țin de lexic și sintaxă sunt mult mai complicate și mai profunde. Funcționaliștii susțin că lexicologia este preocupată nu numai de cuvinte aparte, dar și de relațiile dintre ele, fiindcă este imposibil să analizezi sinonimele din punct de vedere lexico-semantic și gramatical fără a ține cont de corelația dintre ele. După funcționaliști, relațiile dintre cuvinte în lexic se deosebesc de relațiile dintre cuvinte din cadrul propoziției, deoarece în sistemul lexical au loc relații lexico-semantice, care marchează sensul denotativ al cuvintelor luate aparte, iar în sintaxă se produc relații semantico-informative, ce semnifică funcția comunicativă a cuvintelor și îmbinărilor de cuvinte în enunț, devenite părți de propoziție; la nivel frastic, respectiv, se realizează funcțiile propozițiilor în frază și ale frazelor în text.

Categoriile abstracte însă, conform criteriilor funcționaliste, sunt aceleași „atât în sintaxă, cât și în lexic,” doar că se manifestă diferit: în lexicologie avem de-a face „cu obiecte sau noțiuni abstracte, iar în sintaxă – cu abstracții ale categoriilor gramaticale, unde, pe baza acestor raporturi sintactice, se realizează variate sensuri informativ-comunicative generalizate (posesia, însușirea, circumstanțele și alte semnificații analogice)” [5, p. 168]. Tratând astfel lucrurile, observăm că interacțiunea dintre sintaxă și lexic alcătuiește un fenomen permanent și destul de pregnant, din care reiese că sintaxa nu se suprapune cu lexicul, deoarece sintaxa dispune de propriile categorii conținutale.

După părerea noastră, anume aceste principii metodologice nu sunt respectate atunci când în unele cărți de gramatică a limbii române actuale apar termeni dezorientativi, prin care, bineînțeles, se creează și unele „falsuri științifice” [5, p. 204-205]. În acest context, se impun, cu prisosință, următoarele sintagme terminologice: *complemente prepoziționale, complemente comparative partitive, complemente secundare, complemente de materie, complemente interne, atribute substantivale, adjectivale, pronominale, verbale* etc. [3, p. 416-432].

Considerăm că respectivele titluri tipologice de complemente și atribute, în limba română, nu exprimă obiectiv și adecvat statutul morfolologic și sintactic, deoarece, la delimitarea lor, nu s-a ținut cont de relația

cu regentul, ci numai de sensul lexical al cuvintelor prin care se exprimă ori de prezența prepozițiilor, ca părți constituente ale structurii componentiale.

Din punct de vedere logico-semantic și funcțional, un tipaj comunicativ-informativ (o funcție sintactică a unei părți de propoziție) provine din relația sintagmatică (morfologică și sintactică) dintre un determinat și un determinant, iar titlul sintactic (funcția) este formulat sau stabilit pe baza semanticii informative, pe care o obține acest tipaj comunicativ-informativ (această parte de propoziție). Nicidecum titlul tipologic al unei părți de propoziție nu poate fi stabilit punându-se la bază sensul lexical al cuvântului sau denumirea părții de vorbire prin care se exprimă. Sus-numite tipuri de complemente și atribute poartă o denumire inadecvată statutului lor semantico-funcțional, contradictorie chiar. Analizate din punct de vedere logico-semantic și funcțional, li se poate ușor elucidă tot conținutul ireal, lucru pe care îl vom demonstra în continuare, cu exemple preluate din lucrările la care facem trimitere:

– *Complementul prepozițional* [3, p. 416] este prezentat în *Gramatica Academiei* [București, 2005, p. 416] drept o unitate sintactică ce se manifestă atât la nivel prepozițional, cât și la nivel frastic. Ca parte de propoziție, acest tip de complement se exprimă printr-un grup prepozițional, în a cărui componentă intră fie un substantiv sau un substitut al lui (pronume, numeral) la cazul cerut de prepoziție (de ex., „Mă gândesc la Ion”, „Decizia aceasta se repercutează *asupra tuturor*”), fie o formă nepersonală cu dublă esență, verbală și nominală (de ex., „S-a săturat *de mers pe jos*”).

La nivelul frazei, o atare situație sintactică de complement se realizează atât printr-un prepozițional cu o propoziție relativă fără antecedent (de ex., „Apelez *la cine se pricepe*”), cât și printr-o propoziție conjuncțională (de ex., „Mă tem că voi *întârzia*”, „Se străduiește să *ajungă la timp*”).

Sub aspect frastic, complementul prepozițional denaturează nu numai completiva indirectă, dar și subordonata completivă directă (Mă gândesc... **ce?** *cum să procedez*), și subordonata finală (Se străduiește... **cu ce scop?** *să ajungă la timp*).

După părerea noastră, lucrurile ar fi trebuit să fie lăsate ca și în tradiția gramaticii românești, unde atare complement prepozițional (și subor-

donata prepozițională) este considerat, pe bună dreptate, drept o singură parte de propoziție, cu funcție de complement indirect (respectiv subordonata completivă indirectă). Titlurile sintactice de complemente prepoziționale generează variate ambiguități, creează niște situații dezorientative în sintaxa limbii române actuale. Faptul că ele se exprimă prin substantive cu prepoziții deloc nu înseamnă că se produc și raporturi prepoziționale (raporturile reale sunt de referință); iar obiectele exprimate de aceste tipuri de complemente se află într-o relație indirectă față de acțiunea verbului-predicat. Această funcție sintactică de complement prepozițional nu este nici motivată și nici sistemică. Ea este ireală, pentru că în limba română toate tipurile de complemente, chiar și cele circumstanțiale, au capacitatea de a se exprima și prin substantive cu prepoziții. Prin atare titluri de complemente prepoziționale se denaturează nu numai statutul sintagmatic al complementelor, dar și al tuturor celorlalte părți de propoziție exprimate prin substantive cu prepoziții.

Tratându-le în baza criteriilor metodologice, semantice și funcționale, aceste tipuri de complemente sunt reale complemente indirecte, de ex., „Mă gândesc... **la cine?** *la Ion*”; „Decizia aceasta se repercutează... **asupra cui?** *asupra tuturor*”; „S-a săturat... **de ce?** *de mers pe jos*”.

Nici subordonatele lor nu pot fi calificate drept propoziții subordonate prepoziționale, deoarece comportă evidente și distincte trăsături ale subordonatelor completive indirecte: „Apelez... **la cine?** *la cine se pricepe*”; „Mă tem... **de ce?** de faptul că *voi întârzia*” (această ultimă propoziție comportă și valoarea sintactică de subordonată cauzală: „Mă tem... **din ce cauză?** ca nu cumva să întârzii (că voi întârzia).

În ceea ce privește fraza „Se străduiește să ajungă la timp”, aceasta nu conține o subordonată completivă indirectă și pentru faptul că propoziția subordonată din componența ei „...să ajungă la timp” este alcătuită în baza sincretismului sintactic, având, astfel, două valori funcționale: de subordonată finală (Se străduiește... **cu ce scop?** *ca să ajungă la timp*) și de subordonată cauzală (Se străduiește... **din ce cauză?** *fiindcă vrea să ajungă la timp*).

Din acest comentariu, este evident că nu susținem existența tipului de „complemente prepoziționale”. În sintaxa limbii române actuale

nu există, deocamdată, raporturi comunicativ-informative „prepoziționale”, adică niște raporturi semantico-informative ce ar avea valori „prepoziționale” în sine; fapt care ar crea vădite absurdități. Prepozițiile alcătuiesc doar mijloacele de exprimare a raporturilor sintagmatice dintre cuvinte în cadrul enunțului, iar raporturile date, deși sunt de mai multe feluri, niciunul nu are valoare sintactică prepozițională, ci sunt numai realizate structural-gramatical cu ajutorul prepozițiilor.

– *Complementul comparativ partitiv* [3, p. 459-460]. Acceptând existența acestui tip de complement, denaturăm, de fapt, nu numai statutul sintactic al complementelor indirecte, dar și pe cel al complementelor de relație, și pe cel al predicatului nominal, exprimat printr-un adjectiv la gradul superlativ, ceea ce poate fi ușor demonstrat: „Cântă cel mai frumos *dintre concurenți*” (cuvintele evidențiate sunt considerate complemente comparative partitive). Adevărata valoare sintactică a acestora însă este de complement de relație: „Cântă cel mai frumos... **în raport cu cine?** în raport cu toți concurenții (dintre toți concurenții, (el) cântă cel mai frumos); „E cel mai bun *din clasă*” (cuvintele evidențiate sunt considerate drept complement comparativ partitiv). Valoarea semantico-funcțională reală însă este de complement de relație: „E cel mai bun... **în raport cu cine?** în raport cu toți elevii din clasă” (față de toți elevii din clasă, (el) este cel mai bun); „Eu sunt cel mai frumos băiat *din lume*” (cuvintele evidențiate sunt considerate drept complement comparativ partitiv). Valoarea sintactică reală este însă de complement de relație (*în raport cu toată lumea de pe pământ, eu sunt cel mai frumos*); sau de elemente constituente ale numelui predicativ al predicatului nominal: „Eu sunt *cel mai frumos băiat din lume*” (nume predicativ al predicatului nominal, prin care se exprimă ideea superlativului absolut: „Eu sunt *frumosul frumoșilor de pe tot pământul*” (cuvintele evidențiate îndeplinesc funcția sintactică de predicat nominal).

În concluzie, menționăm că nu există tipul de complemente comparative partitive, deoarece prin atare titlu sintactic sunt exprimate raporturi caracteristice altor părți de propoziție: ale complementului indirect și ale numelui predicativ, cărora, tratate astfel, le este denaturat statutul morfo-sintactic.

– *Complementul de materie* [2, p. 166-167] este formulat astfel: „Partea secundară de propoziție prin care se desemnează materia din care se

realizează un obiect”. Complementul de materie are ca regent verbe de tipul: *a clădi, a confecționa, a construi, a crea, a fabrica, a împleni* și altele, de exemplu: „Construită *din lemn*, casa este mult mai călduroasă”; „Casa reconstruită *din beton*, pare mai rezistentă”. Din punct de vedere logico-semantic și funcțional, cuvintele evidențiate nu pot fi denumite complemente de materie, deoarece, pe de o parte, aceste substantive cu prepoziție (*din lemn, din beton*) fac parte din construcțiile participiale (*construită din lemn și reconstruită din beton*), unde îndeplinesc funcții sintactice în bloc, iar, pe de altă parte, ambele aceste blocuri cumulează mai multe valori comunicativ-informative, având la bază fenomenul sincretismului sintactic, conform căruia ambele blocuri sintactice dispun, în particular, de mai multe valori semantico-funcționale, toate fiind corecte: a) de complement circumstanțial cauzal („Casa, **fiindcă** este construită *din lemn*, este mai călduroasă”); b) de complement circumstanțial condițional („Casa, **dacă** este construită *din lemn*, este mai călduroasă”); c) de atribut („Casa, **care** este construită *din lemn*, este mai călduroasă”).

Un comentariu identic suscită și blocul „reconstruită *din beton*”: a) de complement circumstanțial cauzal („Casa, **fiindcă** este reconstruită *din beton*, pare mai rezistentă”); b) de complement circumstanțial condițional („Casa, **dacă** este reconstruită *din beton*, pare mai rezistentă”); c) de complement circumstanțial de timp („Casa, **când** este reconstruită *din beton*, pare mai rezistentă”); d) de atribut („Casa, **care** este reconstruită *din beton*, pare mai rezistentă”).

Din punct de vedere teoretic, o atare delimitare tipologică a complementelor de materie este efectuată în baza formulelor-cheie ale mladogramaticienilor, care, după cum se știe, suprapuneau sensul informativ-comunicativ (valoarea sintactică) cu sensul lexico-semantic (valoarea lexicală) al cuvintelor din orice enunț. Conform principiilor funcționaliste însă, la determinarea și delimitarea tipologică a subgrupelor de complemente e necesar să se țină cont, în primul rând, de specificul sintaxei, în raport cu lexicologia și morfologia, și de specificul lor în parte. Totodată, trebuie să se perceapă corect o corelație dintre aceste compartimente ale limbii (sintaxa, lexicologia și morfologia), și nicidecum să nu se creeze o suprapunere, care ar genera fie o morfologizare sau o lexicalizare a sintaxei, fie o reducere

sau un surplus al tipurilor și titlurilor de complemente în limba română.

* După părerea noastră, lingvistica, asemeni tuturor științelor umanistice, nu poate să se dezvolte pe calea variatelor multiplicări sau simplificări posibile. Obiectul complicat de studiu al științei despre limbă necesită o cercetare în complexitatea ei subtilă și profundă, deoarece numai astfel rezultatele filologiei pot fi reale și obiective. Simplificând numărul părților de vorbire (avem în vedere dizolvarea particulei în clasa adverbilor) [5, p. 189-207] sau multiplicând numărul tipurilor și titlurilor de părți de propoziție (inventând mai multe feluri de atribute și complemente), concomitent, complicăm și metodele de analiză și cercetare în gramatică. Astfel, facem să apară și, respectiv, să dispară mulți termeni, sintaxa devenind, oarecum, consecința unor cercetări nemotivate, asistemice și nejustificate chiar. Rostul unor atare schimbări în gramatica limbii române necesită o demonstrație științifică (teoretică și aplicativă), prin experimente, în caz contrar, rămân a fi, după cum afirma și profesorul moscovit Ruben A. Budagov, „niște erori provenite din dorința de a descoperi gânduri și idei profunde, care, drept consecință, generează falsuri științifice” [5, p. 189-207].

** Metodele, prin care unele tipuri de complemente (părți de propoziție) sunt denumite în conformitate cu sensul lexical al cuvântului prin care se exprimă sau în baza tipului părții de vorbire cu atare funcție sintactică, sunt metode ce contravin și contrazic inclusiv doctrinele lingvistului Eugeniu Coșeriu, îndeosebi cele cu privire la „raportul dintre studiul faptelor de limbă și studiul teoretic”. Sub acest aspect, potrivit tezelor coșeriene, orice analiză a faptelor de limbă „neapărat necesită un suport teoretic”, însă teoria nu trebuie să fie „o construcție arbitrară și abstractă”. Adevăratul suport teoretic îi solicită cercetătorului să posede „intuiția universalului în fapte”. Astfel, orice teorie „necesită să respecte trei lucruri: 1) să nu existe nicio opoziție reală între studiul teoretic și cel al faptelor de limbă (teoria trebuie să fie întotdeauna o expresie a realității, și nicidecum o construcție apriori); 2) teoriei i se cere să reprezinte reflectarea universalului existent în faptele de limbă, încât realitatea faptelor să nu poată fi ignorată”. După Coșeriu, „nu este adevărat că o teorie este valabilă, chiar dacă nu se aplică”, deoarece „o teorie inaplicabilă este contrazisă de fapte”; 3) teoria nu trebuie să fie

un model abstract, care se aplică faptelor, ci să alcătuiască chiar fundamentul cercetării empirice, pe care îl are cercetătorul, intuitiv, în trei ipostaze: înainte de examinarea faptelor, în timpul cercetării lor și după încheierea cercetării” [5, p. 189-207].

Prin urmare, între studiul teoretic și studiul faptelor de limbă trebuie să existe „un raport dialectic”, care, cu siguranță, nu ar admite să fie excluse, fără temei teoretic, unele părți de vorbire (avem în vedere dizolvarea particulelor în categoria morfologică a adverbilor) [1, p. 92-103] sau să se inventeze, în sintaxa limbii române, mai multe tipuri de complemente ireale.

Referințe bibliografice

1. Petru Butuc, *Statutul morfologic și sintactic al particulei în limba română*, în „Limba Română”, Chișinău, nr. 9-10, 2011.
2. Maria Emilia Goian, *Limba română. Probleme de sintaxă*, Editura Recif, București.
3. *Gramatica limbii române* / Academia Română, Editura Academiei Române, București, 2005.
4. Ф. М. Березин, *История лингвистических учений*, Высшая Школа, Москва, 1975.
5. Р. А. Будагов, *Язык и речь в кругозоре человека*, Добросвет, Москва, 2000.

Carolina POPUȘOI

Aspecte ale calcului de regim verbal cazual nerecomandat în limba română din Basarabia

C.P. – dr. în filologie la Universitatea din București (2002), cercetător științific la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București (din 1999). A publicat *Micul dicționar academic* (MDA, vol. I-IV, 2001-2003, coautor), *Structuri sintactice ale limbii române cu element predicativ suplimentar* (2002), *Limba română actuală din Basarabia. Particularități morfosintactice și lexico-semantice* (2013).

Calculul de regim verbal cazual, ca și cel de regim verbal prepozițional, face parte din categoria calcului sintactic. În limba română actuală din stânga Prutului, fenomenul calchierii cazuale este destul de frecvent și de răspândit. Din cauza că acest tip de calc duce la stabilirea unor raporturi gramaticale nefirești limbii literare, avem a face cu un calc nerecomandat.

Calcurile de regim verbal cazual nerecomandate se definesc prin imitarea, după limba rusă, a modelului de regim verbal cazual. În asemenea construcții, cazul din grupul verbal din limba română de la Est de Prut este redat fidel prin echivalentul său din rusă, și nu în conformitate cu regimul cazual din româna literară. Abaterile de această natură, din arealul lingvistic basarabean, vizează calchierea, după limba rusă, a cazului instrumental, a cazului dativ și a cazului acuzativ.

1. Calchierea cazului instrumental

În limba română din Basarabia, calculul de regim verbal cazual instrumental, după limba rusă, se întâlnește destul de frecvent, dat fiind existența unui număr mare de verbe din rusă care impun numelui cazul gramatical în dis-

cuție [vezi unele dintre asemenea calcuri la: Mândăcanu, 1987; Ciobanu, 1988: 138; Guțu, 1998; Condrea, 2001: 15-17; Popușoi, 2013₁: 92-95].

Acest tip de calc sintactic reprezintă o situație aparte de calc al regimului verbal cazual, deoarece limba română nu deține în inventarul său gramatical un asemenea caz. (În lucrările de specialitate recente, se vorbește despre cazul instrumental, dar într-o accepție strict semantico. Conform acestei teorii, instrumentalul este un „rol semantic îndeplinit de un nominal inanimat, care, în configurația cazuală a verbelor de acțiune, exprimă mijlocul folosit, voluntar sau involuntar, de către agent pentru producerea acțiunii” [DȘL, 1997: 253; v. și: GALR I, 2005: 73].)

În limba rusă literară, cazul instrumental (творительный падеж), în multe contexte, se realizează neprepozițional, adică sintetic (desinențial). În limba română, acest caz echivalează, uneori, cu acuzativul prepozițional, exprimat printr-un substantiv precedat de prepoziția *cu*. Spre exemplu: *a scrie cu pixul*, <cf. rus. *писать ручкой*>; *a tăia cu cuțitul*, <cf. rus. *резать ножом*>; *a spăla cu săpun*, <cf. rus. *мыть мылом*>; *a zbura cu avionul*, <cf. rus. *летать самолетом*>.

Pe lângă anumite verbe însă, corespondentul cazului instrumental sintetic din rusă se redă neprepozițional și în româna literară, organizându-se cu acuzativul neprepozițional. Românii din Basarabia, fiind influențați de tiparul instrumental din rusă (al cărui semem (cvasi)instrumental se conține în matricea desinențială a numelui), exprimă acest raport prin prepoziția *cu* (așa cum apare în situațiile de mai sus). În asemenea mod, în româna din stânga Prutului, apar structuri nerecomandate, care constituie calcuri de regim cazual instrumental, după limba rusă. Spre exemplu:

**a comanda cu armata / cu trupele / cu batalionul / cu unitatea militară*¹ pentru *a comanda armata / trupele / batalionul / unitatea militară*, <cf. rus. *командовать армией / войсками / дивизией / военной частью*>;

**a conduce cu echipa / cu secretariatul / cu școala / cu întreprinderea / cu poporul* pentru *a conduce echipa / secretariatul / școala / întreprinderea / poporul*, <cf. rus. *руководить командой / секретариатом / школой / предприятием / народом*>;

*a conduce cu tractorul / cu autobuzul pentru a conduce tractorul / autobuzul, <cf. rus. управлять трактором / автобусом>;

*a coordona cu lucrările / cu prețurile pentru a coordona lucrările / prețurile, <cf. rus. координировать работами / ценами>;

*a dirija cu procesul tehnologic pentru a dirija procesul tehnologic, <cf. rus. управлять технологическим процессом>;

*a se împărtăși cu impresiile pentru a-și împărtăși impresiile, <cf. rus. поделиться впечатлениями>;

*a manevra cu motocicleta (la jocurile pe calculator) pentru a manevra motocicleta, <cf. rus. маневрировать мотоциклом>;

*a manipula cu masele / cu cifrele pentru a manipula masele / cifrele, <cf. rus. манипулировать массами / цифрами>;

*a risca cu viața / cu sănătatea pentru a-și risca viața / sănătatea; a risca să-și piardă viața / sănătatea, <cf. rus. рисковать жизнью / здоровьем> etc.

Exemplele prezentate mai sus elucidează faptul că, în limba română literară, aceste grupuri verbale se organizează cu acuzativul neprepozițional, și nu cu acuzativul prepozițional.

Pe lângă alte verbe (sau centre verbale), cazul instrumental din rusă (care este exprimat, de asemenea, sintetic) are drept echivalent în româna literară o relație prepozițională, elementul prepozițional fiind altul decât *cu*. Românii de la Est de Prut utilizează însă și în astfel de situații prepoziția *cu*, sub influența sememului (cvasi) instrumental din matricea desinențială a numelui rusec. De exemplu:

*a se acoperi cu buruiian pentru a se acoperi de buruiian, <cf. rus. покрываться бурьяном>;

*a cuprinde cu învățătura pentru a încadra în sfera învățământului, <cf. rus. охватить учебой>;

*a fi bogat cu vitamine / cu proteine / cu minerale pentru a fi bogat în vitamine / în proteine / în minerale, <cf. rus. быть богат витаминами / белками / минералами>;

*a fi preocupat cu afacerile sale pentru a fi preocupat de afacerile sale, <cf. rus. быть поглощен своим бизнесом>;

*a se înconjura cu prietenii pentru a se înconjura de prietenii, <cf. rus. окружаться друзьями>;

**a se încunună cu succes pentru a se încunună de succes*, <cf. rus. *увенчаться успехом*>;

**a picta cu acuarelă / cu ulei / cu guașă pentru a picta în acuarelă / în ulei / în guașă*, <cf. rus. *писать картину акварелью / маслом / гуашью*> etc.

După cum observăm, atât în româna literară, cât și în româna vorbită în stânga Prutului, structurile de mai sus se organizează cu acuzativul prepozițional. Deosebirea dintre aceste construcții constă în faptul că, în exemplele nerecomandate din limba română de la Est de Prut, prepoziția *cu* tinde să redeva, ca în rusă, un raport semantic (cvasi)instrumental, pe când, în structurile din limba română standard, elementul prepozițional (v. *în, de*) nu are nicio legătură cu valoarea instrumentală.

În opinia noastră, se poate vorbi despre calcuri de regim cazual instrumental atunci când construcția în cazul instrumental din rusă, după care se imită, are o organizare sintetică (desinențială), la fel ca mai sus. Când însă structurile în cazul instrumental din limba rusă, după care se calchiază, sunt construite analitic (cu prepoziția rus. *с*), atunci avem a face cu calcuri de regim prepozițional (cf. **a lua cunoștință cu conținutul raportului pentru a lua cunoștință de conținutul raportului*, <cf. rus. *ознакомиться с содержанием отчета*> [v.: Popușoi, 2013₂: 126]). În situația calcurilor de regim cazual instrumental, se calchiază raportul logic exprimat de acest caz în rusă, adică valoarea (cvasi)instrumentală, pe când, în situația calcurilor de regim prepozițional, se imită prepoziția propriu-zisă.

2. Calchierea cazului dativ

În limba română din stânga Prutului, fenomenul calchierii nerecomandate a cazului dativ, după limba rusă, se întâlnește ceva mai rar, în comparație cu cel al calchierii cazului instrumental.

În limba rusă, există o serie de verbe care, pe lângă nominalul subiect (N_1), se organizează cu un nume (N_2) în cazul dativ. De multe ori, în româna literară, echivalentele acestor verbe rusești au, în relație cu N_2 , regim de acuzativ. Românii din Basarabia calchiază însă, după limba rusă, regimul cazual al verbelor în discuție, determinând apariția unor

structuri în dativ în locul celor în acuzativ (prepozițional sau neprepozițional). Acest aspect este semnalat și condamnat în unele lucrări de cultivare a limbii române din stânga Prutului [v. Ețco, 1966: 74; Mândăcanu, 1987; Mătcaș, 1995: 122; Guțu, 1998; Popușoi, 2013₁: 95-97].

Printre verbele care imită un astfel de regim verbal cazual, după limba rusă, se numără și lexemul *a ajuta* (rus. *помогать*). În limba română literară, verbul *a ajuta* cere un N_2 în acuzativ (prepozițional sau neprepozițional), pe când, în româna din Basarabia, acesta, cel mai adesea, se construiește cu un nominal în dativ, ca în rusă. Spre exemplu:

**a ajuta cuiva să ducă geanta pentru a ajuta pe cineva să ducă geanta*, <cf. rus. *помогать кому-то нести сумку*>;

**a ajuta oamenilor pentru a ajuta oamenii / a-i ajuta pe oameni*, <cf. rus. *помогать людям*>;

**a ajuta întăririi sănătății pentru a ajuta la întărirea sănătății*, <cf. rus. *помогать укреплению здоровья*> etc.

Un alt verb care calchiază, după limba rusă, regimul cazual în discuție este *a aplauda* (rus. *аплодировать*). În limba română literară, acesta se organizează cu un N_2 în cazul acuzativ (prepozițional sau neprepozițional). În limba rusă însă, verbul *аплодировать* impune numelui cazul dativ. Acest fapt explică de ce, în româna din Basarabia, structurile cu verbul *a aplauda* au, adesea, un nume în dativ. De exemplu:

**a aplauda artistei pentru a aplauda artista / pe artistă*, <cf. rus. *аплодировать артистке*>;

**a aplauda Sofiei Vicoveanca pentru a aplauda pe Sofia Vicoveanca*, <cf. rus. *аплодировать Софии Виковянке*>;

**a aplauda colectivului pentru a aplauda colectivul*, <cf. rus. *аплодировать коллективу*> etc.

În această clasă problematică, se încadrează și verbele *a contribui*, *a favoriza*, care, în româna din stânga Prutului, calchiază, după limba rusă, cazul dativ impus de verbele *содействовать* și *способствовать*. În limba română literară, verbul *a contribui* se organizează însă cu un acuzativ prepozițional, iar *a favoriza*, cu un acuzativ neprepozițional. Spre exemplu:

*a contribui reușitei în afaceri / îndeplinirii planului pentru a contribui la reușita în afaceri / la îndeplinirea planului, <cf. rus. *содействовать / способствовать успеху в бизнесе / выполнению плана*>;

*a contribui dezvoltării turismului / consolidării relațiilor internaționale pentru a contribui la dezvoltarea turismului / la consolidarea relațiilor internaționale, <cf. rus. *содействовать / способствовать развитию туризма / укреплению международных связей*>;

*a favoriza răspândirii creștinismului / dezvoltării culturii pentru a favoriza răspândirea creștinismului / dezvoltarea culturii, <cf. rus. *способствовать распространению христианства / развитию культуры*> etc.

În limba română din Basarabia, o frecvență destul de mare au și unele structuri greșite construite cu verbele *a împiedica* și *a încurca*. Asemenea erori se produc din cauză că vorbitorii calchiază cazul dativ, după verbul rusesc *мешать*, ignorând raporturile de acuzativ ale acestora din româna literară. Spre exemplu:

*a împiedica cuiva să muncească pentru a împiedica pe cineva să muncească, <cf. rus. *мешать кому-то работать*>;

*buruienile împiedică bunei dezvoltări a plantelor pentru buruienile împiedică buna dezvoltare a plantelor, <cf. rus. *сорняки мешают хорошему развитию растения*>;

*nu vreau să încurc nimănui pentru nu vreau să încurc pe nimeni, <cf. rus. *не хочу никому мешать*>;

*ploile împiedică / încurcă agricultorilor la strânsul recoltei pentru ploile împiedică / încurcă pe agricultori la strânsul recoltei, <cf. rus. *дожди мешают земледельцам на уборке урожая*> etc.

Din această categorie, fac parte și structurile cu verbele *a sluji*, *a servi* (rus. *служить*). În limba română literară, lexemele verbale analizate se construiesc cu un N₂ în cazul acuzativ. Sintaxa limbii ruse impune, în asemenea situații, un nume în cazul dativ. Prin urmare, structurile greșite din limba română de la Est de Prut reprezintă calcuri de regim casual, după verbul rusesc *служить*. Spre exemplu:

*a sluji / a servi patriei / țării pentru a sluji / a servi patria / țara, <cf. rus. *служить родине / стране*>;

*a sluji / a servi poporului / societății pentru a sluji / a servi poporul / societatea, <cf. rus. *служить народу / обществу*> etc.

Un alt verb cu un comportament identic cu al celor de mai sus este *a crede* (rus. *верить*). În limba rusă, verbul *верить* cere, adesea, un N_2 în cazul dativ. Acest aspect determină ca structurile cu verbul în discuție, din româna din stânga Prutului, să se construiască cu dativul în locul acuzativului, ca urmare a calchierii regimului verbal casual. Spre exemplu:

*a crede cuiva pentru *a crede pe cineva*, <cf. rus. *верить кому-либо*>;

**Moscova nu crede lacrimilor* pentru *Moscova nu crede în lacrimi*, <cf. rus. *Москва слезам не верит*> etc.

Printre verbele care calchiază modelul rusesc, fac parte și lexemele *a refuza* și *a preceda*. În limba română literară, acestea se construiesc, de asemenea, cu acuzativul (prepozițional sau neprepozițional). De exemplu:

**a refuza colegilor* pentru *a refuza colegii / pe colegi*, <cf. rus. *отказывать коллегам*>;

**a preceda congresului* pentru *a preceda congresul*, <cf. rus. *предшествовать съезду*> etc.

După cum observăm, în limba română din Basarabia, fenomenul calchierii cazului dativ, după limba rusă, afectează acele verbe al căror echivalent rusesc se organizează cu un nume (N_2) în cazul dativ. Unele dintre ele cer în rusă, exclusiv, un N_2 în cazul dativ (cf. *аплодировать, служить, предшествовать*), iar acest aspect înlesnește și mai mult utilizarea greșită a cazului în limba română din stânga Prutului.

3. Calchierea cazului acuzativ

În limba română de la Est de Prut, calchierea cazului acuzativ, în comparație cu cea a cazurilor instrumental și dativ, este un fapt destul de rar întâlnit. În asemenea situații, românii basarabeni folosesc eronat cazul acuzativ în locul dativului, după modelul casual din rusă (v. Mândăcanu, 1987: 112-113; Ciobanu, 1988: 139; Guțu, 1998).

Printre elementele verbale românești care imită regimul de acuzativ al verbelor rusești, se numără *a impune* și *a supraviețui*. Spre exemplu:

**el / ea mă impune să fac ceva* pentru *el / ea îmi impune să fac ceva*, <cf. rus. *он / она заставляет меня сделать что-то*>;

**autorul a supraviețuit ororile din lagăre pentru autorul a supraviețuit ororilor din lagăre*, <cf. rus. *автор пережил ужасы лагерей*>;

**comunitatea aborigenă a supraviețuit timpul pentru comunitatea aborigenă a supraviețuit timpului*, <cf. rus. *коренное сообщество пережило века*> etc.

Sintaxa limbii române cere ca verbele din exemplele de mai sus să se organizeze cu un nume în dativ. În româna din Basarabia însă, aceste verbe apar, de cele mai multe ori, cu regim de acuzativ, asemenea celor din limba rusă.

Din cele abordate, conchidem că, în limba română din stânga Prutului, calcurile de regim verbal cazual constau în imitarea, după limba rusă, a cazului instrumental, a cazului dativ și a cazului acuzativ. Dintre astfel de structuri calchiate, cele mai multe vizează cazurile instrumental și dativ. Calchiera regimului verbal cazual, atestată în româna de la Est de Prut, este favorizată de utilizarea pe scară largă a limbii ruse în acest spațiu lingvistic. Respectiv, românii din Basarabia, având în minte tiparele cazuale din rusă, construiesc enunțurile mașinal, fără să realizeze că în limba română se cere o altfel de organizare sintactică a acestora. Ca orice greșală de limbă, calcurile de acest tip trebuie condamnate și evitate atât în limba scrisă, cât și în cea vorbită.

Note ■ ¹ În această lucrare, asteriscul (*) indică faptul că asemenea structuri din limba română din Basarabia sunt nerecomandate.

- Bibliografie** ■
1. A. Ciobanu, *Limba maternă și cultivarea ei*, Editura Lumina, Chișinău, 1988.
  2. I. Condrea, *Norma literară și uzul local*, Tipografia Centrală, Chișinău, 2001.
  3. *Dicționar general de științe. Științe ale limbii* [DȘL], [A. Bidu-Vrânceanu, C. Călărașu, L. Ionescu-Ruxândoiu, M. Mancaș, G. Pană Dindelegan], Editura Științifică, București, 1977.
  4. I. Ețco, *Cultura lingvistică a gazetei raionale „Zorile”*, în *Cultivarea limbii*, fascicula IV, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1966, p. 69-78.
  5. *Gramatica limbii române*, vol. I. *Cuvântul* [GALR I], [coord. Valeria Guțu Romalo], Editura Academiei Române, București, 2005.

6. V. Guțu, *Dicționar al greșelilor de limbă*, Editura ARC, Chișinău, 1998.
7. N. Mătcaș, *De la grotesc la sublim*, Editura Revista „Limba română”, Chișinău, 1995.
8. V. Mândăcanu, *Cuvântul potrivit la locul potrivit*, ediția a II-a, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1987.
9. C. Popușoi, *Limba română actuală din Basarabia. Particularități morfosintactice și lexico-semantică* [Popușoi, 2013₁], Editura Muzeului Național al Literaturii Române, Colecția Aula Magna, București, 2013.
10. C. Popușoi, *Tipuri de calcuri de regim verbal prepozițional nerecomandate în limba română din Basarabia* [Popușoi, 2013₂], în „Limba Română”, Chișinău, XXIII, 2013, 7-8, p. 120-127.

Ioan MILICĂ

Imaginarul creștin în denumirile populare românești de plante (II)*

I.M. – lect. univ. dr.,
Departamentul de
românistică, Facultatea
de Litere, Universitatea
„Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

Domenii de competență:
lingvistică generală, retorică,
stilistică și poetică. Autor
al volumului *Expresivitatea
argoului* (2009). Co-editor
al mai multor volume și
membru în colectivele
științifice și redacționale ale
unor publicații periodice
precum „Text și discurs
religios” (Iași), „Limba
Română” (Chișinău),
„Argotica” (Craiova) și
„Analele Științifice ale
Universității «Alexandru Ioan
Cuza» din Iași”.

Analiza faptelor de limbă prezentate în cele ce urmează a fost realizată urmărindu-se două aspecte de bază: procedeele lexical-formative dominante în vocabularul etnobotanic românesc și imaginarul botanic creștin reflectat de fitonime. O atenție sporită a fost acordată compuselor în a căror structură intră constituenți ce aparțin domeniului-sursă avut în vedere: creștinismul.

2. *Formarea cuvintelor*

Răsfoirea dicționarilor și enciclopediilor românești de etnobotanică (Borza, 1968; Drăgulescu, 2010; Florea Marian, 2008-2010; Panțu, 1906; Pârvu, 2002-2005) arată că cele mai productive mecanisme de formare a numelor de plante sunt derivarea și compunerea. În chip firesc, cele două procedee lexical-formative sunt responsabile de apariția a două clase de denumiri populare de plante: *fitonimele simple (sintetice)*, alcătuite dintr-un singur cuvânt, și *fitonimele complexe (analitice)*, formate din doi sau mai mulți constituenți lexicali. Spre deosebire de această organizare a vocabularului etnobotanic românesc, nomenclatura științifică este exclusiv analitică; în botanica științifică, orice denumire are un *constituent / nume gene-*

■ * Continuare. Partea I în nr. 1, 2014, p. 69-79.

ric (engl. *generic name*), prin care este desemnat taxonul de rang superior, al genului, și un *constituent / atribut specific* (engl. *specific epithet*), prin care este desemnat taxonul de rang inferior, al speciei.

2.1. Derivarea

Dintre toate tipurile de afixare, sufixarea este mecanismul cel mai eficient în formarea denumirilor populare de plante¹². Derivatele-fitonime fac, de regulă, trimitere la: 1) aspectul general al plantei sau al uneia dintre părțile constitutive: *ghimpoasă*¹³ (*Arcticum lappa*); 2) coloritul plantei sau al uneia dintre părți: *albăstrică*¹⁴ (*Aster tripolium*); 3) gustul sau mirosul plantei ori al uneia dintre părți: *dulcișor*¹⁵ (*Hedysarum grandiflorum*); *mirodele*¹⁶ (*Diploaxis tenuifolia*); 4) „comportamentul” plantei: *somnișor*¹⁷ (*Calamintha clinopodium*); 5) proprietățile sevei: *lăptic*¹⁸ (*Euphorbia cyparissias*); 6) întrebuințarea plantei, cu următoarele subclase: a) terapeutică: *negelariță*¹⁹ (*Chelidonium majus*); b) magică: *drăgostiță*²⁰ (*Sedum maximum*); c) ornamentală: *bucuriță*²¹ (*Euphrasia stricta*); d) practică: *măturișcă*²² (*Artemisia annua*); 7) locul: a) de creștere: *băltățele*²³ (*Ranunculus acris*); b) de origine reală sau presupusă: *turcoaice*²⁴ (*Zinnia elegans*); 8) perioada de apariție, maturizare sau înflorire, cu subclasele: a) momentul zilei: *zorele*²⁵ (*Convolvulus arvensis*); b) anotimpul: *primăveriță*²⁶ (*Galanthus nivalis*); c) sărbătorile: *crăciunele*²⁷ (*Euphorbia pulcherrima*).

În lumina acestei succinte clasificări trebuie arătat că domeniile-sursă ale terminologiei etnobotanice constituie o tipologie cuprinzătoare care pune în prim-plan dimensiunea antropologică a vocabularului botanic popular. Domeniile-sursă cel mai ușor de recunoscut stau în legătură cu referințe precum:

- alimentele: *plăcînțele*²⁸ (*Trollius europaeus*); *untișor*²⁹ (*Taraxacum officinale*);
- animalele: *vulpoi*³⁰ (*Sorghum halepense*);
- banii: *bănucei*, *bănuței*, *bănuțele*³¹, *părăluțe*³² (*Bellis perennis*);
- corpurile cerești: *steluță*³³ (*Aster alpinus*); *soreancă*³⁴ (*Heliantus annuus*);
- etnia: *figănuțe*³⁵ (*Tagetes patula*).
- ființele supranaturale: *zmeoaică*³⁶ (*Laserpitium archangelica*);
- insectele: *puricică*³⁷ (*Polygonum persicaria*);
- obiectele de uz cotidian: *găletuși*³⁸ (*Aquilegia vulgaris*); *punguliță*³⁹ (*Capsella bursa-pastoris*);

- părțile corpului: *limbariță*⁴⁰ (*Alisma plantago-aquatica*);
- păsările: *vulturică*⁴¹ (*Hieracium aurantiacum*);
- alte plante: *grâușor*⁴² (*Ranunculus ficaria*);
- relațiile sociale: *uncheșel*⁴³ (*Nigella damascena*);
- vestimentația și podoabele: *cerceluț*⁴⁴ (*Fuchsia coccinea*) etc.

Departee de a fi complet, acest repertoriu trebuie să includă și denumirile cu rezonanță creștină, iar numele de plante aferente domeniului pot fi puse în relație cu patrimoniul folcloric de mituri, legende apocrife și alte narațiuni simbolice care stau alături de ideologia, ritualurile și practicile religioase ce caracterizează viața spirituală tradițională a comunităților creștine.

O succintă trecere în revistă a subdomeniilor care constituie **imaginarul botanic creștin** reflectă existența unor fitonime sintetice referitoare la:

– **sfinți**: în folclorul românesc, unii sfinți se bucură de mare popularitate. O deosebită însemnătate în asigurarea acestui prestigiu pare să o fi avut suprapunerea sărbătorilor creștine peste vechi rituri agrare și magice, așa cum s-a întâmplat, de pildă, cu ziua Sf. Gheorghe [(23 aprilie), care coincide, în mare, cu mijlocul primăverii astronomice, deci cu perioada de vârf a unor lucrări agrare] și cu ziua Sf. Dumitru [(26 octombrie), care coincide, în mare, cu mijlocul toamnei, așadar, cu perioada de încheiere a multor lucrări agricole]. Alți sfinți, precum Sf. Petru și Pavel, sunt considerați de popor păzitorii raiului. O altă credință foarte răspândită este că de ziua Sf. Ion (24 iunie) cerurile se deschid și toate necuvântătoarele capătă darul vorbirii. De altfel, ziua solstițiului de vară este asociată cu numeroase superstiții, ritualuri și practici magice. Sf. Ilie, alungătorul de draci, sărbătorit pe 20 iulie, se bucură de mare prețuire în folclorul românesc⁴⁵. Un colind transilvănean cules în 1873 de la un student transilvănean și publicat în colecția Teodorescu (1885: 33) sintetizează în chip ilustrativ importanța sfinților cu care românii și-au împodobit numeroase creații folclorice: „*la scaunul Domnului, / la scaun de judecată / und' s'adună lumea toată, / measă mândră mi-e întinsă / și de sfinți masa-i coprinsă:/ de Ion, sfântul Ion, / de Ilie, sfânt Ilie / și Petru, sfântul Petru, / cu toți sfinții d'a'mpreună / ospătând cu voiă bună*”. În calitate de matrice denominative pentru unele nume populare de plante, numele acestor sfinți au stat în mod natural la baza unor creații lexicale precum *dumitri-*

țâ⁴⁶ (*Aster salingnus*, *Begonia semperflorens*, *Sedum sieboldii*) < (Sf.) *Dumitru* + suf. -iță; *georgițe*⁴⁷ (*Convallaria majalis*) < (Sf.) *George* + suf. -iță; *sângiorgel*⁴⁸ (*Pulmonaria angustifolia*, *Pulmonaria officinalis*) < *Sângeorgiu* + suf. -el sau *petreancă*⁴⁹ (*Asclepias syriaca*, *Heliosperma quadridum*) < (Sf.) *Petru* + suf. -eancă. Alte denumiri populare împrumutate de la alte popoare, cum ar fi, de pildă, *cristoforiță* (*Actaea spicata*) < (Sf.) *Cristofor* + suf. -iță, perpetuează credința că sfântul a binecuvântat planta pentru a-i apăra pe creștini de boli cumplite ca ciuma, iar astfel de credințe au infuzat imaginarul omului medieval. Credința în puterea tămăduitoare a *cristoforiței* este, după cum demonstrează Rolland (1896/I: 129-130), pan-europeană, aspect probat de marele inventar de denumiri etnobotanice dezvoltate după același tipar.

– **sărbători:** pe lângă celebrările sfinților creștini, marile sărbători ale creștinătății, Nașterea și Învierea Domnului, sunt reprezentate în vocabularul botanic popular de derivate precum *crăciunile*⁵⁰ (*Bergenia lingulata*, *Rhipsalis pachyptera*) < *Crăciun* + suf. -ele sau *păștele*⁵¹ (*Anemone nemorosa*) < *Paște* + suf. -ele, iar astfel de fitonime pun în evidență motivarea culturală a denumirilor de plante.

– **Fecioara Maria:** există foarte puține derivate care oglindesc venerația poporului român față de Maica Domnului, un exemplu tipic fiind rom. *mărioare*⁵² (*Callistephus chinensis*) < *Maria* + suf. -ioare, denumire ce semnalează că planta ajunge la maturitate în preajma Adormirii Maicii Domnului (15 august). Numărul foarte restrâns de derivate care au ca sursă numele Fecioarei Maria este însă compensat de numărul mare de compuse al căror nucleu imagologic și denominativ este reprezentat de Sf. Maria. Dacă plasăm frumosul șir de fitonime analitice în vastul peisaj al creațiilor folclorice românești dedicate Maicii Domnului și faptelor acesteia (Marian, 1904; Pamfile, 2008; Niculiță-Voronca, 2008; Teodorescu, 1885), se poate concluzia, în acord cu Mircea Eliade (1936: 33-39), că: „*Maica Domnului s'a descoperit sufletului popular românesc sub forma sa cea mai umană, mai familiară. Legende românești asupra Maicii Domnului întrec în frăgezimea sentimentului care le-a creat, chiar cele mai umile legende medievale germanice. Este o trăsătură caracteristică a sufletului poporului românesc de a se apropia de tainele suprafirești ale creștinismului cu umilință dar și cu o cordială spontaneitate. Este o trăsătură caracteristică, asta, dar și o dovadă de tăria sentimentului religios românesc*”.

– **personaje biblice:** rom. *adămească*⁵³ (Ajuga laxmannii) < Adam + suf. *-ească* este o creație lexicală formată, cel mai probabil, după modelul altui fitonim, *avrămească*⁵⁴ (Ajuga laxmannii); cea de-a doua denumire populară este, dacă le dăm crezare unor botaniști români, o etimologie populară în care este implicat numele patriarhului biblic Avram. Un alt nume popular mai sugestiv, *barba-boierului*, indică și mai bine asocierea figurată pe care imaginația populară a stabilit-o între forma inflorescenței și sfințele personaje cu bărbi albe și lungi, prezente în iconografia religioasă. Mai mult decât atât, în folclorul românesc, Adam, adesea denumit *Moș Adam*, are o bogată rețea de reprezentări literare, fapt probat de textele folclorice prezente în colecțiile de referință (cf. Pamfile 2008/I, Teodorescu 1885). Același lucru poate fi afirmat despre biblicul Avram și despre planta numită *avrămească* (cf. Tocilescu & Țăpu, 1980/I: 154, 350; III: 89, 151 etc.). Ilustrativ pentru înțelegerea uzului popular al plantelor și pentru aprecierea simbolismului lor ni se pare, de pildă, descântecul „în contra lipitorii și sburătorului”, inclus în colecția Teodorescu (1885: 379), pe care îl redăm cu ortografia actuală: „*avrămeasă, / hristineasă, / drăgan, / leuștean, / și odolean, / mătrăgună, / sânge-de-nou-frați, / iarba ciutei / și muma-pădurii / cum se sparge târgul / cum se sparge Oborul / așia să se spargă faptul / și lipitura, / și sburătorul*”.

– **ființe celeste:** rom. *îngerăș*⁵⁵ (*Begonia rex*) < rom. *înger* + suf. *-aș* denumește o plantă al cărei nume este motivat de similaritatea pe care poporul a descoperit-o între aripile îngerilor și frunzele plantei. Același tipar este prezent și în denumirea științifică: în cazul binomului *Angelica archangelica*, constituentul generic *Angelica* se situează în descendența denumirii savante latinești *herba angelica*, ilustrativă în a semnala că în conștiința omului medieval planta era considerată ca având proprietăți curative (Quattrocchi, 2000/I: 141). Un astfel de traseu denominativ legitimează afirmația că unele denumiri științifice ale plantelor au ca prototipuri denumiri populare.

– **diavol:** rom. *drac* a dar naștere unei ample terminologii etnobotanice constând atât din fitonime sintetice, precum *dracă*⁵⁶ (*Paliurus spina-christi*, *Xantium spinosum*), *drăcoaică*⁵⁷ (*Paliurus spina-christi*), *drăcușor*⁵⁸ (*Anthurus archeri*), cât și din fitonime analitice la care ne vom referi mai jos.

– **oameni ai bisericii:** clerul și monahii au în folclorul românesc reprezentări literare nu întotdeauna măgulitoare, dat fiind că diverse spe-

cii de texte folclorice pun aceste personaje în lumina critică a satirei. Această coordonată a imaginarului popular se regăsește și în terminologia poporană a plantelor⁵⁹, mai cu seamă în cazul fitonimelor compuse. Derivate precum *călugărei* (*Erythronium dens-canis*) < *călugăr* + suf. *-el, ~i, călugărași* (*Knautia arvensis*) < + suf. *-aș, ~i, călugărișoară*⁶⁰ (*Succisa pratensis*) < *călugăr* + suf. *-ișoară* fie subliniază asemănarea pe care imaginația populară o stabilește între aspectul plantelor și înfățișarea ori ținuta monahală, fie sugerează că respectivele plante sunt cel mai adesea cultivate în grădinile monastice sau cresc în preajma mănăstirilor.

– **obiecte de cult**: rolul crucial rezervat religiei în viața comunităților creștine a determinat formarea unor nume comune de plante care au ca baze lexicale termeni denumind obiecte bisericești: *candeluță*⁶¹ (*Aquilegia vulgaris*) < *candelă* + suf. *-uță, prescuriță*⁶² (*Sempervivum soboliferum*) < *prescură* + suf. *-iță*.

Dintre subdomeniile amintite, cea mai bogată reprezentare lexicală se remarcă în cazul derivatelor formate de la nume de sfinți, cărora le asociem și denumirile formate prin derivare de la numele marilor sărbători. Evidențele lexicale prezente în dicționarele și enciclopediile etnobotanice susțin constatarea că una dintre categoriile centrale ale vocabularului popular al plantelor – timpul – este codificată lingvistic, luându-se ca reper diviziunile simbolice ale calendarului creștin. În conjuncție cu alte realități culturale și lingvistice, precum literatura populară, toponimele sau antroponimele, serii lexicale precum *dumitraș* (*Aster novae-angliae*), *dumitrici, dimitrițe* (*Chrysanthemum indicum*), *dumitrie* (*Sedum sieboldii*) și *dumitriță*⁶³ (*Aster salingnus, Begonia semperflorens, Sedum sieboldii*) atestă prestigiul pe care o sărbătoare creștină îl poate avea în conștiința populară. Mai mult decât atât, fundamentul ritualic al numelor de plante cu rezonanță creștină nu poate fi negat dacă sunt avute în atenție familii lexicale dezvoltate, de felul celei ce are ca nucleu *Crăciunul*: *crăciunăreasă, crăciunărică* (*Epiphyllum truncatum*), *crăciunel* (*Bergenia crassifolia, Epiphyllum truncatum, Phyllocactus ackermannii, Rhipsalis crispata*), *crăciunele* (*Bergenia lingulata, Rhipsalis pachyptera*), *crăciuniță* (*Begonia semperflorens, Bergenia crassifolia, Bergenia lingulata, Epiphyllum truncatum*), *crăciuneasă* (*Epiphyllum truncatum, Phyllocactus ackermannii*), *crăciunească*⁶⁴ (*Epiphyllum truncatum*).

Note ■

¹² La rigoare, se poate trasa o distincție între derivatele formate inițial pe terenul limbii române și mai apoi adoptate în vocabularul etnobotanic și derivatele care denumesc plante în mod exclusiv, însă această problemă nu formează obiectul analizei de față.

¹³ Drăgulescu 2010: 285; rom. *ghimpoasă* < rom. *ghimpe* + suf. *-oasă*.

¹⁴ Drăgulescu 2010: 32; rom. *albăstrică* < rom. *albastră* + suf. *-ică*.

¹⁵ Drăgulescu 2010: 238; rom. *dulcișor* < rom. *dulce* + suf. *-ișor*.

¹⁶ Drăgulescu 2010: 407; rom. *mirodele* < rom. *mirodie*, cuvânt de origine grecească, cel mai probabil împrumutat prin bulgară, întrebuințat în trecut pentru a desemna, mai întâi, *pătrunjelul*, și, prin extensie, o clasă mai largă de plante aromatice.

¹⁷ Drăgulescu 2010: 575; rom. *somnișor* este un derivat al rom. *somn*.

¹⁸ Drăgulescu 2010: 348; rom. *lăptic* este un diminutiv al substantivului *lapte*. Termenul desemnează albeața sevei.

¹⁹ Drăgulescu 2010: 428; în trecut, planta era folosită în lecurile contra negilor.

²⁰ Drăgulescu 2010: 236; rom. *drăgostiță* este un derivat al subst. *dragoste*. Fitonimul indică folosirea plantei în descântece de dragoste.

²¹ Drăgulescu 2010: 97.

²² Drăgulescu 2010: 394; rom. *măturișcă* < rom. *mătură* + suf. *-ișcă*.

²³ Drăgulescu 2010: 60; denumirea populară semnalează că planta crește în zone de balță și mlăștinoase.

²⁴ Drăgulescu 2010: 628 consideră că „numele ar putea sugera naționalitatea femeilor de la care româncele au luat planta pentru a o cultiva în grădini”.

²⁵ Drăgulescu 2010: 670; numele comun sugerează că planta își deschide inflorescența în zorii zilei.

²⁶ Drăgulescu 2010: 507; denumirea este ilustrativă în a semnala că planta crește la începutul primăverii.

²⁷ Drăgulescu 2010: 208; fitonimul indică perioada de maturizare a plantei.

²⁸ Drăgulescu 2010: 488; diminutivul cu formă de plural este motivat de forma frunzelor.

²⁹ Drăgulescu (2010: 637-638) notează că în popor s-a încetățenit credința că ierbivorele domestice care mănâncă planta vor da lapte mai bun pentru prepararea unor produse ca brânza sau untul.

³⁰ Drăgulescu 2010: 663; deși obscură, analogia prin care planta este asociată cu animalul ar putea indica că aceasta crește în habitatul natural al vulpii. Conform unei alte ipoteze, impactul plantei asupra habitatului este, prin transfer metaforic, asemănător cu instinctul de prădător al animalului care în conștiința colectivă simbolizează viclenia.

³¹ Drăgulescu 2010: 62.

³² Drăgulescu 2010: 463. Seria de denumiri etnobotanice prin care monedele sunt asociate cu aspectul florilor sau al frunzelor este mai amplă.

³³ Drăgulescu 2010: 587. Denumirea este motivată de similitudinea stabilită în imaginația poporului între inflorescențele unor plante și forma aparentă a stelelor pe bolta cerească, aspect amplu codificat și în nomenclatura științifică a plantelor. Diminutivul codifică dimensiunile reduse ale plantei.

³⁴ Drăgulescu 2010: 576. Numele codifică abilitatea plantei de a sta cu „fața” la soare în timpul zilei, proprietate denumită *heliotropism*.

³⁵ Drăgulescu 2010: 634. După cum indică numele, această plantă cu flori este asociată cu vestimentația viu colorată a țișanilor și cu comportamentul lor stereotipic.

³⁶ Drăgulescu 2010: 669.

³⁷ Drăgulescu 2010: 514. Fitonimul sugerează că planta este întrebuințată pentru a alunga puricii.

³⁸ Drăgulescu 2010: 276. Această denumire populară este motivată de asemănarea pe care poporul o găsește între inflorescența plantei și un obiect de uz cotidian în gospodăria țărănească.

³⁹ Drăgulescu 2010: 513. Denumirea comună cea mai cunoscută este traista-ciobanului, denumire codificată și în constituentul specific al binomului științific întrebuințat de botaniști.

⁴⁰ Drăgulescu 2010: 357; rom. *limbariță* < rom. *limbă* + suf. *-ariță*. Denumirea este motivată de aspectul frunzelor.

⁴¹ Drăgulescu 2010: 663; rom. *vulturică* < rom. *vultur* + suf. *-ică*. Termenul etnobotanic pare a-și avea originea în credința că păsări de pradă precum vulturul sau șoimul consumă planta pentru a-și îmbunătăți vederea.

⁴² Drăgulescu 2010: 297; rom. *grăușor* < rom. *grâu* + suf. *-ușor*. Numele popular indică asemănarea cu grâul.

⁴³ Drăgulescu 2010: 636; rom. *uncheșel* < rom. reg. *uncheș* + suf. *-el*. Fitonimul pare motivat de asemănarea pe care imaginația populară o stabilește între forma mugurilor și capul unui om bătrân.

⁴⁴ Drăgulescu 2010: 154; rom. *cerceluț* < rom. *cercel* + suf. *-uț*. Denumirea populară trebuie pusă pe seama metaforei prin care florile plantei sunt asemănate cu cerceii.

⁴⁵ Vezi Pamfile 2008, Niculiță-Voronca 2008.

⁴⁶ Drăgulescu 2010: 239.

⁴⁷ Drăgulescu 2010: 281.

⁴⁸ Drăgulescu 2010: 552.

⁴⁹ Drăgulescu 2010: 478.

⁵⁰ Drăgulescu 2010: 208.

⁵¹ Drăgulescu 2010: 467.

⁵² Drăgulescu 2010: 389.

⁵³ Drăgulescu 2010: 26.

⁵⁴ Drăgulescu 2010: 50.

⁵⁵ Drăgulescu 2010: 339.

⁵⁶ Drăgulescu 2010: 234.

⁵⁷ Drăgulescu 2010: 235

⁵⁸ Drăgulescu 2010: 235.

⁵⁹ A se vedea, de pildă, Teodorescu 1885, Tocilescu & Țapu 1980.

⁶⁰ Drăgulescu 2010: 140.

⁶¹ Drăgulescu 2010: 128.

⁶² Drăgulescu 2010: 506.

⁶³ Drăgulescu 2010: 239.

⁶⁴ Drăgulescu 2010: 208.

Anatol EREMIĂ

Dicționar toponimic (VI)

A.E. – dr. hab., cercetător conferențiar, lingvist, specialist în onomastică. A editat 25 de cărți, cele mai recente fiind *Dicționar explicativ și etimologic de termeni geografici*, Chișinău, 2006; *Dicționar geografic universal*, Chișinău, 2008; *Localitățile Republicii Moldova. Ghid informativ documentar*, 2009.

„Toponimia reprezintă imaginea obiectivă a realităților din natură și societate”
(acad. **Iorgu Iordan**).

„Toponimia e însuși graiul de fiiece zi al oamenilor exprimat sugestiv prin nume de locuri și localități”
(acad. **Nicolae Corlăteanu**).

Cărbuna, comună în raionul Ialoveni, este situată la obârșia unei vâlcele din dreapta râului Botna. Coordonate geografice: 46°42'30" lat. N, 28°57' long. N. Este una dintre cele mai vechi localități cu populație românească din zona Codrilor Botnei, care odinioară acopereau un imens teritoriu basarabean, de la izvoarele râului Botna, lângă satele Lozova și Vorniceni (Strășeni), până la vărsarea acestuia în Nistru, lângă Chițcani (Căușeni).

Despre măreția acestor codri ne mărturisesc cronicile și hrisoavele domnești. Faima lor de veacuri a fost elogiată în creația epică și în cântecele populare. Pădurile, ca și pământurile roditoare, apele, pășunile, au avut o mare însemnătate în viața localnicilor, servind drept adăpost și apărare pe timp de războaie și invazii, drept depozit permanent de combustibil vegetal și al materialelor de construcție, drept sursă naturală de obținere a hranei, prin vânătoare și culesul de fructe și poame. Prin arderea lemnului de pădure se producea potasa (folosită în industria sticlei și în cea textilă), se obținea sarea de potasiu și silitra (îngrășă-

mente agricole de neînlocuit în vremurile de demult), apoi și mangalul sau cărbunele de lemn (un atribut de mare preț în activitatea fierarilor, croitorilor etc.).

Cărbuna a fost un loc de exploatare a acestor materii prime, care pe timpuri deveniseră, pe drept cuvânt, mărfuri solicitate în toată Europa. Prin acțiuni și procese semiindustriale au fost tăiate păduri de pe mari suprafețe din întreg teritoriul Moldovei istorice. Locurile de exploatare a mangalului au rămas să se numească până astăzi *Bocșa, Bocșele, Cărbuna, Cărbornița (Căbornița), Cărbunăria, Cărbuniștea, La Cărbuni, Vetrele de Cărbuni, Măngalii, Măngălăria*. Pe aceste teritorii se situau locuințele lucrătorilor și instalațiile de ardere a lemnului (bocșele, cărbornițele, cuptoarele, vetrele). Unele dintre așezări s-au transformat, cu timpul, în cătune și sate mari.

Satul Cărbuna din raionul Ialoveni exista, probabil, în sec. al XVIII-lea, deoarece în hotarnica moșiei Hotărnicenilor de la 1775 e menționată Valea Cărbunei [1, p. 204]. Atestările ulterioare sunt frecvente și sistematice: 227 gospodării țărănești, 12 mori de vânt și 3 mori cu tracțiune de cai [1817, 2, p. 199-200]; moșierul Fiodor Krupenski stăpâna 5.066 desetine de pământ și 1.084 desetine de pădure, sătenii – 1456 desetine de terenuri agricole, inclusiv 13 desetine de plantații de vii și livezi [1865, 3, vol. III, p. 311]; 189 de case și 1003 locuitori [1875, 4, p. 91]; 1102 locuitori (559 bărbați și 543 femei) [1897, 5, p. 6]; 201 case și 1230 de locuitori țărani români, vii și grădini cu pomi [1904, 6, p. 50]; 1910 locuitori, dintre care 1853 români, 25 ruși și ucrainenii, 20 evrei ș.a. [1930, 7, p. 462]; 2263 de locuitori [1970, 8, p. 212]; 1901 locuitori, dintre care 1891 români, 7 ruși, 2 găgăuzi, 1 ucrainean [1994, 9, vol. I, p. 238].

În preajma satului Cărbuna au fost descoperite vestigii arheologice care probează existența în aceste locuri a mai multor așezări, unele dintre care s-au suprapus, datând din diferite perioade, eneolitică (mil. IV-III î.Hr.), romană (sec. II-III d.Hr.) și din Evul Mediu (sec. V-XVII). Relicvele descoperite pe teritoriul satului în anul 1961 conțin peste 850 de obiecte străvechi (topoare, vârfuri de sulițe, amnare, fragmente de vase de lut, amulete, brățări), ceea ce confirmă vechimea de secole și milenii a așezărilor omenești în această zonă.

Cărasul, lac în lunca Prutului, la vest de Crihana Veche (Cahul), figurează pe o hartă topografică de la sfârșitul sec. al XIX-lea, cu mențiunea privind adâncimea obiectului hidrografic – 1,5-2 m. Etimonul denumirii este termenul ihtiologic *caras* „pește de baltă din familia crapului, lung de 15-20 cm”. Localnicii descriu în felul următor acest nume topic: „E o baltă nu prea mare, dar bogată în tot felul de pești mici, mai cu seamă cărași. Se prindeau ușor și repede, și cu fatca, și cu undița. Nu dădea în clocot apa în ceaunul de mămliguță că pe loc te întorceai cu un castron plin cu cărași, tocmai buni de prăjit. Acum ia-i de unde nu-s, a scăzut apa în baltă, s-au împuținat și peștii”. Hidronimul reprezintă o formație onimică, creată prin metonimie (*toto pro pars* „totul denumit printr-o parte a sa”), semnificația lui inițială fiind „lac cu carași”, „lac bogat în carași”, „loc unde se prind bine carași”. Procedul nomației prin metonimie e destul de productiv în hidronimie. Să se compare și alte nume de bălți, lacuri și gârle de acest fel: *Crapul*, *Plătica*, *Ghibanul* (*Bibanul*), *Goghia*, *Știuca*.

Ciuta, poiană în pădurea Vărzăreștilor (Nisporeni), *Izvorul Ciutei*, izvor în hotarul satului Teleșeu (Orhei), *Pârâul Ciuteilor*, afluent al Bâcului, în raionul Călărași, *Valea Ciutei*, cu varianta *Valea Ciuții*, vale pe teritoriul comunei Logănești (Hâncești). După cum se poate observa, locurile menționate sunt situate în zona codrilor Lăpușnei și Orheiului, denumirile lor vizând habitatul ciuteilor, a grațioaselor animale de pădure, pe care noi le mai numim și *căprioare*. Omul de la țară, înfrățit cu ogorul și pădurea, niciodată n-a fost indiferent față de locurile pitorești și atrăgătoare din preajma sa, de aceea le-a conferit cele mai alese calificative: *Căprioara*, *Căprița*, *Hulubița*, *Găinușa*, *Fântâna Cucului*, *Poiana Ciutei...* Or, însuși omul și-a atribuit ca semn de distincție denominativă cuvinte-nume din lumea ființelor naturii: *Cerbu*, *Cerbeanu*, *Ciută*, *Ciuteș*, *Cucoară*, *Cucu*, *Păun*, *Turtureanu*, *Vrabie* etc. Ciutele sunt personaje alegorice prezente în multe creații folclorice (basmе, legende). Scriitorii, poeții le acordă calificative dintre cele mai sugestive: „Din tufe dese, cu foșnet iute, răsări o ciută cenușie, pe picioarele-i subțiri și sprintene” (M. Sadoveanu), „Împrejuru-ne s-adună (...) / Bouri nalți cu steme-n frunte, / Cerbi cu coarne rămuroase, / Ciute sprintene de munte (...)” (M. Eminescu).

Coroiul, deal împădurit, cu terenuri accidentate, la nord-vest de or. Hâncești; *Pădurea Coroilor*, porțiune a zonei codrilor Lăpușnei, to-

ponim istoric (a. 1615); *Valea Coroiului*, vale în cuprinsul moșiei satului Tomai (Leova). Aceste toponime au la bază termenul ornitologic *coroi*, nume dat unor păsări răpitoare, asemănătoare cu uliul. Pasărea *coroi*, cunoscută și cu denumirile *vultur* (de stepă), *vultan*, *hultan*, se hrănește cu vietăți zburătoare mai mici, inclusiv cu păsări domestice, îndeosebi găini și pui de găină, rățuște și boboci. În antroponimie termenul și-a găsit răspândire mai întâi ca poreclă, din care au rezultat apoi numele de familie *Coroi*, *Coroianu*, *Coroiescu*. Documentele vechi atestă și câteva nume de localități provenite de la antroponime: *Coroieni*, *Coroiești* (sec. XVI-XVII).

Cula, râu, afluent, pe dreapta, al Răutului, la Breanova (Orhei). Izvoraște în preajma localității Izvoreni (anterior Fundul Cului, Ungheni). Lungimea: 40 km. Are direcția de la vest spre est. Altitudini: 300-350 m la izvoare și 37 m la vărsare. Acumulează apele mai multor râulețe și pâraie: *Hulboaca*, *Odaia*, *Ursoaia*, *Toloaca*, *Dârnovățul*, *Vrabia*, *Dolina*, *Dișcova* (pe dreapta), *Măgurele*, *Culișoara*, *Împuțita*, *Susuroaia*, *Odăița*, *Prihodiștea*, *Cumpăna*, *Țarna*, *Bahul* (pe stânga). În valea Cului sunt așezate satele: Izvoreni, Bogheni, Rădeni, Hirova, Săseni, Ghetlova, Puținței, Viprova, Dișcova, Morozeni ș.a.

Prima mențiune documentară a hidronimului datează din 1436. Printr-un hrisov al voievozilor Ilie și Ștefan, i se dăruiesc lui Hodco două locuri pustii pe Cula, pentru a-și întemeia două sate, „cu hotarele de care acestea vor avea nevoie” [10, vol. I, p. 216-217]. Unul dintre cele două sate nou-întemeiate a fost Deteleva (Ghetlova de astăzi), după cum reiese dintr-un document din 1546, prin care Petru Rareș întărește lui Balcu „jumătate de sat ce este pe Cula, anume Deteleva”, cumpărată de la Marica, fiica lui Ivanco pârçalab, care o cumpărase de la Marena, fiica lui Hodco [11, veacul XVI, vol. I, p. 465]. Mai multe locuri, moșii și sate de pe Cula apar menționate și în secolele următoare (XVII-XIX) [12, p. 68, 86, 206, 252, 460 ș.a.].

Hidronimul *Cula* nu poate fi explicat prin apelativul *culă* „turn circular; cupolă, boltă”, cum au încercat să facă aceasta unii etimologiști. Noțiunile, în cazul dat, sunt incompatibile. De fapt, hidronimul este de origine turcică, având ca etimon cuvântul *kul / kol* „vale; râu”. Acest lexem a existat în limba turcică comună și e cunoscut în aproape toate limbile turcice actuale: v. tcc. *gol / kol / kul* „loc jos”, „șes”, „depresiune”, „vale”,

„râu”, tăt. *kul* „râpă”, „ramificație, braț de râu”, „albie de râu uscată”, tc. *kol* „braț de râu”, k-kalp. *kol* „arac mic”, „braț de râu”, „afluent”. Aici se cuvine a fi luat în considerare și mong. *gol* „râu”, „defileu, trecătoare”, „vale adâncă și închisă; hârtop, zonoagă”, oset. *kul* „lac” (element lexical împrumutat din limbile turcice).

Cu tcc. *gol / kol / kul* „vale”, „râu” pare să fie înrudit etimologic găg. *kulak* „vale, vâlcea”, „râpă”, de la care s-au format microtoponimele din sudul republicii: *Kulaa Baalar* „valea viilor”, *Ingea Kulak* „valea (râpa) îngustă, strâmtă”, *Ketenik' Kulaa* „valea cânepăriei”, *Kâr Kulaa* „valea câmpului”. În regiunile asiatice, cu populații turcice, se întâlnesc multe hidronime formate cu acest component: *Sangan Gol* „râul alb”, *Şara Gol* „râul galben”, *Karakol* „râul negru” (de fapt, „râul care izvorăște din pământ, din izvoare”), *Narânkol* „râul îngust”, *Sarâkul* „râul galben”. Numele râului din Basarabia pare să fi fost preluat dintr-o regiune asiatică sau, eventual, creat pe loc de o veche populație turcică (cumani).

Furnicarul, locuri în zonele de pădure: vale în hotarul satului Costești (Ialoveni), parte de pădure lângă satul Cărpineni (Hâncești), teren agricol în cuprinsul moșiei comunei Seliște (Nisporeni). Toponimul reproduce apelativul *furnicar* „ridicătură mică de pământ care adăpostește o colonie de furnici; mușuroi”. În zonele respective au fost înregistrate și derivatele onimice provenite direct de la etimonul primar *furnică* „insectă mică, neagră sau roșie, care trăiește în colonii”, acestea fiind formate cu suf. *-oia* – *Furnicoaia*, vâlcea la nord-est de satul Cotihana (Cahul), cu suf. *-os(ul)* – *Furnicosul*, deal, odinioară împădurit, la sud de Sinești (Ungheni), teren agricol, fostă pădure, în preajma satului Drâsliceni (Strășeni). Numele topice în discuție formează un areal onimic compact în zonele de pădure, unde, datorită solului bine afânat și bogat în substanțe hrănitore, furnicile își aleg locul de viațuire.

Referințe bibliografice

1. Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. VI, partea II, Iași, 1933.
2. *Роспись землевладения и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года // Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии*, vol. III, Chișinău, 1907.
3. *Localitățile Republicii Moldova*, vol. I-IX, Chișinău, 1999-2010.

4. *Бессарабская губерния в 1870-1875 годах. Перепись населенных мест*, Chişinău, 1912.
5. *Первая всеобщая перепись населения Российской Империи. Бессарабская губерния. 1897 год*, Sankt-Petersburg, 1905.
6. Zamfir Arbore, *Dicţionarul geografic al Basarabiei*, Chişinău, 2001 (după ediţia I, Bucureşti, 1904).
7. *Enciclopedia României*, Bucureşti, vol. II, partea I, 1935.
8. *Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года по Молдавской СС*, Chişinău, 1972.
9. *Dicţionarul statistic al Republicii Moldova*, Chişinău, vol. I-IV, 1994.
10. *Documenta Rumaniae Historica. A. Moldova*, Bucureşti, vol. I, 1975 şi urm.
11. *Documentele privind istoria României. A. Moldova*, Bucureşti, veac. XIV-XV, vol. I, 1954; veac. XV, vol. II, 1954; veac. XVI, vol. I-III, 1955; veac. XVII, vol. IV, 1956.
12. Aurel Sava, *Documente privitoare la târgul şi ținutul Orheiului*, Bucureşti, 1944.
13. Marian Jurkowski, *Ukrainska terminologia hydrograficzna*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1971.
14. Т. А. Марусенко, *Материалы к словарю украинских географических апеллятивов // Полесье*, Moscova, 1968.
15. Э. М. Мурзаев, *Словарь народных географических терминов*, Moscova, 1984.
16. Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*, vol. I-IV, Moscova, 1964-1973.
17. *Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slave-române. 1374-1600*, Bucureşti, 1981.
18. L. T. Boga, *Documente basarabene. Mărturii hotarnice*, vol. XX, Chişinău, 1938.
19. *Recensămintele populaţiei Moldovei din anii 1772-1773 şi 1774 // Moldova în epoca feudalismului*, Chişinău, vol. VII, părţile I-II, 1975.
20. *Списки населенных мест Российской Империи. Бессарабская губерния. 1859 год*, Sankt-Petersburg, 1861.
21. *Totalurile recensământului unional al populaţiei din R.S.S. Moldova din anul 1989*, Chişinău, 1990.
22. *Moldova în epoca feudalismului*, Chişinău, vol. I, 1961; vol. II, 1978; vol. III, 1982; vol. IV, 1986; vol. V, 1987; vol. VI, 1992; vol. VII, 1975; vol. VIII, 1998; vol. IX, 2004; vol. X, 2005.

Vladimir ZAGAEVSCHI

Nume de familie românești arhaice și derivatele lor în zone periferice și insulare

V.Z. – conf. univ. dr.,
Facultatea de Litere, U.S.M.

Domenii de cercetare:
fonetica, dialectologia,
gramatica istorică a limbii
române. Cursuri speciale
elaborate: Probleme de
fonologie, Probleme de
ortografie a limbii române,
Bazele teoretice ale
ortografiei ș.a. Autor a peste
250 publicații științifice,
inclusiv monografiile:
Culorile accentului (1988),
*Studii de gramatică
dialectală comparată* (1990);
manualele (în colab.): *Curs
de dialectologie română*
(1991), *Curs de gramatică
istorică a limbii române*
(1991), *Fonetica* (1993).
Participant la numeroase
întâlniri științifice naționale
și internaționale.

În nordul Basarabiei, în Bucovina și, în general, în nordul Moldovei istorice, în Transnistria – de la Nistru până la Bug și chiar până la Nipru, zone periferice și insulare ale teritoriului lingvistic dacoromân, în care românii moldoveni conlocuiesc, de secole, în contact nemijlocit cu alte popoare: ruteni, ucraineni, ruși, polonezi – în aceste zone, spuneam, se întâlnesc nume de familie în forme morfologice arhaice, dar și derivatele lor, cu sufixe de origine ucraineană, rusă, poloneză.

Despre aceste teritorii, parcurse de către Geo Bogza cu autobuzul, de la Cernăuți la Lipcani (nordul Basarabiei), scriitorul român scria, în proza *Basarabia, țară de pământ*, următoarele:

„În bucata aceasta de țară, care se și cheamă Basarabia-Bucovina, sînt sate babilonice, în care trăiesc [...] câte patru, cinci neamuri deosebite de oameni. Sînt Ruteni și Ruși, Români moldoveni și Români bucovineni, Nemți, Ovrei și Polonezi galițieni, fiecare cu idiomul lui. În autobuzul care pleacă din Cernăuți spre Basarabia se încrucișează limbile tuturor acestor neamuri. În afară de moldoveneasca domoală și molcomă, celelalte feluri de vorbire au ceva repezit și scrâșnit de trăsură care

pătrunde cu roțile într-un pietriș. Vorbele împănate excesiv cu consoane, pâraie și trosnesc pe vârful limbii și între dinți, puși, parcă de fiecare dată, să suporte un tir rapid de mitralieră”.

În zona transnistriană, cuprinsă atât în spațiul Republicii Moldova, cât și în spațiul ucrainean, în care românii moldoveni s-au aflat secole la rând izolați de conașionalii lor din țară (Metropolă), au păstrat forme morfologice arhaice, cel puțin la numele de persoane, dacă nu și la numele comune (apelative), de la care provin. Este vorba de numele de familie provenite de la substantive și calificative masculine și neutre la singular (N. Ac.) cu articolul hotărât *-l* conservat.

Se știe că articolul hotărât *-l* de la N. Ac. singular s-a păstrat în vorbire până în secolul al XVI-lea. În primele monumente scrise pot fi întâlnite de acum multe cazuri când articolul *-l* începuse a nu mai fi pronunțat [Densusianu 1961: 109]. Totuși, tratând un subiect de la nivelul acestui secol și căutând să redea cu exactitate particularitățile lingvistice ale epocii, scriitorul clasic Constantin Negruzzi își intitulează cunoscuta sa nuvelă anume *Alexandru Lăpușneanul*, cu *-l* păstrat¹.

În secolul următor, al XVII-lea, reducerea articolului s-a intensificat, iar de prin secolul al XVIII-lea *-l* a încetat să mai fie pronunțat [Graur 1965: 148]. Dispărut din aproape toate graiurile dacoromâne, articolul *-l* mai poate fi înregistrat azi în țara Moșilor (Munții Apuseni), unde substantivele comune articulate (*lupul, ursul*) se întâlnesc frecvent alături de cele nearticulate (*lupu, ursu*) [Avram 1959: 458 și urm.].

Articularea cu articolul hotărât *-l* s-a păstrat ca o notă arhaică a structurii morfologice a limbii române în scrierile cronicarilor:

Grigore Ureche: *Bârlădeanul, Cazacul, Crețul, Iancul, Lăpușneanul, Lungul, Mihul, Onciul, Radul, Șchiopul, Tăutul, Vladul;*

Miron Costin: *Banul, Băleanul, Cataragiul, Cârnu, Dincul, Drăguțăscul, Hâncul, Marcul, Radul, Șchiopul, Tăutul* ș.a.;

Ioan Neculce: *Bănariul, Brâncoveanul, Cârnu, Ciobanul, Cornescul, Dediu, Drăguțescul, Dulgheriul, Hâncul, Lupul, Mirescul, Sandul, Sârbul, Tăutul, Turcul, Ușurelul* ș.a.;

Radu Popescu: *Brâncoveanul, Pârvul, Radul, Vlădescul;*

Radu Greceanu: *Bălăceanul, Milcoveanul, Pârvul, Vlădescul* ș.a.

În secolele următoare, un număr mic de persoane, în special bucovineni, au continuat să își semneze numele de familie cu *-l*: *Nanul*, *Onciul²*, *Pumnul³*, *Sorbul* [Graur 1965: 148], *Grecul*, *Isopescul* etc. [Rusu 1984: 219 cu trimitere la S. Pop, în „Revista Fundațiilor”, VIII, 1941: 430].

Pentru numele comune / apelative, în varianta literară, articolul hotărât *-l* a urmat să fie notat în scris până actualmente, respectându-se astfel tradiția grafică, principiul tradițional-istoric în ortografie. Pentru numele proprii însă (toponime, antroponime) efectele evoluției au fost transmise și păstrate cu fidelitate (de ex.: *Chetrosu*, *Codru*, *Nistru*, *Ulmu* – toponime; *Lungu*, *Negru*, *Munteanu*, *Tăutu*, *Țapu* – antroponime).

Totuși, la ora actuală, în graiurile moldovenești periferice și insulare din Transnistria (raioanele din stânga Nistrului ale Republicii Moldova) și din enclavele Ucrainei de est (regiunile Dnepropetrovsk, Donețk, Zaporojie, Lugansk, Nikolaev, Kirovograd), articolul hotărât *-l* s-a menținut la numele de familie, transmițându-se prin actele deținătorilor lor până în zilele noastre⁴. Astfel se și explică faptul că în Republica Moldova, prin ziare, reviste, alte mijloace mass-media, ghiduri de telefoane ș.a., poți întâlni tot mai des așa nume de familie ca: *Albul*, *Basicul*, *Basiul*, *Bodiul*, *Cazacul*, *Crețul*, *Dânul*, *Dârul*, *Dodul*, *Dorul*, *Gânjul*, *Grițul*, *Grosul*, *Isaicul*, *Josul*, *Lungul*, *Lupul*, *Muncescul*, *Nicul*, *Racul*, *Robul*, *Roibul*, *Sandul*, *Sârbul*, *Scurtul*, *Serbul*, *Șerbul*, *Șerpul*, *Stârcul*, *Surdul*, *Turcul*, *Țicul*, *Ursul* ș.a., ale căror purtători – oameni de stat, savanți, muzicieni, ziariști, studenți, oameni de rând – sunt originari de prin părțile locurilor amintite. Fenomenul lingvistic arhaic vorbește și despre vechimea satelor moldovenești în zonele din stânga Nistrului ale Republicii Moldova și din Ucraina de est până la Bug și chiar până la Nipru.

În zonele periferice, limitrofe și, cu atât mai mult, în cele insulare, cum este spațiul transnistrian, numele de familie, în faza cu *-l* păstrat (conservat), au dat naștere și la derivate, s-au adaptat, într-un fel sau altul, în anumite și diverse circumstanțe ale conviețuirii interetnice, la modelele derivate slave, anexând, la numele radicale românești, și câte un sufix, fie de tip rusesc, fie ucrainean sau polonez.

Derivate cu sufixe rusești, eventual bulgărești⁵:

– cu sufixul *-ev*: *Bobălev* (Bobul + *-ev*), *Dodălev* (Dodul + *-ev*), *Ghinculev* (Hâncul + *-ev*);

– cu sufixul *-ov*: *Barbulov* (Barbul + *-ov*), *Ghinculov*⁶ (Hâncul + *-ov*), *Lupulov* (Lupul + *-ov*), *Radulov* (Radul + *-ov*), *Orbulov* (Orbul + *-ov*).

Derivate cu sufixe ucrainești:

– cu sufixul *-eac*: *Bambuleac* (Bumbul + *-eac*)⁷, *Biciuleac* (Biciul + *-eac*), *Bobuleac* / var. *Bubuleac* (Bobul + *-eac*), *Crețuleac* (Crețul + *-eac*), *Friptuleac* (Friptul + *-eac*), *Guțuleac* (Guțul + *-eac*), *Lupuleac* (Lupul + *-eac*), *Maguleac* (Magul + *-eac*), *Mihuleac* (Mihul + *-eac*), *Moftuleac* (Moftul + *-eac*), *Nițuleac* (Nițul + *-eac*), *Petruleac* (Petru + *-eac*), *Robuleac* (Robul + *-eac*), *Rusuleac* (Rusul + *-eac*), *Sanduleac* (Sandul + *-eac*), *Săuleac* (Seul / var. Săul + *-eac*), *Surduleac* (Surdul + *-eac*);

– cu sufixul *-enco*⁸: *Cerbulenco* (Cerbul + *-enco*), *Guțulenco* (Huțul + *-enco*), *Nițulenco* (Nițul + *-enco*), *Onciulenco* / *Unciulenco* (Onciul + *-enco*), *Sandulenco* (Sandul + *-enco*), *Sârbulenco* / var. *Sârbulenco*⁹ / *Serbulenco* (Sârbul + *-enco*), *Scurtulenco* (Scurtul + *-enco*), *Ursulenco* (Ursul + *-enco*);

– cu sufixul *-ciuc*¹⁰: *Lupulciuc* (Lupul + *-ciuc*).

Derivate cu sufixe de origine poloneză:

– cu sufixul *-schi*¹¹: *Cuculschi*¹² (Cucul + *-schi*), *Sandulschi* (Sandul + *-schi*).

Derivate cu două sufixe de origine est-slavă:

– sufixul ucrainesc *-enco* plus sufixul rusesc *-ov*: *Scurtulencov* (Scurtul + *-enco* + *-ov*), *Ursulencov* (Ursul + *-enco* + *-ov*).

Al. Graur [1965: 80] consideră că derivatele cu sufixul dublu *-encov* ar caracteriza numele de familie bielorus. Pentru Basarabia, Bucovina, Transnistria însă e puțin probabil, am spune, să fi fost influențați, întrucât aceste teritorii nu au graniță comună cu Bielorusia.

După dispariția, de prin secolul al XVIII-lea, din vorbire a articolului *-l* de la substantivele și calificativele masculine și neutre, procesul de amplificare a numelor de familie românești cu sufixe de origine slavă orientală (rusă, dar mai ales ucraineană) a continuat. De data aceasta, în Basarabia și Bucovina, sufixele se adăugau la substantive și calificative cu *-l* dispărut.

Derivate cu sufixe ucrainești:

– cu sufixul *-eac*: *Brânzeac* (Brânză + *-eac*), *Frăsâneac* (Frăsina + *-eac*), *Zineac* (Zina[ida] + *-eac*);

– cu sufixul *-enco*: *Abramenco* (Abram / Avram + *-enco*), *Babenco*¹³ (Bob + *-enco*), *Bondarencu* (Bondar + *-enco*), *Botnarencu* (Botnar / Butnar + *-enco*), *Cazacenco* (Cazacu / Cazac + *-enco*), *Cherdivarencu*¹⁴ (Cherdivară < pierde vară + *-enco*), *Cumatrencu* (Cumătru + *-enco*), *Danilenco* (Dănilă + *-enco*), *Dicusarencu* (Dicusară < de cu seară + *-enco*), *Mârzenco* (Mârza < tăt. mârza + *-enco*), *Mihalcenco* (Mihalcea + *-enco*), *Morarencu* (Moraru / morar + *-enco*), *Rotarencu* (Rotaru / rotar + *-enco*), *Sidorencu* (Isidor / Sidor + *-enco*), *Vasilenco* (Vasile + *-enco*), *Voloșenco* (Voloh / valah + *-enco*);

– cu sufixul *-ciuc*: *Abramciuc* (Abram / Avram + *-ciuc*), *Bodnarciuc* / *Botnarciuc* (Botnaru / Butnaru / butnar + *-ciuc*), *Bondarciuc* (Bondar / bondar + *-ciuc*), *Cimbriciuc* (Cimbru < cimbru + *-ciuc*), *Corneiciuc* (Cornel + *-ciuc*), *Dascalciuc* (Dascăl + *-ciuc*), *Franciuc* (Francu / Frangu < franc + *-ciuc*), *Garganciuc*¹⁵ (Gorgan < gorgan + *-ciuc*), *Gavrilciuc* (Gavril + *-ciuc*), *Iliciuc* (Ilie + *-ciuc*), *Irimciuc* (Irimia + *-ciuc*), *Macarciuc* (Macar / Macarie + *-ciuc*), *Marinciuc* (Marin + *-ciuc*), *Marianciuc* (Marian + *-ciuc*), *Mateiciuc* (Matei + *-ciuc*), *Maximciuc* (Maxim + *-ciuc*), *Moscalciuc* (Moscalu / moscal + *-ciuc*), *Nicolaiciuc* (Nicolae + *-ciuc*), *Onofreiciuc* (Onufrie / Onofrei + *-ciuc*), *Ostapciuc* (Eustafie / pop. Ostap + *-ciuc*), *Palanciuc* (Palanca¹⁶ + *-ciuc*), *Panciuc* (Pan / polon. pan + *-ciuc*), *Procopciuc* (Procopie + *-ciuc*), *Pavelciuc* (Pavel + *-ciuc*), *Romanciuc* (Roman + *-ciuc*), *Vacarciuc* (Văcaru / văcar + *-ciuc*), *Vasilciuc* (Vasile + *-ciuc*), *Voloșciuc* (Voloh / valah + *-ciuc*);

– cu sufixul *-iuc*¹⁷: *Banariuc* (Bănaru < bănar¹⁸ + *-iuc*), *Brânzaniuc* (Brânză + *-an* + *-iuc*), *Butnariuc* (Butnaru + *-iuc*), *Cadraniuc* (Cadran + *-iuc*), *Caliniuc* (Călin + *-iuc*), *Catraniuc* (catran < tc. katran + *-iuc*), *Costiuc* (Constantin / Costi + *-iuc*), *Cuciuc* (Cuc / cuci + *-iuc*), *Guștiuc* (gust + *-iuc*), *Harmaniuc* (harman¹⁹ + *-iuc*), *Lazariuc* (Lazăr + *-iuc*), *Martâniuc* (Martin + *-iuc*), *Pâslariuc* (Pâslaru + *-iuc*), *Poștariuc* (Poștaru + *-iuc*), *Romaniuc* (Roman + *-iuc*), *Sapaniuc*²⁰ (săpun + *-iuc*), *Smântâniuc* (smântână + *-iuc*), *Ștefaniuc* (Ștefan + *-iuc*), *Țâmbaliuc* (Țâmbală / Țâmbal + *-iuc*).

În concluzie, putem spune că nomenclatura numelor de familie românești, amplificate cu sufixe de origine slavă (rusă, ucraineană, poloneză), este deosebit de bogată, procedeul derivării dovedindu-se a fi foarte productiv, caracterizând, îndeosebi, partea de nord-est a teritoriului lingvistic dacoromân, ceea ce confirmă opinia conform căreia „creațiunea derivatelor este mai bogată în Moldova” [Constantinescu 1963: XVI].

Acest colorit al derivatelor sporește capacitatea de identificare a persoanelor, care poartă nume de familie provenite de la același cuvânt-radical românesc, adăugându-li-se, totodată, și o nuanță care exprimă originea deținătorului numelui din cutare sau cutare zonă dialectală limitrofă sau insulară (de ex.: *Ursu*, *Ursul*, *Ursuleac*, *Ursulenco*, *Ursuleț*, *Ursulescu* ș.a.).

Faptul că nume de familie de tipul *Ursu*, *Ursuleac*, *Ursulenco* ș.a. se întâlnesc și în alte zone ale masivului lingvistic dacoromân se datorează migrațiilor interregionale, interzonale, circulației interdialectale și ineretnice a persoanelor.

- Note** ■
- ¹ În edițiile ulterioare, unii editori, neglijând specificul lingvistic al secolului, au adaptat titlul nuvelei la normele literare în vigoare: *Lăpușneanu*.
  - ² Personalitate cunoscută: Dimitre Onciul (1856-1923), istoric român, profesor la Universitatea din București, președinte al Academiei Române (1920-1923), autor al monografiei *Din istoria Bucovinei* [Universitas, Chișinău, 1992, 104 p.].
  - ³ Personalitate cunoscută: Aron Pumnul (1818-1866), profesor, lingvist și patriot român, dascălul lui M. Eminescu.
  - ⁴ Articolul hotărât *-l s-* a păstrat și în toponimia din Valea Ampoiului (jud. Alba, Ardeal), după cum aflăm dintr-o cronică semnată de Maria Cosniceanu, în „Revistă de lingvistică și știință literară”, Chișinău, 1966, nr. 6, p. 99.
  - ⁵ Sufixe slave *-ov* și *-ev* au o funcție patronimică. În documentele slave vechi erau folosite pentru a forma patronime: *Manev* „al Manii” sau „al lui Manea”. Sub regimul austriac, în Bucovina multe nume de familie românești au fost slavizate: *Barbulov*, *Buzatov* ș.a. [vezi Constantinescu 1963: LIX și LXV].
  - ⁶ Personalitate cunoscută: Iacob Ghinculov (1800-1870), pedagog și lingvist român, născut la Ovidiopol,

jud. Tiraspol. În 1840 publică la Sankt Petersburg lucrarea *Начертание правилъ валахо-молдавской грамматики*.

⁷ *Bumbuleác* / var. *Bombuleác*, în rostire rusificată – *Bambuleác* (ca și rus. *хорошó*, rostit – *харашó*).

⁸ Sufixul ucrainean *-enco* a pătruns în Moldova prin nume străine: *Cerbulenco*, *Cherdivarenco*, prin analogie cu *Boicenco*, *Cazacenco* [vezi Constantinescu 1963: LVIII]. În ucraineană acest fel de nume, foarte răspândit de altfel, sunt diminutive, cam de același fel cu cele germane în *-ing* [Graur 1965: 80].

⁹ Nume de familie răspândit în s. Cosăuți, jud. Soroca, Basarabia. Vezi: Alexei Zagaievschi, Vasile Zagaievschi, *Cosăuți. Comună din preajma Cetății Soroca*, Tipografia Centrală, Chișinău, 2005, p. 344-405 passim. Vezi și la Constantinescu 1963: LVIII.

¹⁰ Sufixul ucrainean *-ciuc* „a pătruns în onomastica română sub regimul austriac: Sauciu < Sava, Vacarciuc < Văcaru etc.” [Constantinescu 1963: LVII]. Îndeplinește o funcție diminutivală. Numele de familie slav *Melniciuc* ar corespunde numelui de familie românesc *Morăraș*.

¹¹ Numele de familie poloneze în *-ski* sunt la origine adjective [Graur 1965: 81]. Proveniența lor nu este legată de nume de persoane, ci de denumiri geografice. Primele nume de familie în *-ski* la ruși și ucrainenii erau purtate de cnezi și proveneau de la denumirile proprietăților lor. Mai târziu, numele de familie în *-ski* sunt preluate de preoțime, dar și de băieții din localitățile satești, care, la înscirerea într-un seminar duhovnicesc, își adăugau un *-ski* la numele de familie sau la numele tatălui (Superanskaia 1964: 35). În exemplele noastre, după cum vedem, sufixul *-ski* se adaugă la nume de familie (*Cucu*), dar și la prenume (*Sandu*).

¹² Vezi și la Constantinescu 1963: LXVI.

¹³ Vezi Constantinescu 1963: LVIII – *Bobencu*. La noi *Babenco*, în rostire rusească (ca și rus. *хорошó*, rostit: *харашó*).

¹⁴ Vezi și la Constantinescu 1963: LVIII.

¹⁵ *Gorgan*(ciuc) < *gorgan* (cf. rus. *кырган*) „movilă”. *Gargan* e o variantă în rostire rusească. Numele *Garganciuc* (ca și *Romanciuc*, *Rotarciuc*, *Vacarciuc* și altele) vine să infirmе ideea susținută de Al. Graur [1965: 80], precum că „Sufixul [-iuk] ia forma *-ciuc* când înaintea lui *i* se găsește un ț sau un *k*”. Acestea sunt două sufixe diferite.

¹⁶ Nume de localități satești în raioanele Drochia, Călărași și Ștefan Vodă (Republica Moldova), în județele

Bacău, Giurgiu, Prahova (România), în Ucraina (între Nistru și Bug, mai sus de or. Soroca și or. Iampol).

¹⁷ Suffixul *-iuc* formează diminutive hipocoristice: *Kostiuk* de la *Konstantin*, *Pavliuc* de la *Pavel* [Graur 1965: 80].

¹⁸ Dial. *bănar* – agent financiar; colindătorul din ceată care strânge banii câștigați în timpul colindului la Crăciun și a uratului la Anul Nou [DD, I, 1985: 109-110].

¹⁹ Dial. *harman* (< tc.) – curte, ogradă, grădină de lângă casă [DD, V, 1986: 114-115].

²⁰ *Sapaniuc* – de la *săpun* (în rostire rusească).

Bibliografie

1. Andrei Avram, *Despre cauzele dispariției lui -l final – articol hotărât*, în „Studii și cercetări lingvistice”, 10 (3), 1959, p. 457-464.
2. N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic român*, Editura Academiei, București, 1963.
3. Ovid. Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II. Secolul al XVI-lea, Editura Academiei, București, 1961.
4. *Dicționar dialectal* (DD), vol. I-V, R. Ia. Udler, V. A. Comarnițchi, A. T. Cenușă, V. C. Pavel, A. N. Dumbrăveanu, V. F. Melnic et. al., Editura Știința, Chișinău, 1985-1986.
5. Anatol Eremia, Maria Cosniceanu, *Nume de persoane (Mic dicționar antroponimic)*, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1968.
6. Alexandru Graur, *Nume de persoane*, Editura Științifică, București, 1965.
7. Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1984.
8. A. V. Superanskaia, *Как Вас зовут? Где Вы живёте?*, Издательство „Наука”, Москва, 1964.

Emilia OGLINDĂ

Concurența modurilor din perspectiva raportului limbă – vorbire

E.O. – doctor în științe filologice, conf. univ., Facultatea de Litere, Departamentul de limba română, lingvistică generală și limbi clasice a Universității de Stat din Moldova. Domenii de cercetare: morfosintaxa limbii române, lingvistica generală, romanistica, lingvistica contrastivă. Cărți publicate: *Lingvistica generală (materiale didactice)*, în colab., 1998; *Capitole de istorie a lingvisticii (material didactic cu texte adnotate)*, 2005; *Lingvistica generală. Compendiu*, în colab., 2008; *Elemente de morfosintaxă contrastivă (suport didactic)*, în colab., 2010; *Introducere în lingvistică*, în colab., 2011.

O problemă controversată a lingvisticii contemporane este cea a dihotomiei limbă – vorbire, cercetată, de la F. de Saussure încoace, de numeroși lingviști, preocupați să releve distincțiile ce le implică raportul vizat: *general vs particular, social vs individual, substanță vs formă* etc. În *Cursul de lingvistică generală* saussurian sunt disociate două laturi ale limbajului: „una, esențială, are drept obiect limba, care e socială în esența ei și independentă de individ; acest studiu este numai psihic; cealaltă, secundară, are drept obiect partea individuală a limbajului, adică vorbirea, inclusiv fonațiunea: ea este psihofizică” [32, p. 43].

Limba, componentă importantă a limbajului, are un caracter supraindividual: privită de F. de Saussure ca o „convenție adoptată” și „o instituție socială”, ea nu este identificată cu celelalte instituții sociale, întrucât aparține comunității în ansamblu, ca mijloc universal de comunicare, ale cărui elemente sunt actualizate în vorbire.

Unitățile limbii sunt încorporate în sistemul limbii în baza unor reguli accesibile locutorilor capabili să le folosească pentru a crea texte coerente. În felul acesta, limba cuprinde atât ansamblul sau inventarul de elemente, cât și sistemul de reguli ce face posibilă funcționarea lor. Recunoscută drept o „realitate psihică”,

limba nu se atestă doar în vorbirea unui individ detașat de comunitate, ci este difuzată în întreaga masă a vorbitorilor. Orice locutor poate să însușească, în funcție de competența sa elocuțională, o parte a limbii care, concomitent, este stăpânită de toți membrii comunității lingvistice.

Din perspectivă trihotomică, sunt examinate corelațiile *sistem – normă – vorbire* (E. Coșeriu) și *sistemul limbii – organizare verbală – materialul limbii* (L. Șcerba). Atât E. Coșeriu, cât și L. Șcerba atribuie sistemului un caracter dinamic; conceptul în cauză înglobează totalitatea unităților organizate într-un anumit mod și regulile de asociere a lor în procesul comunicării [35; 11]. În opinia lui L. Șcerba, „organizarea verbală” este mecanismul de vorbire ce se manifestă în anumite condiții, dezvăluind aptitudinea locutorilor de a întrebuița corect diverse unități lingvistice (cuvinte, îmbinări, propoziții etc.).

E. Coșeriu definește sistemul drept un ansamblu de „opoziiții funcționale”, ce cuprind sistemul de posibilități, reprezentând totalitatea „coordonatelor care indică căile deschise și închise ale unei vorbiri inteligibile”. Un concept mai amplu este norma – „un sistem de realizări obligatorii”, acceptate în comunitatea de vorbitori, iar vorbirea este „realizarea concret-individuală a normei”, constituind cea mai largă noțiune [13].

Potrivit viziunii coșeriene, sistemul și norma nu constituie „realități autonome și opuse vorbirii, ci forme care se constată chiar în vorbire” [4, p. 119]. Vorbirea nu este „o realizare a sistemului”, cum considera F. de Saussure, ci „sistemul este o dimensiune a vorbirii”, ceea ce demonstrează caracterul complex al acesteia. Între unitățile sistemului se stabilește un raport dinamic: eventualele modificări duc la transformarea raporturilor dintre elementele limbii și la restructurarea limbii, în ansamblu.

Limba – fenomen cultural – servește la realizarea unor anumite finalități, exteriorizându-și potențele expresive în actele comunicative. Cauza eficientă a faptelor de limbă „este în fiecare caz omul care le produce pentru ceva” [12, p. 52].

Prof. E. Coșeriu emite o serie de principii metodologice de o inestimabilă valoare în lingvistica contemporană, reliefând, în mod pregnant, *creativitatea* și *alteritatea*. Reputatul savant remarcă interdependența dintre principiul creativității, „comun al tuturor activităților culturale, adică activităților libere ale omului” [10, p. 9], și schimbare lingvistică: înfățișând „creativitatea limbajului în istoria limbilor”, schimbarea

lingvistică „în momentul său inițial și original, este totdeauna un act de creație individuală” [11, p. 90].

În deplin acord cu ideile emise de prof. E. Coșeriu, A. Martinet opinează că funcționarea limbii presupune diferite „procese care pot face ca după o lungă perioadă ea să devină de nerecunoscut” [22, p. 222]. Schimbarea lingvistică rezidă în substituirea unor categorii sau forme prin altele și urmează să fie delimitată de variere, interpretată drept co-existență și concurență a formațiunilor eterogene, reunite în baza unei trăsături comune [24].

Cele relatate sugerează posibilitatea de a investiga concurența modurilor verbale, pornind de la dihotomia *limbă – vorbire* (*discurs*). Cu aplicare la domeniul morfosintaxei, ținem să comentăm câteva aspecte ce ilustrează noțiunile menționate. Caracterul dinamic al relațiilor sistemice la acest nivel se manifestă prin modificări de ordin gramatical, care scot la iveală unele tendințe evolutive.

Structura gramaticală a limbii române constituie un sistem dinamic deschis, în care acționează multipli factori ce duc la schimbări lingvistice. O multitudine de fenomene se declanșează în cadrul verbului, în special al modurilor personale și nepersonale. Performanțele sinonimice ale acestora condiționează, inevitabil, concurența în variate ambianțe unde este lesne de sesizat utilizarea obligatorie și cea virtuală (posibilă) a formațiunilor în cauză. Variația liberă a structurilor concurente este fundamentată pe factori semantici.

Să urmărim situația semnalată în anturaje în care concurează, în calitate de sinonime sau echivalente funcționale, conjunctivul, infinitivul și supinul. Natura gramaticală a formațiunilor numite „moduri nepersonale” determină, în mare măsură, sfera funcțională a acestora. Unii savanți nu recunosc ipostaza predicativă a modurilor nepersonale, numindu-le „forme verbale nepredicative nonconjunctivale” [20], pe când alți specialiști în materie le recunosc în calitate de formațiuni predicative [15, p. 5-8; 23, p. 255-265].

Raportul de sinonimie între modurile menționate este întemeiat pe semnificațiile lor comune. Astfel, supinul a moștenit din indoeuropeană valoarea unei acțiuni virtuale, asemenea conjunctivului, care posedă și semnificație finală ce îl apropie de infinitiv și supin [2, p. 11-12]. În ipostază de *sinonime funcționale*, membrii corelației infinitiv – su-

pin – conjunctiv se află în distribuție defectivă [14, p. 124], întrucât se atestă nu numai în contexte identice, dar și diferite.

În cele ce urmează, ne vom referi preponderent la ambiantele în care modurile în cauză sunt utilizate drept cuvinte determinative, în poziție postnominală, raportate la substantive și substitutele acestora, și în poziție postverbală, în îmbinare cu unele categorii de verbe. Este de reținut că în procesul comunicării, formele în discuție sunt întrebuințate în condiții speciale, ceea ce implică fenomene ca dislocarea și inversiunea elementelor componente ale sintagmelor, inserarea sau omiterea unor instrumente gramaticale (prepoziții ș.a.). Asemenea structuri își extind aria de utilizare în diverse stiluri funcționale, de exemplu în cel beletristic.

În limba română, infinitivul și, mai rar, supinul postsubstantival pot fi substituite prin conjunctiv, fiind uneori distanțate în raport cu unitatea dominantă. Materialul disponibil conține numeroase mostre de acest fel: „...năzuințele desperate de a-și înfrâna pornirile inimii” [30, p. 70]; „...gestul gratuit al chelnerului de a-i scutura niște fărâmituri imagina-re...” [7, p. 146]; „Nu-și putu ascunde gestul pe care orice femeie l-ar fi făcut: să măsoare cu ochi de gospodină odaia” [7, p. 194]; „Atâta doar că a găsit un mijloc mai inteligent să mă intrige?” [7, p. 149]; „...au căutat dacă nu există un alt mijloc, mai sigur, de aflat adevărul” [25, p. 55]; „...și anume declarația ei de neputință ca un dat care nu putea fi învins, de a-l părăsi pe Petrică” [27, p. 179].

Exemplele relevate *supra* denotă posibilitatea de a înlocui, aproape fără restricții, infinitivul postnominal prin conjunctiv. A se compara: năzuințele desperate să-și înfrâneze pornirile; gestul gratuit al chelnerului să-i scuture niște fărâmituri; gestul de a-și măsura cu ochii odaia; declarația ei... să-l părăsească.

Atunci când infinitivul este anticipat de prepoziția *în*, o atare operație nu este realizabilă: „...are o putere colosală în a tăcea...” [27, p. 89] / are o putere colosală în să tacă (?); „Da, dar forțele ei în a și-l impune fuseseră mai puternice” [27, p. 259] / forțele ei în să și-l impună (?).

Prepoziția-morfem *de*, marcă a „supinelor-adjective”, comportă un grad sporit de desemantizare în opoziție cu cele ce indică destinația sau finalitatea. Aici vom aminti și formațiunile ce includ negația *ne-*, apropiate, ca valoare, de locuțiunile adjectivale: „Clipe rare, de neuitat: nici nu știu când și unde ne-am despărțit” [27, v. 1, p. 147] / Clipe rare,

ce nu pot fi uitate / clipe memorabile; „Ba te rog să păstrezi o amintire *de neșters* a acestor clipe...” [27, v. 1, p. 501] / să păstrezi o amintire *ce nu poate fi ștersă* / amintire *persistentă*; „Ce știm noi ce poate zgudui spiritul unui fizician, o *comportare* stranie, *de neexplicat* pe cale rațională” [27, p. 67] / o *comportare* stranie, *inexplicabilă*. Transformările frazelor de mai sus dezvăluie sensul modal de imposibilitate și cel calificativ. Astfel, „supinul” ce inserează negația *ne-* este substituibil prin adjective, și nu prin modurile concurente nominalizate, ceea ce confirmă ideea despre sintagmele menționate ca „locuțiuni” adjectivale.

Dislocarea elementelor componente ale îmbinărilor Substantiv + Verb (Inf.) nu împiedică, de regulă, substituirea semnalată: „*Nevoia* sufletului măriei tale *de a desface* o taină...” [31, p. 387] / *Nevoia* sufletului măriei tale *să desfaci* o taină.

Cât privește conjunctivul, sunt de relevat variate ambianțe în care acest mod își manifestă potențele funcționale. În poziție postnominală, se asociază atât cu substantivele concrete, cât și abstracte, „eliminând” frecvent infinitivul și supinul. Iată câteva mostre concludente ce conțin conjunctivul în poziția semnalată: „*Ministerul n-are dreptul și calitatea să intervie*” [29, p. 215] / *n-are dreptul de a interveni*.

De notat unele enunțuri în care înlocuirea nu are loc fie din cauza formei nearticulate a substantivului determinat, fie a „parcelării” subordonatei atributive: „...porni cu brutalitate *ordinul* telefonic *cum să i se facă dreptate* poetului...” [27, p. 265] / *ordinul* cum a i se face dreptate (?); „*Măria ta ..., dă-ne poruncă. Să iasă* înainte cei șase arcași...” [31, p. 170] / *dă-ne poruncă. A ieși* înainte...(?).

Conjunctivul este întrebuințat în ambianța substantivelor concrete inanimate și animate: cele inanimate desemnează obiecte ale percepției senzoriale, substanța, materia, somatisme ș.a., iar cele animate comportă marca [- uman] și [+ uman]: „*Nu mai spune, de unde a avut atâția bani să-l cumpere?*” [27, p. 108] / *bani* pentru a-l cumpăra; „*Eu cred că nu există casă, în tot cartierul Malache Măcelaru, în care lemnăria să nu fie lucrată* de Scarlat” [8, p. 242]; „*Uite, acolo, față ca de prunc..., uitați-vă, coala, dinți* (Costache deschise gura) *să spargi pietre-n ele*” [8, p. 318].

Se atestă frecvent substantivele *om, femeie, bărbat* ș.a., succedate de subordonata atributivă al cărei verb predicat la conjunctiv nu se pretează, de regulă, înlocuirii prin infinitiv sau supin: „...am nevoie de *oameni care să*

poată pune umărul” [29, p. 66]; „...nu poate fi *om trăitor* în Țara Moldovei care să nu dorească sănătate și izbândă măriei sale” [31, p. 357]; „Ție ți-ar trebui un *bărbat* voinic și priceput, care să-ți apere averea” [19, p. 87].

Ținem să observăm că raportul atributiv poate fi redat și de conjunctivul din componența subordonatelor în cauză, ce determină un pronume (mai cu seamă, nehotărât, demonstrativ, negativ) din regentă: *cineva, ceva, altul, singurul, aia* (= *aceea*), *unul, nimeni* etc. „Ea o să-ți spună *ceva* din care să înțelegi cât de cât!” [7, p. 309]; „...neavând pe *nimeni* care să-l zgâlțâie și să-l dea cu capul de pereți...” [19, p. 53].

Exemplele relevate *supra* ne pun la dispoziție un material divers, care dezvăluie unele particularități funcționale ale conjunctivului postnominal. Printre factorii de ordin formal, ce împiedică substituirea modului dat prin infinitiv / supin, s-ar cuveni să semnalăm jonctivele *care, în care, cum că, ca să nu cumva, ca ș.a.*: „...a venit de la Cujești un călăreț la curte la Timiș cu mare *rugăminte* de la jupâneasa Anghelina, văduva pârălabului, *ca să nu cumva să lipsească* dumneai comisoaia...” [31, p. 344] / ...cu mare *rugăminte* ... ca nu cumva a lipsi dumneai...(?).

În cazul conjunctivului întrebuițat în enunțurile cu subordonate atributive *apozitive*, suprimarea jonctivului *ca* face posibilă înlocuirea menționată, cu excepția frazelor în care este de față agentul acțiunii: „...*avea și el un vis: ca orchestra* simfonică a Filarmonicii să *facă un turneu* în străinătate...” [27, p. 117] / *avea și el un vis ...orchestra* a face un turneu (?); „Însă Otiliei îi venise alt *gust: să se urce* chiar pe calul lui Felix” [8, p. 67] / îi venise alt *gust: a se urca* chiar pe calul lui Felix; „...un *gând* îi stăruia în minte: *să fugă* cât mai repede din această casă” [8, p. 117] / un *gând* îi stăruia în minte: a fugi cât mai repede...(?). Interesant de semnalat că, în enunțurile de acest fel, valorile atributivă, apozitivă și debitativă sunt greu de demarcat, bunăoară: „Până atunci *aveam de lucru: să-mi dau doctoratul, să intru* în învățământul superior...” [27, p. 78] / Până atunci trebuie să lucrăm: să-mi dau doctoratul.

Sunt de remarcat frazele ale căror subordonate atributive cumulează valoarea consecutivă, redând gradul maxim de intensitate. În asemenea enunțuri, conjunctivul nu se pretează, de obicei, substituirii prin infinitiv: „Are o *memorie* colosală și o *dicție* s-o *invidieze* teatrul național!” [7, p. 180] / Are o *memorie* și o *dicție* a o *invidia* teatrul național (?).

Conjunctivul este utilizat în ambianța substantivelor cu sens *iussiv, hortativ, perrmissiv*, bunăoară: *poruncă, rânduială, ordinul, sfatul, rugă-*

mintea, porunca, instrucțiunea, misiunea, invitația; permisiunea, învoirea, îngăduința, voie ș.a., unele dintre care sunt anticipate de anumite verbe: *a avea, a da, a veni, a trimite* ș.a., de prepoziția *cu* ș.a. În anturajele vizate, este ales conjunctivul postnominal, în detrimentul infinitivului și al supinului. Atunci când agentul acțiunii este explicit (poate fi și subiect inclus sau cel logic), infinitivul și supinul, de regulă, nu sunt folosite: „*Am poruncă de la muța și de la tuța să fiu azi înapoi*” [31, p. 47] / *Am poruncă de la muța ..., a fi azi înapoi* (?).

În unele contexte, dislocarea conjunctivului față de elementul regent este considerabilă, ceea ce facilitează utilizarea, deopotrivă, a conjunctivului și a indicativului. În fraza: „*Erau niște rânduiești pe care măria sa poftea să le ție tainice, în ceea ce privește timpul când se dă drumul harmasarilor la iepe; cum trebuie să fie văzduhul și luna și ce ierburi înflorite în ceaiuri; cum să fie casa harmasarilor și a iepelor; câtă apă să curgă din cișmele, cât fân să fie în iesle, ce hrană să dai mânzului...*” [31, p. 70], la substantivul determinat *rânduiești* sunt raportate verbele: *să fie, să curgă, să dai*, alături de: *poftea să ție, trebuie să fie*.

Topica inversată, asociată dislocării determinatului în raport cu determinantul său, poate influența capacitatea conjunctivului de a fi înlocuit prin echivalentele sale funcționale: „*Voie ca să ne ducem să ne închinăm aceluia sfânt părinte n-avem decât după sfânta înviere...*” [31, p. 395] / *Voie a ne duce să ne închinăm ...n-avem...*

Alături de substantivele determinate concrete, ce indică obiecte percepute senzorial și, mai cu seamă, în preajma substantivelor animate, înlocuirea prin infinitiv / supin nu este realizabilă: „*Nu-i nici târg, să te strecuri printre mulțime*” [31, p. 252] / *Nu-i nici târg prin care să te strecuri* / *Nu-i nici târg pentru a te strecura* (?).

Cele relatate *supra* vin să reliefeze unele enunțuri în care aceluiași substantiv determinat i se asociază atât conjunctivul, cât și infinitivul: „În după-amiaza acelei zile, a fost *îngăduință să se veselească* slujitorii, deci căpitanul Petrea a pus străji, ca să nu aibă *îngăduință* alți oameni străini *a trece* la odăi” [31, p. 361].

În poziție postverbală, modurile analizate servesc la exteriorizarea multiplelor raporturi: complementar direct și indirect, a raporturilor circumstanțiale (temporal, modal, cauzal, final, concesiv, condițional etc.). Prezintă interes contextele în care conjunctivul și echivalentele sale sunt apte a exprima valorile complementară directă și indirectă.

Cu sens complementar direct, conjunctivul se asociază cu verbele *volitive* (a vrea, a urmări, a ține, a pofti, a nădăjdui, a ținti, a-și propune, a catadicsi, a spera ș.a.), *cauzative iussive* (a determina, a pretinde, a autoriza, a consemna, a convinge, a împinge, a trimite, a obliga ș.a.), *postulandi* (a ordona, a pune, a cere, a porunci, a comanda, a conjura, a dicta, a impune ș.a.), *hortative* (a îndemna, a ruga, a (se) sfătui, a invita, a îmbia, a încuraja, a îndupleca, a convinge, a implora, a pofti, a recomanda, a povățui ș.a.), *permissive* (a permite, a lăsa, a îngădui, a da voie, a-și rezerva, a da învoire ș.a.) etc.

Sunt concludente exemplele: „Atât Ionuț, cât și Nicoară ținteau să iasă mai cu seamă asupra lui Suleiman-Beg” [31, p. 268] / ținteau a ieși; „Aura catadicsi în cele din urmă să-și ia ochii de pe eroul zilei” [7, p. 356] / Aura catadicsi a-și lua ochii...; „... îl sileau să se ia la luptă cu alți copii” [28, p. 30] / îl sileau a se lua la luptă; „Nu pot s-o fac pe Olimpia asta să înțeleagă să nu mai vină pe aici ca să-l irite” [8, p. 52] / Nu pot s-o fac pe Olimpia a înțelege...; „...povățui pe doamna Bologa să-i refuze mijloacele bănești” [30, p. 34] / povățui pe doamna Bologa a-i refuza mijloacele bănești; „În trei luni de zile, cât fusese oprit de medici să vorbească...” [30, p. 96] / fusese oprit de medici a vorbi; „A venit drept acasă, cu toate că fâgăduise lui badea Mihalache să treacă pe la ei” [16, p. 82] / fâgăduise a trece; „... gândindu-se în aceeași vreme, de unde să împrumute parale să aibă fata de drum” [16, p. 122]; „...chiriașul nu consimțise să se mute înainte de Sf. Dumitru” [8, p. 68] / nu consimți a se muta; „Prins în detalii polițiste care mi-au năvălit dezordonat sub condei, am uitat să dezvălui mai clar adevăratul înțeles al vinovăției mele” [27, v. 1, p. 75]; „Cumințenia o povățui să lase întâmplării grija de a descurca această întâlnire” [26, p. 467]. Și echivalentele funcționale ale conjunctivului – infinitivul și supinul – se îmbină cu verbele nominalizate, de exemplu: a porunci, a ordona, a sili, a face, a constrânge, a pune, a impune, a obliga, a cere, a îndemna, ruga, a pofti, a trimite, a însărcina, a (nu) lăsa, a (nu) permite, a opri, a împiedica, a stingheri, a întrerupe, a ajuta, a da, a deprinde, a învăța etc.

De notat exemplele: „Această reîntoarcere de bună voie la sclavie m-a făcut a cugeta mult asupra modului de a libera popoarele ce sunt sclave din naștere...” [1, p. 190]; „Ca s-o facă a odihni măcar cât de cât, administrația a rugat-o...” [16, p. 227]; „Acum permiteți-mi a vă glăsuși ca un adevărat amic...” [1, p. 196]; „Simpla meserie de pietrar l-a deprins a depăna o tăcere lungă și plină de miez...” [16, p. 263]; „Distrați-vă, zice, că mâine o dau îndărăt la ars” [27, p. 152].

În româna contemporană majoritatea verbelor semnalate se îmbină preponderent cu modul conjunctiv. Acest mod verbal poate substitui, în variate ambianțe, aproape fără restricții, infinitivul și supinul. Înlocuirea modurilor nepersonale semnalate, în calitate de complemente directe, prin conjunctiv, s-a intensificat în româna contemporană, fapt care dezvăluie cunoscuta tendință de limitare a întrebuițării infinitivului, proprie limbilor din arealul balcanic [17, p. 69-116; 18].

La redarea raportului complementar indirect, conjunctivul și modurile nepersonale concurente sunt folosite în anturajul verbelor *finali* (a se oferi, a avea grijă, a-l învrednici ș.a.), *affectuum* (a se mulțumi, a se teme, a se sfii, a se milostivi, a se bucura, a-i fi jale, a (nu) se îndura, a se plânge ș.a.), al verbelor ce indică reușita în realizarea acțiunii, condiții suficiente, pregătirea pentru îndeplinirea acțiunii (a se pregăti, a sta gata, a fi gata ș.a.), evitarea unei situații, stări, acțiuni (a se feri, a se opri, a se păzi, a scuti ș.a.), al verbelor ce exprimă hazardul (a avea noroc, a fi sortit, a fi blestemat, a fi ursit, a fi osândit, a pedepsi ș.a.) etc.

În exemplele citate *infra* sunt redată raporturile în cauză: „Am avut grijă să te scutesc de această situație...” [8, p. 94] / am avut grijă a te scuti; „...era fericit s-o știe pe Anișoara ocupată în altă parte...” [19, p. 83] / era fericit a o ști ocupată; „...cât de tentată mă simt să închid ochii și să pășesc în urma lui orbește, fără să-mi întorc privirile îndărăt!” [7, p. 233] / cât de tentată mă simt a închide ochii; „Domnul intrase cu o clipă mai înainte și avusese răgaz să se închine la sfintele icoane...” [31, p. 434] / avusese răgaz a se închina; „Negrescu, o ajutați eu, scutind-o să pronunțe un nume odios” [7, p. 154] / scutind-o a pronunța un nume odios; „Viața noastră a creștinilor, în aceste părți, e blăstemată să fie fără spor și fără județ” [31, p. 497] / e blăstemată a fi fără spor.

A se compara: „...nu te îndura de a mă înștiința despre starea lucrurilor pe acolo” [21, p. 368]; „Mă pregăteam a-mi apăra zilele împotriva fiarelor primejdioase...” [1, p. 125]; „...aici și-a urzit întâiul lăicer... și s-a dezvățat a-i zice bade unui flăcău de aici din sat” [16, p. 143]; „...se necăjeau în baltă la tăiat papură cu cosorul” [31, p. 267] / se necăjeau să taie papură; „Nu există nici o măreție în a călca regulile” [34, p. 13]; „...sunt unanimi în a spune că acuzația ...nu are nici o bază verosimilă” [34, p. 80].

În procesul comunicării se observă intensificarea unor sintagme ce inserează verbele faziale (incoative, finitive) în modele de felul: V1 (a începe) + Prepoz. (prin a) + V2 (Inf.); V1 (a sfârși) + Prep. (prin) +

V2 (Inf.), atestate frecvent în unele opere literare, dar și în cele cu un conținut științific. În structurile evidențiate nu este realizabilă înlocuirea infinitivului prin conjunctiv sau supin:

„Alexandru Milea *sfârși prin a crede* că este un fel de a glumi” [19, p. 25] / *sfârși prin să creadă* (?); „Ca să poată domina într-o zi pe fata boierului, *începea prin a se lăsa dominat...*” [19, p. 54] / *începea prin să se lase dominat* (?); „...*începu prin a-i săruta* cu frenezie degetele albe...” [19, p. 105] / *începu prin să-i sărute degetele*; „Totul *s-a sfârșit prin a se afla*, miniștrii săi cunoșteau bine această poveste...” [34, p. 10]; „*A început prin a strânge* dovezi, dar nu știa cum poate acționa” [34, p. 96].

Remarcăm utilizarea modurilor în discuție pe lângă adjectivele și participiile cu valoare optativă / deziderativă (dornic, doritor, poftitor, nerăbdător, înclinat ș.a.), adjectivele și participiile ce denotă capacitatea de a realiza o acțiune (a fi capabil, bun, vrednic, breaz de ceva), adjectivele ce exprimă permisiunea, îngăduința, predispoziția, intenția de a săvârși acțiunea (îngăduitor, dispus ș.a.), adjectivele ce redau emoții, stări psihologice (onorat, bucuros, mândru, nerăbdător, curios, vesel, disperat ș.a.). Sunt de menționat exemplele:

„...Sinan Pașa, fost în cinci rânduri mare vizir și mult *poftitor să îngenuncheze* ținuturile românești” [19, p. 148] / *poftitor a îngenunchea*; „...numai tata *s-a găsit mai breaz să mă trimită* pe mine” [28, p. 11] / *s-a găsit mai breaz pentru a mă trimite*; „...băștinașii *erau deprinși* din veacuri *să nu aibă așezare* trainică...” [31, p.480] / *băștinașii erau deprinși a nu avea așezare trainică*; „Moromete era foarte *curios* – și foarte *vesel* în același timp – *să vadă* dacă...” [28, p. 46].

A se compara: „...nu era nici mai mult nici mai puțin decât o operă măreață, *vrednică de a trezi* admirația.” [1, p. 172]; „Acea viață nouă de școlar *...condamnat a învăța pe de rost* verbe franceze...” [1, p. 184]; „Ostașii moldoveni sunt viteji și *meșteri de a mânu*i sulița și *a se apăra* cu scutul” [21, p. 281].

Din cele relatate se desprind următoarele concluzii:

1. O problemă controversată a lingvisticii contemporane este cea a dihotomiei limbă – vorbire, cercetată, de la F. de Saussure încoace, de numeroși lingviști, preocupați să releve distincțiile ce le implică raportul vizat: *general vs particular, social vs individual, substanță vs formă* etc.
2. Schimbarea lingvistică rezidă în substituirea unor categorii sau forme prin altele și urmează să fie delimitată de variere, interpretată drept

coexistență și concurență a formațiunilor eterogene, reunite în baza unei trăsături comune.

3. Structura gramaticală a limbii române constituie un sistem dinamic deschis, în care acționează mulți factori ce duc la schimbări lingvistice. O multitudine de fenomene se declanșează în cadrul verbului, în special al modurilor personale și nepersonale.

4. Performanțele sinonimice ale acestora condiționează, inevitabil, concurența în variate ambianțe unde este lesne de sesizat utilizarea obligatorie și cea virtuală (posibilă) a formațiunilor în cauză.

5. Variația liberă a structurilor concurente este fundamentată pe factori semantici. Între acestea se stabilește distribuția defectivă: formele în cauză sunt folosite atât în contexte identice, cât și diferite.

6. Raportul de sinonimie între modurile conjunctiv, infinitiv, supin este întemeiat pe semnificațiile lor comune. Astfel, supinul a moștenit din indoeuropeană valoarea unei acțiuni virtuale, asemenea conjunctivului, care posedă și semnificație finală ce îl apropie de infinitiv și supin.

7. În procesul comunicării, formele în discuție sunt întrebuițate în condiții speciale, ceea ce implică fenomene ca dislocarea și inversiunea elementelor componente ale sintagmelor, inserarea sau omiterea unor instrumente gramaticale (prepoziții ș.a.).

Referințe bibliografice

1. Vasile Alecsandri, *Opere*, vol. 3, *Proză, Dramaturgie*, Editura Literatura Artistică, Chișinău, 1977.
2. Ion Bacinschi, *L'infinitif et les moyens de son remplacement*, Bucurest, 1946.
3. Emile Benveniste, *Noms d'agent et noms d'action en indo-européen*, Paris, 1948.
4. Eugenia Bojoga, *Coordonate ale receptării trihotomiei sistem – normă – vorbire în lingvistica din fosta U.R.S.S.*, în „Revistă de lingvistică și știință literară”, Chișinău, nr. 5, 1996, p. 118-129.
5. Mirela Ioana Borchin, *Conjunctivul în enunțuri performative*, în „Analele Univ. de Vest”, Timișoara, Seria Științe filologice, XLVIII, 2010, p. 96-117.
6. Mircea Borcilă, *Eugeniu Coseriu și orizonturile lingvisticii*, în „Revistă de lingvistică și știință literară”, Chișinău, nr. 5, p. 42-54.
7. Aureliu Busuioc, *Scrieri alese*, Editura Literatura Artistică, Chișinău, 1981.
8. George Călinescu, *Enigma Otiliei*, Editura Cartex, București, 2000.
9. Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie, istorie*, București, 1997.
10. Eugeniu Coșeriu, *Unitatea limbii române – planuri și criterii*, în „Limba Română”, Chișinău, nr. 5-6, 1994, p. 9-15.

11. Eugeniu Coșeriu *Introducere în lingvistică* / Traducere din limba spaniolă de E. Ardeleanu și E. Bojoga, Cluj, 1995.
12. Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Editura ARC, Chișinău, 2000.
13. Eugeniu Coșeriu, *Sistem, normă și vorbire*, în *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, Editura Enciclopedică, București, 2004.
14. Ion Diaconescu, *Infinitivul în limba română*, București, 1977.
15. Ion Diaconescu, *Moduri nepersonale cu valoare predicativă*, în „Limba și literatura română”, XII, nr. 1, 1983, p. 5-8.
16. Ion Druță, *Piept la piept*, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1964.
17. Constantin Frâncu, *Cu privire la „uniunea lingvistică balcanică”. Înlocuirea infinitivului prin construcții personale în limba română veche*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. 20, Iași, 1969, p. 69-116.
18. Constantin Frâncu, *Conjunctivul românesc și raporturile lui cu alte moduri*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2000.
19. Victor Eftimiu, *Romane*, Editura Cartea Românească, București, 1989.
20. Marc Gabinski, *Formele verbale nepredicative nonconjunctivale ale limbii române (pe marginea tratării lor în gramatica oficială)*, Chișinău, 2010.
21. Bogdan-Petriceicu Hașdeu, *Scrieri alese*, vol. I, Editura Literatura Artistică, Chișinău, 1988.
22. Andre Martinet, *Elemente de lingvistică generală*, traducere și adaptare de Paul Miclău, București, 1970.
23. Constantin Ioan Mladin, *Din nou despre predicativitatea modurilor nepredicative în gramatica românească. Perspective monografice și atitudini interpretative*. www.upm.ro/facultati.../stiinte.../Mladin.pdf
24. *Общее языкознание. Формы существования. Функции. История языка*, под редакцией Б. А. Серебренникова, Москва, 1970.
25. Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, Editura Hyperion, Chișinău, 1991.
26. Cezar Petrescu, *Calea Victoriei. Duminica orbului*, Editura pentru Literatură, București, 1965.
27. Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pământeni*, vol. 1, Editura Literatura Artistică, Chișinău, 1990.
28. Marin Preda, *Moromeții*, vol. 1, Editura 100 + 1 Gramar, București, 1995.
29. Liviu Rebreanu, *Răscoala*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1957.
30. Liviu Rebreanu, *Pădurea spânzuraților*, Editura Minerva, București, 1972.
31. Mihail Sadoveanu, *Frații Jderi*, vol. 1, Editura Minerva, București, 1981.
32. Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, Editura Polirom, Iași, 1998.
33. Т. Н. Свешникова, *Глагольные и именные конструкции, эквивалентные конъюнктивным, в современном румынском языке*. (АКД), Москва, 1987.
34. Paul Ștefănescu, *Enigme ale istoriei universale*, Editura Vestala, București, 2005.
35. Л. В. Щерба, *Языковая система и речевая деятельность*, Наука, Ленинград, 1974.

Silvia MAZNIC

Aforistica latină: încercări de clasificare

S.M. – conf. univ. dr., Departamentul de limba română, lingvistică generală și limbi clasice, Facultatea de Litere, U.S.M. Domenii de interes: morfosintaxa verbului românesc, gramatica și lexicologia limbii latine, evoluția limbii latine. Autore a culegerii de exerciții *Lexicul limbii latine* (2007), a materialului didactic *Etimologii latino-românești* (2009), a monografiei științifice *Studiu asupra verbelor eventive în limba română* (2011).

1. Ținem să remarcăm *ab initio* că, sub aspect cronologic, este necesară o delimitare între expresiile ce își au punctul de plecare în realitatea romană antică și cele mai târzii, medievale sau din altă perioadă. Astfel, spre deosebire de *sub rosa* utilizată de romani, *sub specie aeternitatis*, aparținând filozofului Benedict Spinoza, datează din Evul Mediu. Aforistica latină târzie conține majoritatea formulelor solemne utilizate în ritualuri, formule bibliografice, expresii consacrate.

2. Paremiologia latină provine din mai multe surse. Iată câteva dintre acestea:

a) mitologie: *ab uno disce omnes* „după unul află-i pe toți” (P. Vergilius Maro, *Eneida*, II, 65-66); *timeó Danaós et dóna feréntes* „mă tem și de dușmanii (danaii, grecii) care aduc daruri” (P. Vergilius Maro, *Eneida*, II, 49);

b) istorie: precum *alea iacta est* „zarurile au fost aruncate” (C. I. Caesar // Suetonius, *De vita XII Caesărurum*, 32) cu referire la trecerea râului Rubicon în anul 49 î.e.n.; cucerirea Pontului la Zela în anul 47 î.e.n.: *veni, vidi, vici!* „am venit, am văzut, am învins” (C. I. Caesar);

c) ritual sau obicei din realitatea romană: *ab ovo usque ad mala* „de la ou până la mere” (fără întrerupere, de la începutul până la sfârșitul

prânzului, care, după obiceiul romanilor, începea cu ouă și se încheia cu fructe” (Horatius, *Satirae*, I, 3, 6-7); *non semper Saturnalia erunt!* „nu vor fi întotdeauna Saturnaliile” (Seneca, *Apocolocyntosis*, XII, 2); *sub rosa* „în taină”;

d) dreptul roman: *necessitas non habet legem* „necesitatea nu are lege”. A avut o largă circulație în forme ușor modificate. Utilizat ca argument suprem în cazuri de forță majoră, dar și pentru a justifica arbitrarul. *Nemo censetur ignorare legem* „nimeni nu are voie să nu cunoască legea”. Necunoașterea legii nu constituie o justificare a nerespectării ei. *Nulla regula sine exceptione* „nici o regulă fără excepție” – inițial din dreptul roman. Astăzi, aceste cuvinte au un sens mai general; realitatea este prea bogată și contradictorie pentru ca să poată fi supusă unor catalogări sau încadrată în formule rigide. *Res iudicata pro veritate habetur* „lucrul judecat e socotit adevărat”;

e) bibliologie: *hoc loco* „în același loc”, *ibidem* „în aceeași operă”, *idem* „același autor”, *infra* „mai jos”;

f) filozofie: *a priori* „înainte de experiență”, *a posteriori* „în urma experienței”, *mens aequa in arduis* „judecată cumpănită în clipe grele” – de nuanță stoică, recomandând stăpânire de sine în toate împrejurările. Există și la Horațiu, *Ode*, II, 3, 1-2: „*aequam memento rebus in arduis servare mentem*” („ține minte: păstrează-ți spiritul calm în vremurile grele”);

g) medicină: *medicus curat, natura sanat* „medicul îngrijește, natura vindecă”.

3. Pornind de la cele două clasificări (cronologică și sub aspectul originii) și apelând la definițiile propuse de dicționare, e posibilă o clarificare terminologică.

Diversă prin componența sa, frazeologia latină include vocabule ce sunt denumite în literatura de specialitate prin mai mulți termeni: maxime, aforisme, proverbe, zicători, formule solemne utilizate în ritualuri [2], formule utilizate în referințele bibliografice, sentințe, cugetări, formule uzuale generale [2], expresii consacrate [1], internaționalisme [3], locuțiuni [7].

Alături de *maxime*, figurează în dicționar *sentințe*, *aforisme* și *apoftegme*, termeni între care doar specialiștii fac distincții suplă.

Máxima f. < lat. *maxima*, fr. *maxime* este o formulă lapidară, conținând o cugetare, un gând adânc sau o normă de conduită [4]; gândire formulată concis, exprimând un principiu, o normă de conduită etc. [5] Drept sinonime sunt propuse sentință, adagiu, aforism.

Aforismul < fr. *aphorisme*, cf. gr. *aphorismos* este o judecată care redă într-o formă concisă o părere cu privire la viață; cugetare care redă un adevăr. Sinonimele acestuia sunt sentință, adagiu, maximă, cugetare.

Sentința < lat. *sententia*, fr. *sentence* e definită de dicționare drept o formulă lapidară, conținând o cugetare sau un gând adânc, o normă de conduită; aforism, cugetare, dicton, maximă, (rar) apoftegmă, parimie, (pop.) zicere, (inv.) pildă, (ir.) panseu.

Pentru *adâgiu* (livr.) < lat. *adagium*, fr. *adage* sunt date în calitate de explicație sinonimele maximă, sentință, aforism.

Observăm că noțiunile enumerate *supra* au definiții asemănătoare, ele fiind substituite chiar una prin alta.

Apoftegmă < fr. *apophtegme*, gr. *apophthegma* (livr.) formulare aforistică memorabilă, maximă, sentință formulată de obicei de o personalitate celebră (din antichitate).

Dictón < fr. expresie, sentință (formulată de o personalitate ilustră) devenită proverb; exprimă o povață sau un gând înțelept. Sinonime: proverb; zicătoare, maximă.

Apoftegmă și *dicton* au drept particularitate faptul că aparțin unor personalități proeminente.

4. Tudor Vianu prezintă succint niște criterii tranșante ce deosebesc acești termeni la nivel semantic și istoric. „*Maximele* exprimă principii supreme ale acțiunii, reguli de viață, și datează de la începuturile civilizațiilor, fiind „expresia învățăturilor morale transmise de către vechii legiuitori și înțelepți popoarelor lor”; *apoftegmele*, în schimb, „sunt legate de o împrejurare istorică, sunt vorbele unui bărbat ilustru într-o împrejurare însemnată, dar prin valoarea generalizării lor acoperă și întunecă amintirea autorului și a momentului când au fost pronunțate”. *Sentințele* se disting prin concizia și claritatea formulării, prin memorare ușoară și circulație amplă. În *aforisme*, accentul cade pe „*revizuirea*

unui loc comun, a unei păreri înrădăcinate; acestea pot lua adesea forma *paradoxurilor*” [6]. Maximele, sentințele, aforismele și apoftegmele sunt numite inspirat de T. Vianu „manifestări ale treziei”; frecventarea lor este similară cu „trezirea dintr-un somn al neștiinței, al rutinei sau al prejudecății” [8].

Lapsus linguae „greșeală de vorbire, inadvertență”, *circulus vitiosus* „cerc vicios”; *pro forma* „de formă” etc. sunt denumite *expresii consacrate* [1], sau *locuțiuni latine* de către unii [7], *formule uzuale generale* de către alții [2]. Dintre acestea considerăm adecvat termenul *expresie consacrată*.

5. În continuare vom exemplifica fiecare specie a genului reflectiv. Așadar, paremiologia latină include:

- *maxime*: *nemo iudex in causa sua* „nimeni nu este judecător în propriul său proces”. Nu poți fi imparțial în judecarea propriei cauze. *Ignorantia non est argumentum* „necunoașterea nu este argument”; *errare humanum est* „a greși este omenește”.
- *aforisme, paradoxuri* (enuț contradictoriu și demonstrabil): *summum ius, summa iniuria* „cel mai mare drept, cea mai mare nedreptate” (Cicero, *De officiis*, I, 10, 33). Aplicarea strictă a legii poate duce la acte de injustiție.
- *apoftegme*: *veni, vidi, vici* „am venit, am văzut, am învins” (C. I. Caesar).
- *adagii*: *ad impossibilem nulla est obligatio* „pentru imposibil nu există nicio obligație”, exprimând ideea că debitorul este exonerat de o obligație în cazul în care aceasta nu poate fi executată din cauze neimputabile lui.
- *sentințe*: *dura lex, sed lex* „aspră-i legea, dar e lege”.
- *dictoane*: *pecunia non olet* „banii nu miroase” (T. Flavius Vespasianus).
- *proverbe* (redă un sfat, o învățătură, are un caracter moralizator): *qualis rex, talis grex* „Cum e regele, așa e și turma”, *amicus certus in re incerta cernitur* „Prietenul sigur se cunoaște în împrejurare nesigură”.
- *zicători*: *manus manum lavat* „o mână spală altă mână”.
- *cugetări*: *multos timere debet, quem multi timent* „trebuie să se teamă de mulți cel de care mulți se tem”.

• *formule solemne (utilizată în ritualuri): memento mori* „să-ți amintești că vei muri”; *dignus est intrāre (in nostro docto corpore)* „este demn să intre în învățatul nostru corp”; *honōris causa* „pentru merite”; *ubi tu, Gaius, ibi ego, Gaia* „unde vei fi tu Gaius, acolo și eu Gaia” (jurământ rostit de către mireasă în cadrul ceremoniei de căsătorie din Roma antică).

• *expresii consacrate (formulă uzuală generală): ad hoc* „pentru aceasta, pentru un anumit scop”; *ab initio* „de la început”, *ad int̄rim* „interimar, temporar”, *grosso modo* „în linii mari”, *in extenso* „amănunțit, pe larg”, *nec plus ultra* „și nu mai mult”, *alma mater* „mama care hrănește, instituția de învățământ superior unde îți faci studiile”, *curriculum vitae* „cursul vieții”.

• *formule bibliografice: ad rem* „la obiect, la esență”; *apud* „la, în”, *confer* „confruntă”, *editio princeps* „ediția întâia tipărită a unui autor vechi”, *errāta* „lista de greșeli ce se conțin într-o carte”, *fac simīle* „reproducere exactă a unui text, a unei semnături, a unui desen etc.”.

Considerăm necesară delimitarea, sub aspect terminologic, a *expresiilor consacrate* de cele incluse sub numele generic de *maxime*. Astfel, *ad hoc* nu poate fi denumit *aforism*, *maximă* etc.

Referințe bibliografice

1. A. Ciobanu, L. Novac, *Mic dicționar latin-român de expresii consacrate*, Editura Museum, Chișinău, 2002, p. 5.
2. V. Matei, *Gramatica limbii latine*, Editura Scripta, București, 1994, p. 341.
3. N. Corlăteanu, I. Melniciuc, *Lexicologia*, Editura Lumina, Chișinău, 1992, 222 p.
4. Elena Cracea, *Dicționar de neologisme*, Editura Steaua Nordului, 2010, 607 p.
5. F. Marcu, *Marele dicționar de neologisme* (ediția a X-a revăzută, augmentată și actualizată), Editura Saeculum, 2008, 970 p.
6. T. Vianu, *Dicționar de maxime comentate*, Editura Științifică, București, 1962, 296 p.
7. M. Barbu, *Dicționar de citate și locuțiuni străine*, Editura Garamond, București, 1994, 339 p.
8. L. Dima, *Tudor Vianu – un dicționar de înțelepciune*, în „Polemika”, Gorj, anul I (IV), nr. 132, 16 iulie 2010.

Alexandra GHERASIM

Metafore conceptuale derivate din termeni anatomici

(*Perspective didactice pentru studenții străini*)

A.G. – conf. univ. dr. în filologie, șef Departament limba română, lingvistică generală și limbi clasice, Facultatea de Litere, U.S.M.

Domenii de cercetare: gramatică, teoria textului, sociolingvistică. Autoare a șase cărți, între care *Raporturile text – metaforă în limbajul literar-artistic* (1997), *Limba română. Grupul nominal* (2000), *Limba română. Grupul verbal* (2001), *Teoria textului* (antologie, 2008). Participantă la numeroase proiecte și conferințe internaționale (România, Ucraina).

Metafora, ca fenomen lingvistic, a fost studiată tradițional în cadrul semanticii lexicale, avându-se în vedere caracterul biplan al acesteia – denominativ și conotativ. La etapa actuală cercetările lingviștilor sunt orientate spre utilizarea metaforei conceptuale vs metafora cognitivă. Implicațiile figurate în procesul comunicării vizează o problemă destul de complexă și variată, unul dintre aspectele cele mai importante fiind structurarea limbajului metaforic.

Comunicarea de față vizează două direcții fundamentale: o tratare teoretică a noțiunii de metaforă conceptuală și o analiză a exemplor din perspectivă lingvistică și cognitivă. Aceste două abordări se întregesc și se argumentează una pe alta.

Obiectivul de bază al comunicării este de a prezenta și a explicita structuri metaforice, având în componență metasememele, axate pe denumirile organelor corpului uman. Dezvoltarea acestei teme se va desfășura într-o consecutivitate logică, examinându-se următoarele aspecte: a) apartenența termenilor metaforici la lexicul anatomic; b) gruparea semantică unitară a metaforelor în jurul lexemului de bază și c) frecvența în uz.

Metafora este definită ca figură de stil, rezultată dintr-o comparație subînțeleasă prin substituirea cuvântului obiect de comparație cu cuvântul-imagie; *p. gener.* figură de stil. – Din lat. *metaphora*, it. *metafora*, fr. *métaphore*. La o taxonomie generală distingem *metafore poetice*, *metafore lingvistice* și *metafore cognitive*.

Depășirea conceptului de metaforă ca apanaj al retoricii, ca ornament sau ca un simplu fapt de limbă și orientarea definitivă spre obiectivism apare odată cu dezvoltarea cognitivismului, ai cărui reprezentanți, Lakoff și Johnson [4], redefinesc metafora ca instrument de bază în organizarea sistemului nostru conceptual, unde metafora are funcție semnificantă și cognitivă. Metafora devine deci o corespondență conceptuală între structura unui model-sursă și a unui model-țintă, iar valoarea cognitivă a enunțului figurativ constă în faptul că el permite o reconsiderare a lumii sub alt aspect și oferă lumi noi datorită reinterpretării unui domeniu prin termenii altui domeniu [3, p. 377].

Conform ipotezei lui Searle, creierul procesează o propoziție cu metafore în trei pași, pentru a-i descifra sensul:

1. construiește o interpretare *literală* a propoziției;
2. dacă interpretarea literală are sens, se declară mulțumit;
3. dacă interpretarea literală nu are sens sau este neadevărată, creierul caută o interpretare metaforică.

Tendențele moderne ale cognitivismului avansează teoria referinței non-definiționale, argumentând că nu există, de fapt, precizie lingvistică, ci doar strategii raționale pentru evitarea ambiguității referențiale, care nu reflectă legile uzului lingvistic.

În limbajele specializate, metafora îndeplinește funcții distincte. În primul rând, la nivel lexical are o funcție denominativă, fiind astfel elementul de bază al creației terminologice. La nivelul textului, metafora este, mai ales, designativă, neavând o valoare stabilă, convenționalizată. În cadrul textului aceasta joacă, din cauza transgresiunilor domeniului, un rol euristic, dublat de forța argumentativă. Prin apropieri de tip analogic, permite o mai bună comprehensiune a unui concept teoretic.

În primul caz, metafora este chemată să completeze spațiile albe din lista terminologică denominativă, iar în cel de-al doilea, se transfor-

mă în unul dintre parametri care condiționează interpretarea textuală. Parcursul interpretativ necesită funcționarea unui mecanism complex, implicând diferite operațiuni, precum identificarea disparității dintre domeniile angajate în transferul metaforic, recurența izotopiilor la diferite niveluri, atribuirea semelor aferente cu ajutorul indicațiilor contextuale. Toate aceste operațiuni constituie o parte integrantă din competența integrativă, capabilă să producă informația disponibilă pentru punerea în valoare a datelor referențiale.

Metafora în știință este o metaforă „magistrală” [7 p. 66], a cărei menire este de a informa (didactic), de a explica (traducând codul printr-o imagine familiară) și de a convinge. În acest tip de discurs, metaforele au un caracter general și convențional, subordonat caracterului denotativ al limbajului, spre deosebire de caracterul original, individual și marcat conotativ al discursului poetic.

Cercetătoarea Doina Butiurcă susține că mecanismul de conceptualizare a termenilor fundamentali ai existenței, care sunt, de cele mai multe ori, complecși, abstracți, insuficient clarificați, se face, de obicei, prin echivalarea lor cu elemente ale universului familiar, de regulă, concrete. Modelele cognitive la care se ajunge se sprijină pe experiențe umane fundamentale [1, p. 516].

Termenii anatomici, prin definiție entități concrete, au generat construcții metaforice care, pe parcursul evoluției limbii, s-au lexicalizat și a căror valoare figurativă nu mai este percepută. Codificate sub forma unor sintagme, acestea sunt numite metafore lingvistice, în opoziție cu metaforele poetice, și se caracterizează prin sens autonom și independență față de uzul contextual.

Elocvente în acest sens sunt metaforele identificate de Elena Slave în lucrarea *Metafora în limba română* la capitolul *Omul* [6, p. 70-72]: **os** – neam, **vișă**, **schelet** – schemă, **plan**, **talie** – nivel, **grad**, **cap** – conducător, **față** – aspect, **figură** – personalitate, **mutră** – fizionomie, **mână** – forță, **pumn** – cantitate, **frunte** – persoană care se distinge, **sprânceană** – muchie (de deal), **ochi** – pată de lumină, **barbă** – minciună, **nas** – miros dezvoltat, **sân** – centru, **pânțece**, **burtă** – partea bombată a unor obiecte, **buric** – centru, **talpă** – sprijin, **bază**, **creier** – minte, **fiere** – amărăciune, **nerv** – parte principală, **arteră** – cale importantă de comunicație, **sânge** –

neam, măduvă – esență, limbă – popor, neam. Ceea ce a făcut posibilă echivalența între termenul metaforizat și cel metaforizant a fost suprapunerea unor seme proprii ambilor termeni și apoi transferul de seme necoincidente de la termenul metaforizant spre cel metaforizat, cu o doză de plusvaloare semantică. În cazul metaforei cognitive transferul se realizează între domenii la nivel lexematic.

Corecta folosire a expresiilor metaforice și a locuțiunilor constituie, în opinia noastră, cea mai bună dovadă a cunoașterii limbii de către studenții străini. O problemă importantă este cea a conservării lor, prin menținerea în uz, prin cunoașterea exactă a semnificației lor. Această problemă este strâns legată de procesul de predare a limbii române ca limbă străină, pentru că adeseori, în absența unor clarificări semantice corecte, expresiile sunt utilizate defectuos, mai cu seamă din punct de vedere semantic și stilistic.

Isabelle Oliveira, în lucrarea *Nature et fonctions de la métaphore dans la terminologie médicale. Étude comparée du français et du portugais* [5], identifică cinci funcții ale metaforei cognitive: *denominativă, euristică, cognitivă, metalingvistică și didactică*. Autoarea afirmă că metafora cognitivă este un instrument *denominativ și funcțional* pentru percepția și comunicarea unor concepte dintr-un limbaj specializat.

Suntem convinși că studenții străini pot obține o reală competență lingvistică în acest sens, dacă vor percepe modul de disociere semică a termenilor metaforici, de unde derivă submodele conceptuale, pentru care propunem mai jos un exercițiu de antrenament.

Am ales să facem unele comentarii în contextele ce conțin metafore cu baze termeni anatomici, destul de numeroase în limbă, urmând un model cognitiv, disociat din definiția lexicografică a termenului anatomic. Din varietatea de exemple oferite de vocabularul limbii române, am ales lexemul *limbă*, pe care-l vom analiza din două perspective: lexicografică și denominativă.

Definiția lexicografică pentru termenul anatomic *limba* este următoarea: „organ muscular, acoperit de mucoasă, situat în gură și în faringe. *Structura*: limba este formată din două părți, baza limbii în orofaringe (partea medie a faringelui, în fundul gurii) și partea mobilă, din gură. *Funcții*: limba este organul gustativ. Savoarea alimentelor este percepută

mulțumită papilelor gustative situate pe fața sa dorsală. Limba joacă, de asemenea, un rol în degluție, împingând alimentele și lichidele spre spațele gurii, pentru a pătrunde în faringe. De altfel, după locul pe care limba îl ia în cavitatea bucală, ea joacă un rol esențial în producerea sunetelor. *Patologie:* glositele, care fac limba roșie și dureroasă, pot fi consecințele unei infecții a aparatului digestiv. Paraliziile limbii, sau glosoplegiile, nu afectează decât o singură parte și antrenează tulburări de pronunție și o deviere a părții paralizate. Tumorile benigne ale limbii sunt rare; tumorile maligne, mai frecvente” [2, p. 365]. Am evidențiat conceptele în baza cărora s-a efectuat descrierea organului anatomic, ca mai apoi să putem delimita unele submodele conceptuale.

Pentru acest lexem am atestat în dicționare 25 de nume date unor obiecte, instrumente etc. ce seamănă formal sau funcțional cu limba: *limba clopotului, a orologiului, o limbă de pământ, limba de la încălțăminte* etc., precum și diverse compuse – denumiri de plante, pești, copturi etc.

Pornind de la definiția lexicografică de mai sus, putem construi un ansamblu de submodele conceptuale, pe care le exemplificăm prin expresii:

Conceptul *structură*

Sem actualizat	Expresie	Semnificație
+ mobilitate	<i>A i se bate limba-n gură</i> (ca calicii la pomană). <i>A-i merge cuiva limba ca o moară stricată</i> (ori de vânt) sau <i>A-i toca cuiva limba în gură</i> . <i>A-și bate limba (-n gură) de pomană</i> sau <i>A-și toci limba</i> .	a vorbi repede și prost; a vorbi repede, fără întrerupere; a vorbi mult, fără a fi luat în seamă.
+ dimensiuni	<i>A scoate</i> (sau a-i ieși) <i>limba de-un cot</i> . <i>A avea limbă lungă sau a fi lung de limbă</i> (sau limbă lungă). <i>A-și scurta limba</i> . <i>A scurta</i> (sau a tăia, a lega) <i>limba cuiva</i> . <i>A avea limbă ascuțită</i> . <i>A fi cu două limbi</i> sau <i>A avea mai multe limbi</i> .	a) a-și pierde respirația, a gâfâi; b) a munci mult, a fi foarte ostenit; a vorbi prea mult, a fi flecar; a vorbi mai puțin; a opri, a împiedica pe cineva să vorbească; a fi tăios (sau răutăcios) în aprecieri; a fi mincinos, prefăcut, fățarnic.

Conceptul plasare în organism

Sem actualizat	Expresie	Semnificație
+ interioritate	<i>A nu avea limbă în gură</i> (sau de grăit).	a nu dori să vorbească.
+ exterioritate	<i>A(-i) scoate limba</i> (cuiva, la cineva etc.).	a) a-și manifesta disprețul, batjocura, dezaprobarea etc. față de cineva; b) a sfida sau a-i face în ciudă.

Conceptul funcție

Sem actualizat	Expresie	Semnificație
+ alimentare	<i>A (nu) pune</i> (ceva) <i>pe limbă</i> .	a (nu) gusta din ceva.
+ percepere gustativă	<i>A fi cu limba</i> (fagure) <i>de miere</i> . <i>A avea</i> (sau a fi cu) <i>pipер pe limbă</i> .	a vorbi cu blândețe, prietenos; a fi ironic, răutăcios, caustic.
+ articulare vocală	<i>A(-i) dezlega</i> (sau a i se dezlega cuiva) <i>limba</i> .	a face pe cineva sau a începe singur să vorbească, să se destăinuască.

Conceptul capacitate de manevră

Sem actualizat	Expresie	Semnificație
+ manipulare	<i>A-și înghiți limba</i> .	a) a mânca cu mare poftă; b) a se abține să spună ceva nepotrivit.
	<i>A-și mușca limba</i> .	a se căi pentru cele spuse. Mușcă-ți limba, se spune unei persoane care prezice ceva rău.
	<i>A asuda sub limbă</i> .	a) a se plânge că a muncit din greu, fără să fi făcut în realitate (mai) nimic.
	<i>A-și pune frâu limbii</i> sau <i>A-și pune frâu la limbă</i> .	a) a vorbi cumpătat, cu prudență; b) a se reține de la vorbă, a tăcea.

Conceptul patologie

Sem actualizat	Expresie	Semnificație
+ tulburări de pronunție	<i>Frântură de limbă</i> .	vorbire încâlcită; ext. frază încâlcită, alcătuită din cuvinte greu de rostit; a nu putea rosti clar cuvintele.
	<i>A avea</i> (sau a fi) <i>limbă lată</i> .	a) a vorbi defectuos, din cauza unei malformații a aparatului fonator; b) a vorbi urât.
	<i>A i se lega limba cuiva</i> .	a) a nu mai putea vorbi; b) a vorbi cu mare greutate.

Astfel de submodele conceptuale pot fi identificate împreună cu studenții străini în toate situațiile în care metaforele au ca bază termeni anatomici, în vederea antrenării competențelor de vorbire în limba română.

Un aspect interesant al acestor exerciții constă în regăsirea acelorași modele metaforice conceptuale în mai multe limbi, ceea ce susține ideea experienței general-umane ca fundament al procesului obiectiv de metaforizare. Schemele conceptuale stabilite transgresează granițele dintre limbi, actualizându-se, cu precădere, la nivelul metaforelor lexicalizate, care își dezvăluie originile metaforice doar la o analiză atentă, astfel, suntem îndreptățiți să le considerăm universalii ale metaforizării. Prin analogie cu sfera conceptuală din limba maternă, studenții străini pot însuși și reține mai ușor semnificația expresiilor din limba-țintă, fundamentându-și în acest fel competențele lingvistice.

Interesante pentru discuția noastră sunt și denumirile de plante medicinale de felul: *limba-apei* / *broscariță* (*Potamogeton natans*); *limba-bălții* (*Alisma plantago aquatica*); *limba-boului* (*Anchusa officinalis*); *limba-bălților* (*Plantago lanceolata*); *limba-cerbului* / *șarpelui* (*Dryopteris filixmas*); *limba-cucului* (*Botrychium lunaria*); *limba-mării* (*Iberis umbellata*); *limba-mielului* (*Borrago officinalis*); *limba-oii* (*Cirsium canum*); *limba-păsării* (*Anthericum ramosum*); *limba-peștelui* (*Limonium vulgare*); *limba-soacrei* (*Opuntia ficus-indica*); *limba-șarpelui* (*Ophioglossum vulgatum*); *limba-șopârlei* (*Falcaria soides*); *limba-vrabiei* (*Thymelaea passerina*) etc., deoarece studenții trebuie să le identifice și să le perceapă ca pe o noțiune integrală, cu o singură referință.

Considerăm că în limbajele specializate, în cazul nostru în limbajul medical, metafora și-a depășit rolul de figură de stil, accentuându-i-se funcția cognitivă și euristică. Metafora generatoare de structuri conceptuale, ce poate să denumească entități din diferite domenii, devine un instrument terminologic, apt să fixeze concepte, fenomene și idei.

O altă concluzie ce derivă din analiza efectuată este că, disociind semele care vizează funcția, structura și locul organelor respective în corpul uman, putem reconstitui demersul metaforic inițial, susținut de mecanismul funcționării metaforei.

Descrierea acestor aspecte ar elucida problema complexă a potențialului metaforic al termenilor anatomici, subiect plasat la conexiunea mai multor discipline: semiotică, semantică, terminologie, neologie, pragmatică, sociolingvistică etc.

Bibliografie selectivă

1. Doina Butiurcă, *Metafora „mâinii” în expresiile idiomatice*. http://www.upm.ro/facultati_departamente/stiinte_litere/conferinte/situl_integrare_europeana/englist4.html.
2. *Dicționar de medicină*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1998.
3. O. Ducrot, J.-M. Schaeffer, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, Editura Babel, București, 1996.
4. G. Lakoff & M. Johnson, *Les métaphores dans la vie quotidienne*, Minuit, Paris, 1980.
5. Isabelle Oliveira, *Nature et fonctions de la métaphore dans la terminologie médicale. Étude comparée du français et du portugais*, <http://demeter.univlyon2.fr/sdx/theses/fiche.xsp?base=documents&id=lyon2.2005>.
6. Elena Slave, *Metafora în limba română*, Editura Științifică, București, 1991.
7. D. Rovența-Frumușani, *Semiotica discursului științific*, Editura Științifică, București, 1995.

Alexandru BANTOȘ în dialog cu
Ilie ȘANDRU

Procesul de integrare națională a basarabenilor este ireversibil

I.Ș. – publicist și istoric literar. Președintele Fundației Culturale „Miron Cristea”. Semnează: *Pe urmele lui Octavian C. Tăslăuanu* (1987, 2012), *Un nume pentru istorie: Patriarhul Miron Cristea* (1998, în colaborare), *Oameni și locuri în Călimani* (2000), *Binecuvântată a fost clipa...* (roman, 2002), *Basarabia iarăși și iarăși* (2003), *Patriarhul Miron Cristea* (2008), *Vremuri și destine* (2011) ș.a.

– Stimate domnule profesor Ilie Șandru, păstrez în memorie frumoasele zile petrecute acum trei ani la Toplița cu prilejul Zilelor „Miron Cristea”. Nu voi uita niciodată pitoreștile meleaguri din preajma urbei, călătoriile făcute în proximele localități și în special în fascinanta comună Bilbor. Aș vrea să povestiți și cititorilor noștri ce vă leagă de această pitorească localitate.

– În urmă cu 60 de ani, după absolvirea Școlii Pedagogice Române din Reghin, am fost repartizat în fostul raion Toplița, iar aici am fost numit învățător la Școala Elementară cu 7 clase din comuna Bilbor. Nu auzisem până atunci de Bilbor și mă tot întrebam în ce parte să apuc ca să pot ajunge acolo. Am aflat că Bilborul era o localitate izolată, situată undeva în munți, la aproape 30 de km depărtare.

La Bilbor, pe vremea aceea, se ajungea foarte greu, singurul mijloc de transport fiind trenul forestier, fără vagoane personale, care pornea dimineața, în jurul orei 4, de la poarta fabricii de cherestea din Toplița, spre gurile de exploatare forestieră din munți. După vreo două ore, te lăsa la 7 km de comună. Se mai putea merge cu căruța, ori cu sania, în funcție de anotimp, sau chiar pe jos, drum făcut mai

târziu nu de puține ori. Bilborul, aflat la peste o mie de metri altitudine, era o așezare specifică de munte, cu casele împrăștiate pe tot cuprinsul depresiunii intramontane dintre masivele muntoase ale Giurgeului, Bistriței și Călimanilor, din Carpații Orientali. Viața era foarte grea, fiindcă, în afară de produsele lactate și cartofi, acolo nu se mai găsește nimic, din cauza climei aspre și a deficitului de pământ arabil. Dar, fiindcă aproape toți eram tineri în colectivul didactic – vreo 15,

2013, Chișinău. Ilie Șandru și Alexandru Bantoș
la Casa Limbii Române

fiindcă, în afară de școala din centru, cu 7 clase, mai erau două școli cu 4 clase, situate în cătunele mai îndepărtate –, nu prea le puneam pe toate la inimă.

Așa am ajuns învățător la Bilbor. Aveam doar 18 ani. Încetul cu încetul, am început să iubesc Bilborul, locuitorii săi, oameni aspri, dar drepți, ca toți muntenii. După doi ani, din Bilbor am plecat militar și m-am întors tot acolo; în Bilbor m-am căsătorit, soția mea, Paula Tănase, fiind tot dascăliță; în Bilbor s-au născut cei doi băieți, Dan și Paul-Ilie; din Bilbor am urmat apoi cursurile fără frecvență ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Facultatea de Istorie – Filozofie, Secția Istorie – Limbă și literatură română.

A trecut de atunci mai bine de o jumătate de veac. Acum Bilborul este o așezare frumoasă, de munte, cu aproape o mie de gospodării și peste

trei mii de locuitori, în care a pătruns din plin ceea ce numim „civilizație modernă”: curent electric, aparatură audio-vizuală de toate tipurile, apa curentă, câteva sute de autoturisme, tractoare etc. Au cam dispărut, din păcate, altele: portul popular, tradițiile și obiceiurile noastre frumoase, jocurile populare etc.

– Legat de Bilbor este și numele unui ilustru promotor al unirii Ardealului cu Țara, și anume Octavian C. Tăslăuanu. Ați scris și o monografie intitulată *Pe urmele lui Octavian C. Tăslăuanu*, ediția a doua revăzută și adăugită a apărut la Târgu-Mureș, în 2012. Cum ați descoperit calea spre acest ilustru înaintaș?

– Acolo, la Bilbor, o învățătoare, Adelina Cruceanu, mi-a vorbit despre „unchiul Tavi”. Era Octavian Codru Tăslăuanu (1876-1942), prieten intim și sfătuitor (cu 5 ani mai mare) al poetului Octavian Goga. Totodată am avut și șansa de a-i mai găsi în viață pe doi dintre frații săi: Petrache Tăslăuanu, învățător, fost director al școlii din Bilbor, și Cornel Tăslăuanu, cel mai mic dintre cei 11 copii ai preotului Ioan Tăslăuanu și ai soției sale, Anisia Tăslăuanu, n. Stan, fost de mai multe ori primar al comunei. În podul casei lui Cornel Tăslăuanu am descoperit o adevărată comoară: întreaga colecție a revistei „Luceafărul” și multe alte documente legate de viața lui Octavian C. Tăslăuanu, de editarea revistei, scrisori.

De atunci, a început să mă intereseze tot mai mult viața și activitatea acestuia. Fiind primul băiat al familiei, conform tradiției din familiile preoțești, trebuia să urmeze cariera preoțească. Nu i-a plăcut, motiv de ceartă și de neînțelegeri cu tatăl său. A pornit, astfel, în viață bazându-se doar pe puterile sale. A trecut granița în România și a urmat cursurile Universității din București, Facultatea de filologie, unde a avut dascăli renumiți: Titu Maiorescu, Ion Bianu, Dimitrie Onciul, Nicolae Iorga, Grigore Tocilescu, Pompiliu Eliade.

După absolvirea facultății, a avut șansa să fie numit secretar la Consulatul General al României din capitala Ungariei, Budapesta, cunoscând foarte bine limbile maghiară și germană.

Pe vremea aceea, la Budapesta se afla o întreagă colonie de studenți români din Ardeal. Unii dintre aceștia, în frunte cu Octavian Goga, și-au pus în gând să scoată o revistă, căreia să-i dea numele „Luceafărul”, în

amintirea „Lucefărului poeziei românești”, Mihai Eminescu. I-au cerut sprijinul lui Tăslăuanu. Și, astfel, Octavian C. Tăslăuanu și-a legat destinul de cel al revistei, pe care a condus-o efectiv din 1903 până în 1906, la Budapesta, iar din 1906 până în 1914, la Sibiu, unde el a fost numit secretar al Astrei. Revista „Lucefărul” a devenit, alături de „Viața românească” din Iași și „Semănătorul” din București, una dintre cele mai importante reviste literare românești de la începutul secolului al XX-lea. Tăslăuanu a reușit să obțină colaborarea la revistă a majorității marilor scriitori români ai vremii: Liviu Rebreanu, Mihail Sadoveanu, Al. Brătescu-Voinești, Ștefan Oct. Iosif, Ion Lupaș, Ilarie Chendi, Sextil Pușcariu etc. Iar Octavian Goga, prin poeziile sale, a fost cel care a dat strălucire revistei. „Lucefărul” era, la Budapesta, și „o flamură de luptă națională” a românilor transilvăneni.

Odată cu începerea Primului Război Mondial, în 1914, O. C. Tăslăuanu, ca ofițer al armatei austro-ungare, a fost mobilizat și trimis pe frontul din Galiția, în fruntea unei companii de glotași (infanteriști) români ardeleni. Au ajuns până la Nistru. Tăslăuanu, evident, cunoștea versurile „De la Nistru, pân la Tisa...” din *Doina* lui Eminescu. „De-o fi să ne batem cu frații noștri basarabeni, ce ne facem, domnule alitnant (locotenent)?”, l-a întrebat un soldat. Nu a știut ce să-i răspundă. După trei luni, rănit și bolnav, a ajuns la sanatoriul din Mehadia, de unde a reușit să treacă munții, în România. „Sunt în Țara Românească, dar trăiesc cu sufletul tot în Ardeal și aștept..., aștept mereu să aud goarnea sunând și să mă întorc, viu sau mort, acasă, în România Mare”, scria el în *Jurnalul* său.

În Țară, după multe peripeții, reușește, în cele din urmă, să intre voluntar în Armata română, fiind numit șeful biroului de informații al Corpului IV, Onești, sub comanda generalului-erou Ieremia Grigorescu, iar în 1918, după reintrarea României în război, a fost șeful serviciului de informații al trupelor române care au operat în Ardeal. După război, a fost ales membru în Marele Sfat al Transilvaniei, deputat de Tulgheș, senator de Mureș, ministru de două ori în guvernul condus de generalul Alexandru Averescu. Scârbit însă de mocirla politică a vremii, s-a retras la masa de scris, cu intenția de a-și termina ciclul „Spovedaniilor”, ce trebuia să cuprindă 15 volume, dar care a rămas neterminat din cauza morții premature, în 1942, a autorului.

Dintre cărțile publicate în timpul vieții amintesc: *Informații literare și culturale* (1910), *Trei luni pe câmpul de război* (jurnal de front, 1915), *Hora obuzelor* (povestiri, 1916), *Sub flamurile naționale* (vol. 1, 1935), *Octavian Goga, amintiri și contribuțiuni la istoricul revistei „Luceafărul”* (vol. 1, epoca budapestană, 1939) etc.

– **O altă personalitate care v-a marcat itinerarul dumneavoastră de creație este Patriarhul Miron Cristea. Ați editat și despre el o monografie. Tot dumneavoastră sunteți inițiatorul Zilelor „Miron Cristea”, eveniment științific și cultural de omagiere a distinsului slujitor al Bisericii Ortodoxe Române. În continuare, vă rog să vă referiți la personalitatea lui Miron Cristea.**

– În toamna anului 1961, am fost transferat din Bilbor la Toplița, în funcția de director al Casei Raionale de Cultură, iar în 1962 am fost numit secretarul Comitetului pentru Cultură și Artă de pe lângă Sfatul Popular al raionului Toplița, funcție în care am rămas până în 1968, la înființarea județelor, când am reintrat în învățământ. În această perioadă, când venea pe la Toplița unchiul meu, avocat, doctor în științe juridice, ne duceam împreună la Mănăstirea „Sfântul Prooroc Ilie”, ctitoria întâiului Patriarh al României Mari și al Bisericii Ortodoxe Române (BOR), unde era stareț PS Emilian (Dumitru) Antal, nepot de soră al Patriarhului, care fusese pe vremuri proto-pop la Reghin și profesor de religie al unchiului meu. În acest fel, prin el, am început să cunosc mai bine personalitatea Patriarhului, să cercetez multe dintre documentele aflate la biblioteca mănăstirii, la Biblioteca Astra din Sibiu, la Episcopia Caransebeșului și la Patriarhia Română. Așa avea să se nască volumul *Patriarhul Miron Cristea*, pe care l-am scris împreună cu regretatul coleg și prieten, scriitorul Valentin Borda, din București. Volumul a fost lansat la prima ediție a Zilelor „Miron Cristea”, organizate în 1998, la Toplița. De atunci, această manifestare s-a organizat an de an, ajungându-se acum la cea de-a XVIII-a ediție, cu participarea unui mare număr de oameni de știință și cultură din țară și de peste hotare, inclusiv din Republica Moldova. Comunicările științifice susținute de aceștia sunt adunate în volumele *Sangidava*. În 2012 am reușit să tipăresc ediția a II-a a volumului *Patriarhul Miron Cristea*, revăzută și adăugită. Cele două lucrări despre viața și activitatea Patriarhului Miron Cristea sunt cele

dintâi volume monografice complete, care cuprind întreaga viață și activitate a primului Patriarh al țării și al BOR.

– Sunteți unul dintre intelectualii români care, după 1989, ați scris multe și răscolitoare pagini despre Basarabia. Cum s-a cristalizat numele provinciei în inima și memoria copilului Ilie Șandru?

– Din păcate, nu am avut fericirea să urmez școală românească în perioada interbelică, respectiv în timpul României Mari, când aș fi aflat, desigur, multe lucruri legate de Basarabia. Eu am făcut clasele primare sub ocupație maghiară (1941-1944), cu învățători unguri, care nu știau nicio boabă românește. Ce e drept, nici ei nu au reușit să ne învețe pe noi limba maghiară, doar vreo câteva cântece ungurești, pe care le vociferam în gura mare, fără să știm ce cântam.

Soarta Basarabiei, aflată sub cizmă rusească, m-a preocupat însă încă din tinerețe, citind tot ce am putut găsi, fiind numai ochi și urechi la cele povestite de unchiul meu, avocat. Alte posibilități de a afla ceva despre frații noștri basarabeni nu existau în vremea regimului comunist, fiindcă nu se spunea absolut nimic despre acest ținut. Se organizau multe excursii în fosta U.R.S.S., însă niciuna cu destinația Basarabia. Și totuși am avut șansa, în 1981, să „prind” o asemenea excursie, pe ruta Chișinău – Kiev – Moscova (câte 3 zile în fiecare oraș). Am călcat atunci cu emoții mari pentru prima dată pe pământul Basarabiei, la Chișinău, în ziua de vineri, 26 iunie 1981. Ne-am instalat în hotelul „Inturist” (Național, acum în stare de demolare). Ascultam, plin de uimire, ghidul, o domnișoară drăguță, Ludmila Penu. Cu aceeași uimire, dar și plăcere, am descoperit, la marginea parcului central, monumentul lui Ștefan cel Mare, iar în parc aleea „scriitorilor moldoveni”. Adică, nu erau români? Am intrat, cu soția mea, în biserica din apropierea hotelului și am întrebat pe cineva dacă e românească? Da, e românească, ne-a răspuns un bătrânel, în șoaptă și cu teamă. Pe Bulevardul Lenin, am ajuns la fosta Catedrală a Chișinăului, transformată în sală centrală de expoziții! Totuși am trăit atunci bucuria de a auzi pe stradă vorbindu-se românește și ne-am convins că mai trăiesc români în Basarabia. Atunci s-a născut în mine dorința puternică de a mă apropia mai mult de ei și de a-i cunoaște mai bine. Lucrul acesta nu a fost posibil decât după evenimentele din 1989. Au urmat „Podurile de flori” de la Prut. Primul a fost în 6 mai 1990. Mă aflu la Cotul Miculinți. Dincolo, pe

malul stâng, e situată comuna lui Grigore Vieru, Pererâta. S-au adunat acolo, pe cele două maluri, zeci de mii de români. Cu singura barcă ce era, Grigore Vieru a trecut pe malul drept, iar Dumnezeu parcă a vrut așa să ajungă exact în locul unde mă aflam eu. L-am luat în brațe, lumea ne-a purtat pe amândoi pe sus, până pe o platformă de tractor, devenită ad-hoc scenă. În clipele următoare apele Prutului au fost acoperite de miile de români, care s-au întâlnit în mijlocul râului, îmbrățișându-se, fără să se cunoască, plângând de bucurie. Au fost momente pe care le trăiești o singură dată în viață și nu se pot uita. Am dus atunci la Prut întreaga colecție de cărți din „Biblioteca școlarului”, care au ajuns la școala din comuna Corjeuți, trecute pe apă, cu sacul, de profesorul Vasile Bardier. În anul următor, la „Podul de flori” de la Stânca-Costești, din Toplița au plecat 14 autobuze încărcate, încât i-am speriat pe polițiștii, care, văzând tăblițele de înmatriculare cu „HR”, au crezut că au năvălit secuii!

În vară, pe la începutul lui august, după multe peripeții, am ajuns la Corjeuți, invitați de familia prof. Bardier. De acolo, pe la 20 august am ajuns la Chișinău, unde am rămas pentru a participa la prima ediție a sărbătorii naționale „Limba noastră cea română”. Am trăit atunci momente înălțătoare, pe care le-am consemnat, alături de altele, în cartea *Basarabia iarăși și iarăși...*, apărută la Editura APP București, în 2003. Ulterior, drumurile mele basarabene au continuat an de an, participând la foarte multe manifestări de spirit și trăire românească. Am cunoscut o mulțime de oameni, intelectuali, scriitori, artiști, ziariști etc. Așa s-a născut cea de-a doua carte despre Basarabia, *Inima Timpului*, în 2010, iar apoi *Jurnal de Basarabia*, în 2011.

– Grigore Vieru este poetul care a lăsat urme adânci în conștiința basarabenilor, dar și a românilor din Țară și de peste hotare, și care a pledat sincer pentru restabilirea podurilor / punților culturale / literare / spirituale pe Prut. La Toplița a fost inaugurat unul dintre primele busturi în memoria lui Grigore Vieru. Știu că dumneavoastră ați avut o contribuție decisivă în derularea acestei acțiuni, iată de ce vă rog să rememorăm evenimentele care au precedat instalarea bustului în centrul orașului.

– Din mai 1990 legăturile noastre au rămas permanente, fiindcă idealurile erau comune. Eu am devenit pentru Grigore, la fel ca mulți

prieteni ai lui din Țară, „fratele Ilie”. Ne-am întâlnit de multe ori la Chișinău și ne-am apropiat sufletește. În semn de mare respect și de înaltă apreciere a meritelor poetului, în 1995, când poetul împlinea vârsta de 60 de ani, am propus Consiliului Local Toplița să-i acorde înaltul titlu de Cetățean de Onoare al orașului nostru. Evenimentul s-a petrecut în ziua de 31 mai 1995. Vizibil emoționat, Grigore Vieru a rostit câteva cuvinte memorabile: „Unii au visat toată viața să ajungă în Cosmos. Eu, întreaga viață, am visat să trec Prutul, ca să-mi văd Țara. Iar dacă acum mi s-a acordat înaltul titlu de Cetățean de Onoare al orașului Toplița și faptul că sunt membru al Academiei Române, pentru mine contează mai mult decât Premiul Nobel. Este pentru prima dată când un oraș din România îmi acordă acest înalt titlu, care mă onorează. Cred, sunt convins, că prin orașul Toplița am devenit acum Cetățean de Onoare al țării mele, România”.

În urmă cu trei ani, la 18 iulie 2011, în prezența participanților la cea de-a XV-a ediție a Zilelor „Miron Cristea” și a unui mare număr de locuitori ai orașului, în parcul central al municipiului Toplița a fost dezvelit și sfințit bustul poetului Grigore Vieru, operă a artistului plastic Aurelian Antal din Dorohoi, fiu al Topliței. Pe soclul pe care este așezat bustul sunt înscrise cuvintele rostite de Grigore Vieru în ziua de 31 mai 1995, când i s-a acordat titlul de Cetățean de Onoare al orașului Toplița.

– Ați revenit frecvent, de-a lungul anilor, în Republica Moldova, de aceea îndrăznesc să vă întreb: ce schimbări, în opinia dumneavoastră, au survenit aici în ultimele două decenii?

– În cei 24 de ani, care au trecut din 1990, am putut urmări în timp, adică în desfășurarea lor cronologică, schimbările petrecute dincoace de Prut. În 1990, la prima ediție a sărbătorii „Limba noastră cea română”, aveam impresia că frumosul Chișinău este un oraș locuit numai de populație românească. Nu se mai auzea deloc vorbindu-se în limba rusă! Aproape nu-mi venea să cred. Din păcate, lucrurile s-au schimbat în rău în anii ce au urmat. Sărbătoarea „Limba noastră cea română” a devenit o simplă sărbătoare „a limbii”. Mâna lungă, nevăzută a Moscovei începea să-și arate roadele otrăvite. Odată cu venirea comuniștilor la putere, tot ceea ce s-a câștigat în 1989 și 1990, privitor la limbă, la scris, la imn etc., aproape s-a pierdut. Și totuși procesul pornit atunci

nu a mai putut fi oprit. Schimbările sunt uriașe peste tot, iar basna despre „poporul moldovenesc” și „limba moldovenească” treptat se dă uitării. În vizitele recente pe care le-am făcut la câteva licee din raionul Ialoveni, am constatat că tânăra generație vorbește o frumoasă și curată limbă românească, fie ea și cu inflexiuni de grai moldovenesc! Eu sunt convins că procesul de integrare națională a basarabenilor este ireversibil.

– Ce impresie lasă unui român din dreapta Prutului presa de la Chișinău, posturile de radio și televiziune?

– Chiar dacă s-au obținut și aici anumite succese, atât în presa audio-visuală, cât și în cea scrisă, cred că este loc încă de mai mult și de mai bine. Sunt câteva publicații care susțin idealul național al basarabenilor, dorința lor de integrare europeană, alături de celelalte popoare, și, în acest context, trebuie să menționez neapărat discursul publicistic și științific excepțional al revistei „Limba Română”. Timp de 23 de ani, în condiții dificile economice și politice, revista s-a aflat pe linia întâi a mișcării pentru deșteptarea românilor basarabeni. Dar sunt și destule publicații a căror prestație este vizibil împotriva acestui firesc drum al descătușării spirituale, slujind intereselor străine și dorinței Rusiei de a nu pierde ceea ce a avut cândva în regiune. Unele dintre aceste reviste și ziare promovează fățiș o politică de subminare a statului, iar organele competente ori nu văd, ori nu vor să aplice legea pentru a curma demersul lor destructiv și antinațional. Atâta timp cât românii basarabeni reprezintă circa 70 la sută din populația Republicii Moldova, ei trebuie să-și impună voința, iar presa ar trebui să aibă un rol decisiv în această direcție.

– Ați vizitat în mai multe rânduri Casa Limbii Române, ați fost oaspetele revistei „Limba Română”. Și în 2013, pe 31 august, ați insistat să reveniți la Chișinău pentru a fi alături de noi...

– M-am bucurat mult, acum 16 ani, când am aflat că în Republica Moldova s-a deschis o Casă a Limbii Române, care, timp îndelungat și neîntrerupt, organizează la Chișinău cele mai eficiente cursuri de limbă română pentru alogeni, și că împreună cu revista „Limba Română” – două instituții de prestigiu – desfășoară acțiuni de amploare dedicate culturii și literaturii române, spiritului românesc. Pe 31 august, anul trecut, am aflat cu mâhnire că „Limba Română”, o publicație cu mesaj

identitar pronunțat și care ani în șir a adunat în jurul său intelectuali de marcă de pe ambele maluri ale Prutului, era pe cale de a-și sista apariția din cauza lipsei mijloacelor financiare.

– Stimate domnule profesor, trebuie să informăm cititorii, că în 2014 situația revistei s-a ameliorat întrucâtva, deși sabia lui Damocles continuă să atârne deasupra publicației noastre. În acest an vom avea posibilitatea să postăm pe propriul site întreaga arhivă a revistei, făcând-o astfel disponibilă pentru toată lumea. Cu regret însă, Bucureștiul va oferi sprijin financiar doar pentru tipărirea a trei numere de revistă. Și în acest an proiectele DPRRP sunt finanțate cu întârziere, în cea de-a doua jumătate a anului.

– Da. Cu părere de rău atitudinea față de presă rămâne cea veche. Ca și în trecut, publicațiile de cultură sunt „tratate” asemeni unor proiecte ordinare, fără a avea în vedere condițiile specifice de funcționare a acestor instituții: echipă redacțională, autori, tipografie etc. În pofida tuturor dificultăților însă revista „Limba Română” trebuie să-și continue existența și am certitudinea că numai implicarea unor sponsori particulari, independenți, cum a fost la începutul secolului pentru Ardeal, Vasile Stroescu (1845-1926), de altfel mare prieten cu Miron Cristea, ar putea asigura apariția neîntreruptă a revistei. Vestitul moșier basarabean a fost unul dintre cei mai importanți filantropi ai românilor transilvăneni: numai în perioada anilor 1910-1914, perioadă extrem de grea pentru Ardeal, a donat circa un milion de coroane (sumă extraordinară pentru vremea aceea) pentru construirea a 216 școli și 96 de biserici, pentru organizarea multiplelor acțiuni culturale întru păstrarea identității românilor transilvăneni. Sprijinind revista „Limba Română”, noi, românii din Transilvania de azi, am putea, într-un fel, răspunde gesturilor generoase de altă dată ale cărturarului basarabean Vasile Stroescu, de la nașterea căruia în 2015 se împlinesc 170 de ani. Eu cred că în România sunt oameni de afaceri luminați care înțeleg rostul unei publicații cum e „Limba Română” și sprijinul lor financiar, atât de necesar mai ales acum, va scoate revista din impas.

– Mult stimate domnule profesor, vă mulțumesc pentru că sunteți alături de noi și ne vom bucura dacă vom reuși împreună să asigurăm continuitate și ritmicitate revistei noastre care peste un an împlinește un sfert de secol de apariție neîntreruptă.

Dinu POȘTARENCU

Repunerea în drepturi a limbii române (1917-1918) (II)*

D.P. – doctor în istorie, Institutul de Istorie, Stat și Drept al A.S.M., cercetător științific superior. Domenii de competență: istoria modernă a Basarabiei, istoria localităților, genealogie. Dintre lucrările publicate: *Străzile Chișinăului. Denumiri vechi și actuale* (1998), *O istorie a Basarabiei în date și documente* (1998), *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus* (2006), *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei* (2005) etc.

Pe lângă alte chestiuni examinate în cadrul ședinței Sfatului Țării din 4/17 decembrie 1917, deputații au dezbătut și un proiect de lege privind organizarea Cancelariei Sfatului Țării. „Discuții aprinse, informa organul de presă «Sfatul Țării», a trezit articolul referitor la constituirea secției în problemele naționale. Propunând să fie creată o comisie specială în problemele naționale, deputatul Grinberg a înaintat un amendament formulat astfel: *În vederea asigurării egalității în drepturi a limbilor în cadrul comisiei principale, să se recunoască dreptul fiecărei naționalități de a se adresa Sfatului Țării în limba sa maternă, pentru aceasta fiind necesar de a institui în cadrul cancelariei o secție națională.* Susținându-și amendamentul, oratorul a expus dovezi pentru a-i sublinia importanța și necesitatea de a-l adopta, având în vedere diversitatea de etnii care populează Basarabia. Deputatul Halippa a propus ca lucrările în cadrul cancelariei să fie efectuate în limba moldovenească, deoarece noi locuim în republică moldovenească. Deputatul Prahnițchi a propus două limbi: moldovenească și rusă. Prima – ca limbă de stat, iar a doua – ca limbă neutră. Alte limbi nu trebuie acceptate. Deputatul Halippa a sprijinit propunerea ora-

* Continuare. Partea I în nr. 1, 2014, p. 196-204.

torului precedent. Susținând egalitatea în drepturi a limbilor, deputatul Rabei a menționat că formularea problemei este următoarea: fiecare naționalitate se adresează cancelariei de stat de pe lângă Sfatul Țării în propria limbă. Deputatul Grinberg i-a obiectat lui Prahnițchi că a denaturat sensul amendamentului propus de orator. Deputatul Halippa a căzut de acord ca cererile înaintate cancelariei să fie în toate limbile. O altă întrebare este în ce limbă ea va răspunde solicitanților. La început, fără îndoială, cancelaria va șchiopăta, dar, cu timpul, ea va răspunde în toate limbile. Deputatul Prahnițchi a declarat că el a pus problema limbii exclusiv din punct de vedere tehnic, deoarece latura principală a fost demonstrată în ziua deschiderii Sfatului Țării, când reprezentantul fracțiunii socialiste evreiești, la solicitarea adunării, a vorbit în limba evreiască. La ce bun servesc atât de multe limbi; va genera birocrăția și un milion de secții. Poporul evreiesc este majoritar știutor de carte în rusește. Deputatul Rabei declară că el deloc nu atentează la suveranitatea limbii moldovenești, dar în treburile de stat totul trebuie să fie clar. Rusificarea, promovată în timpul țarismului, este bine știută de noi, deoarece și moldovenii au suportat pe umerii săi toată greutatea experimentelor ce au fost făcute de către funcționarii țariști și, cu toate acestea, fiecare naționalitate și-a menținut identitatea sa, iar tendințele autocrației nu au dus la nimic. Despre comunitatea evreiască, continuă oratorul, se judecă după vârfurile conducătoare ale evreilor, dar aceasta nu este corect, întrucât, pătrunzând în sânul poporului, adunarea neapărat s-ar convinge că marea majoritate nu posedă limba rusă. Noi suntem aproape de masa evreiască, de straturile democratice. Masele nu cunosc limba rusă și rugămintea noastră nevinovată este de a susține amendamentul propus de noi (exclamații: *este adevărat, just*). Deputatul Buzdugan a susținut dreptul evreilor de a se adresa pretutindeni în limba lor, indiferent dacă ar cunoaște limba rusă. Țarismul a răspândit multă amărăciune și, chiar dacă naționalitățile nu ar dori să vorbească limba rusă, atunci ele tot au dreptate. Oratorul susține propunerea fracțiunii evreiești. Amendamentul este votat și aprobat²³.

Deși a propus ca lucrările în cadrul Cancelariei Sfatului Țării să fie realizate în limba moldovenească (română), aceasta fiind limba majorității covârșitoare a populației Basarabiei, Pan. Halippa, inclusiv ceilalți deputați ai Blocului Moldovenesc nu au insistat asupra propunerii respective, înțelegând, la acea etapă inițială de dezbateri parlamentare, că

problema limbii, după o îndelungată perioadă de rusificare a tuturor etniilor din cuprinsul imperiului, este una delicată. Totodată, stăruind în privința amendamentului său, deputatul N. S. Rabei, în calitatea sa de reprezentant al populației evreiești din provincie, a recunoscut poziția dominantă a limbii române.

În prima jumătate a zilei de 6 decembrie 1917, în fața palatului Sfatului Țării s-a desfășurat un miting cu prilejul proclamării Republicii Democratice Moldovenești, la care a participat un public numeros: orășeni, elevi, reprezentanți ai diferitor organizații, membri ai Sfatului Țării, unități militare moldovenești, ucrainene și poloneze, aranjate în rânduri. Inițial, în incinta palatului, episcopul Gavriil a oficiat un serviciu divin în limba română, după care deputații și publicul au ieșit în piața din preajmă, unde președintele Ion Inculeț a citit declarația în limbile rusă și română. Apoi unitățile militare au defilat dinaintea deputaților și președintelui, răspunzând la salutări în limba română „Trăiască președintele!”. După încheierea mitingului, publicul a revenit în clădirea parlamentului, unde a continuat solemnitatea, în cadrul căreia a cuvântat Ion Inculeț și s-a dat citirii declarația în limbile rusă, română și evreiască²⁴. Prezența limbii române la această manifestație politică servește drept dovadă că ea continua să se afirme în viața publică a Basarabiei.

În acest timp au început să se organizeze cursuri de limba română pentru doritorii de a o învăța. Astfel de cursuri și-a propus să deschidă M. N. Catacazi²⁵, cursurile respective urmând să fie frecventate inclusiv de moldovenii, care, trecuți prin școala rusă, posedau insuficient limba maternă. În anunțul difuzat prin intermediul presei se menționa: „Cu încuviințarea Comisiei Școlare Moldovenești de pe lângă Zemstva Gubernială, M. N. Catacazi deschide cursuri de limba moldovenească pentru persoanele care au absolvit nu mai puțin de patru clase ale instituțiilor de învățământ mediu. Cursurile vor avea o durată de trei luni și vor fi gratuite pentru persoanele de naționalitate moldovenească, care nu au posibilitatea să achite taxa”²⁶.

În cadrul ședinței Sfatului Țării din 15 ianuarie 1918, directorul general al Afacerilor Externe al Basarabiei, Ioan Pelivan, a rostit în limba română²⁷ un mesaj de salut adresat generalului Ernest Broșteanu, acesta fiind unul dintre comandanții trupelor române trimise de guvernul român în Basarabia la solicitarea oficialităților de la Chișinău, pentru a

înlătura anarhia bolșevică, ce bântuia în provincie. Printre altele, Ioan Pelivan a menționat: „Într-un răstimp de 105 ani, noi, moldovenii, am purtat jugul țarismului. Împăratul Alexandru I, care a unit Basarabia cu Rusia, ne-a păstrat limba națională, școala, biserica și obiceiul pă-mântului, iar în anul 1818 ne-a dăruit autonomia, însă prin samavolnicie aceste drepturi ne-au fost răpite de Nicolai I. A început rusificarea adâncă și urmărirea a tot ce era moldovenesc și în administrație, și în judecătoria, și în școală, și în biserică. Totul ce a fost românesc s-a persecutat. Chiar și numele moldoveanului funcționarilor ruși l-au schimbat într-un nume de batjocură. Mulți se rușinau de a se numi moldoveni. În 1905 absolutismul țarist a început să mai slăbească. S-a organizat un grup de moldoveni intelectuali, care au început acțiunea luminătoare în mijlocul poporului său incult și, drept rezultat al acestei acțiuni desfășurate de acești patrioți în curs de zece ani, a apărut Sfatul Țării, ca o întrupare a idealului național moldovenesc”²⁸.

Ședința Sfatului Țării din 23 ianuarie 1918 s-a dovedit a fi una memorabilă. Noaptea târziu, în timp ce sala era arhiplină, relatează corespondentul „Sfatului Țării”, președintele Ion Inculeț a declarat ședința deschisă și a ținut un discurs în limbile română și rusă privind oportunitatea de a declara independența Republicii Populare Moldovenești. Apoi a fost dată citirii declarația de independență, mai întâi în limba română, de către vicepreședintele parlamentului, Pan. Halippa, după aceea în limba rusă, de către directorul general al Învățământului Public, Panteimon Erhan²⁹. În continuare, cu ocazia proclamării independenței, au fost expuse mesaje de salut, inclusiv în limba română, rostite de Ioan Pelivan și Ion Buzdugan³⁰.

A doua zi s-a produs un alt eveniment de excepție, cu caracter românesc. La 24 ianuarie 1918, se menționează în paginile ziarului „Sfatul Țării”, cu ocazia sărbătorii naționale a românilor – aniversarea unirii Principatelor Române, casele din Chișinău au fost împodobite cu drapelul național românesc. Instituțiile publice și cele de învățământ nu au funcționat. Arhiepiscopul Anastasie al Chișinăului și Hotinului a oficiat în Catedrală un serviciu divin solemn, la care au fost prezenți membrii Consiliului de Miniștri al Republicii Moldovenești, deputații parlamentului, cadrele de comandă ale trupelor române și mulți cetățeni. După încheierea tedeumului, generalul Ernest Broșteanu i-a

mulțumit arhiepiscopului pentru cuvântul de salut, binecuvântarea și bunăvoința exprimată la adresa statelor aliate și, în special, României și armatei române. Arhiepiscopul a rostit cuvântul de salut în rusește, iar generalul i-a răspuns în română, traducerea fiind efectuată de protoiereul Vasile Guma. În fața Catedralei erau adunați enoriași și unități române, cu drapele, în prezența a două orchestre. După terminarea serviciului divin au defilat unitățile române. Seara, artiștii Teatrului Național din Iași, invitați de Societatea Moldovenească *Făclia*, au prezentat un spectacol în teatrul Adunării Nobilimii³¹.

Manifestarea tot mai accentuată în viața publică a limbii române diminuea rolul suprem pe care îl avea limba rusă, puneu stavilă rusificării și deschidea calea spre a elimina consecințele grave ale acestei politici imperiale. Dar nu fără dificultăți, după un regim colonial de lungă durată. Ca reacție la tendința firească și legitimă a românilor basarabeni de a-și reîntrona limba maternă pe glia strămoșească, în cadrul ședinței Sfatului Țării din 5 februarie 1917, deputatul Kristo Misirkov³² a propus spre examinare, din partea fracțiunii minorităților naționale din organul legislativ, un proiect de lege cu privire la limbile oficiale în Republica Moldovenească, fosta Basarabia³³. Autorii proiectului și-au motivat astfel necesitatea adoptării unei asemenea legi: „După ce a fost declarată independența fostei Basarabii, în prezent Republica Moldovenească, textul rusesc din actele oficiale ale diferitor instituții de stat este înlocuit cu cel moldovenesc. Însă 50% din totalul populației Republicii Moldovenești sunt nemoldoveni. Pe deasupra, într-un șir de județe – Hotin, Bender, Akkerman, Ismail și Cahul – locuitorii moldoveni nu reprezintă majoritatea și în aceste județe limba moldovenească este necunoscută cu desăvârșire sau este știută insuficient, iar limba rusă, în calitate de limbă oficială pe parcursul a mai bine de o sută de ani, este cunoscută deopotrivă de către toate etniile fostei Basarabii: ucraineni, evrei, ruși, bulgari, găgăuzi, germani, armeni și polonezi, precum și de moldoveni”³⁴. Raportând la actualitate această situație, grupul parlamentar al minoritarilor și-a exprimat dezideratul ca „limbile moldovenească și rusă să fie declarate limbi oficiale în Republica Moldovenească, cu drepturi egale”. Pentru a coexista – din punctul de vedere al semnatarilor proiectului – această imaginară „egalitate în drepturi” a limbilor (după o dominație, în decurs de peste o sută de ani, a limbii ruse ca limbă oficială, așa cum observau ei), articolele proiectului de lege prevedeau următoarele: cunoașterea ambelor limbi este

obligatorie pentru angajații tuturor instituțiilor guvernamentale ale republicii; fiecare persoană, care se adresează instituției guvernamentale în privința unor probleme personale, se va folosi în relațiile sale cu funcționarii acestor instituții de una dintre aceste două limbi oficiale și anume de cea pe care o posedă mai bine; persoanele oficiale sunt obligate să converseze sau să răspundă în scris solicitanților în acea limbă oficială, pe care aceștia din urmă o folosesc în adresările lor către putere; lucrările de secretariat în instanțele judiciare inferioare se vor executa în limba populației locale, iar în cele superioare – în una dintre cele două limbi oficiale; lucrările de secretariat în instituțiile administrative inferioare se vor executa în limbile locale sau în una dintre cele oficiale, după dorința locuitorilor; persoanele care ocupă posturi în instituțiile judecătorești și administrative inferioare sunt obligate să cunoască limbile locale și acea limbă oficială pe care o posedă populația locală, în timp ce cunoașterea celei de a doua limbi oficiale nu este obligatorie pentru ei; în relațiile dintre instituțiile administrative inferioare și cele superioare limbile oficiale sunt egale, dar prioritate obține acea limbă, căreia instituția administrativă inferioară îi dă preferință, adică instituția centrală este obligată să se pună în legătură cu instituțiile inferioare în acea limbă oficială, care este cunoscută și preferată în localitățile respective; instruirea în școli trebuie să fie efectuată în limba maternă a populației locale, iar în calitate de obiect de studiu obligatoriu să fie introdusă una dintre limbile oficiale, după dorința populației³⁵.

Note ■ ²³ *Сфатул Цэрий (заседание 4 декабря)*, în „Сфатул Цэрий”, nr. 10 din 6 decembrie 1917, p. 4.

²⁴ *Сфатул Цэрий* din 8 decembrie 1917, p. 1.

²⁵ După cât se pare, este Maria Catacazi (1868-1920), fiica lui Nicolae Semigradov și soția lui Mihail M. Catacazi.

²⁶ *Сфатул Цэрий* din 9 decembrie 1917, p. 1.

²⁷ *Сфатул Цэрий*, în „Сфатул Цэрий” din 18 ianuarie 1918, p. 2.

²⁸ *Ibidem*; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, Chișinău, Editura Prut-Internațional, 2004, p. 246.

²⁹ *Сфатул Цэрий (заседание 23 января). Торжественное объявления независимости Молдавской Народной Республики*, în „Сфатул Цэрий”, nr. 19 din 26 ianuarie 1918, p. 2.

³⁰ „Сфатул Цэрий”, nr. 19 din 26 ianuarie 1918, p. 3.

³¹ *Ibidem*, p. 3.

³² Kristo Misirkov (1874, satul Akostol, Macedonia – 1926, orașul Sofia, Bulgaria), bulgar de origine. După absolvirea Facultății de Istorie a Universității din Sankt-Petersburg, el a devenit profesor la Liceul de Băieți nr. 1 din Chișinău. Conform unui izvod al deputaților Sfatului Țării, K. Misirkov a fost ales ca membru al acestui for legislativ de către organizațiile naționale ale bulgarilor (ANRM, F. 727, inv. 2, d. 19, f. 213v), iar în chestionarul de membru al Sfatului Țării el a indicat că a fost ales din partea bulgarilor și găgăuzilor din Chișinău (I. Colesnic, *Sfatul Țării. Enciclopedie*, Chișinău, 1998, p. 211). La 27 martie 1918, când s-a votat unirea Basarabiei cu România, K. Misirkov s-a abținut de la vot.

³³ *Сфатул Цэрий (заседание 5 февраля)*, în „Сфатул Цэрий”, nr. 28 din 7 februarie 1918, p. 3; I. Țurcanu, *Unirea Basarabiei cu România*, Chișinău, 1998, p. 111; V. Popovschi, *Din activitatea Sfatului Țării*, în „In honorem Ion Țișcanu. Studii de istorie a românilor”, Cahul, 2011, p. 140.

³⁴ Сфатул Цэрий (заседание 5 февраля), p. 3.

³⁵ *Ibidem*.

Vlad MISCHEVCA

De la Wilno la Vilnius.

Paralele istorice basarabene: 1812-2013

VI.M. (Miscăuca) – dr., cercet. șt. coord. la Institutul de Istorie al A.Ș.M., conf. cercet. (Associate professor, Ph.D.). Membru al Comisiei naționale de heraldică (1995-2014). Domenii de competență: istoria relațiilor internaționale din sud-estul Europei (sec. XVIII – înc. sec. XIX), genealogia domnilor fanarioți, vexilologie heraldică, raporturi istorice moldo-elene (în special cu Sf. Munte Athos). 10 monografii, publicate la Chișinău, Iași, Atena.

„Românii, cu toate că sunt liberi, nu au însă și sentimentul libertății. Acesta nu vine de la natură, ci de la servitutea cu care au fost apăsați și de la dominarea de care au fost umiliți...”

(Dionisie Fotino, 1818)

Constatarea făcută acum două secole, precum că nu avem „sentimentul libertății” din cauza dominării umiltoare a puterilor străine, rămâne actuală și pentru românii din Republica Moldova, care încearcă să se desprindă de „sovietism” și de sechelele imperialismul rus.

Rămânem sub presiunea evenimentelor ce au precedat summit-ul istoric de la Vilnius, unde, la 29 noiembrie 2013, Republica Moldova a parafat Acordul de Asociere și Liber Schimb cu UE. Federația Rusă a făcut presiuni pentru ca Azerbaidjanul să renunțe, pe ultima sută de metri, la posibilitatea de a deveni membru asociat al Uniunii Europene. Președintele ucrainean V. Ianukovici adoptase o decizie nefericită de suspendare a procesului de semnare a Acordului de asociere cu UE. Iar, anterior, Armenia anunțase că nu va înainta pe calea integrării europene. Înseamnă oare că summit-ul de la Vilnius a fost un „eșec” pentru Uniunea Europeană și o „catastrofă” pentru Republica Moldova?

Se vehiculează că, în disputa dintre Rusia și UE, Republica Moldova ar fi un „premiu neînsemnat” (*The Economist*)¹, totuși, destinul nostru nu poate fi pus totalmente în raport de rezultatul bătăliei marilor puteri pentru statele CSI din fosta U.R.S.S. Viitorul Moldovei este legat indispensabil de Uniunea Europeană, fiindcă trecutul ne este european. Considerăm că aderarea trebuie să cuprindă gradual și factorul istorico-geografic al statelor aspirante. Iar, pentru Republica Moldova, scopul este nu doar asocierea, alias parafarea și ratificarea documentelor semnate la summit-ele UE, cât revenirea, propriu-zisă, în familia statelor europene.

Astfel, vom contesta acea nedreptate istorică, săvârșită la adresa popoului nostru acum două secole, când Principatul Moldovei a fost sfărțec în jumătate. Parcursul european al Moldovei dintre Prut și Nistru a fost deturnat pentru un secol – prin anexarea ei, în luna mai 1812, la Rusia țaristă, iar apoi cotropirea, în iunie 1940, de către U.R.S.S. și reocuparea de regimul sovietic în 1944... Basarabia a devenit zonă de *contact-conflict* între două lumi antagoniste. Problema basarabeană este demult o problemă europeană, doar că europenii întârzie să o soluționeze, iar basarabenii nu au puterea decizională și nu se simt încă la egal cu compatrioții români din stânga Prutului, care sunt deja cetățeni ai Europei (din 2004 România este membră a NATO, iar din 2007 face parte din Uniunea Europeană).

Imperiul Rusiei, care se extindea către începutul secolului al XIX-lea pe trei continente, în Europa, Asia și America de Nord, promovând abil o politică expansionistă în direcția Balcanilor, și-a realizat, la 1812, doar parțial planurile². Totuși, în pofida situației internaționale nefavorabile și plătind prețul a 150.000 de morți ai armatei sale în acel război (1806-1812), a obținut un limes geostrategic foarte important – cucerind, la acea dată, gurile Dunării (brațul Chiliei), dezmembrând străvechiul teritoriu al Moldovei. Împăratul Alexandru I, ocupând în mod forțat și arbitrar pământurile moldave dintre Nistru și Prut, după ce și dorise extinderea granițelor până la Siret sau chiar până la Carpați și Dunăre, nu avea vreun temei legitim de revendicare a acestora, în afara dreptului forței. Teritoriul istoric românesc dintre Prut și Nistru era anexat la Rusia țaristă (45.630 kilometri pătrați), care nu avea niciun argument sau drept (fie sub aspect etnic, istoric, geografic sau politic)

asupra acestui pământ, denumit de către administrația țaristă – Basarabia, extinzându-se, astfel, numele istoric propriu doar părții geografice din sudul Moldovei (dintre Dunăre și Nistru).

Soarta Principatelor Române în acea perioadă hotărâtoare a fost totalmente lăsată la discreția marilor puteri, care disputau spinoasa *Chestiune Orientală*. La 1812, Rusia, scindând Moldova și stabilind un hotar arbitrar pe Prut, generează o nouă problemă internațională – *Problema Basarabiei*. În acest context, menționăm că, netăgăduind imperialismul Franței, Austriei și Marii Britanii față de Imperiul Otoman și statele supuse lui, nu putem omite că rezultatele practice ale expansiunii țariste în bazinul pontic, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, au fost destul de concludente: *Crimeea, Caucazul, Moldova răsăriteană (pe talvegul Prutului și cu gurile Dunării)*. Iar în cadrul războiului ruso-turc din 1806-1812, după cum s-a menționat: „Moldova și Țara Românească au fost piese de șah ale unui joc diplomatic de mari proporții, în care partener al împăratului francez a fost Alexandru I, țarul Rusiei”³. Din păcate, la începutul secolului al XIX-lea am fost, în rezultatul disputelor imperiilor vecine, *Pioni*, și nu *Piloni* ai raporturilor internaționale din sud-estul Europei.

Spoliatorul tratat de pace de la București, semnat la 16 (28) mai 1812, marchează o *concesie* (într-o conjunctură internațională extrem de frământată) pe contul Moldovei, când, în cadrul crizei *Problemei Orientale*, are loc geneza unei noi probleme – a celei *Basarabene*. Consemnăm că esența chestiunii date este de natură politică și rezultă din cucerirea și anexarea parțială a Moldovei, prin fixarea unui hotar arbitrar (scindând-o pe linia Prutului, practic, în jumătate) și stabilirea Rusiei la gurile Dunării, semnificând, astfel, geneza unei noi probleme etnopolitice internaționale. Dacă *chestiunea română*, ca problemă internațională, a semnat, în secolul al XIX-lea, imperativul unității naționale, apoi cea *basarabeană* – rezidă în scindarea național-teritorială a moldovenilor la 1812. „Astfel ocuparea în toate formele cerute de dreptul internațional a teritoriului cuprins între Nistru, Prut și Dunăre are pentru Rusia mai mult decât importanța unei simple cuceriri: prin aceasta rușii câștigă pozițiuni, care dominează țărilor românești și Dunărea, câștigă Hotinul, de unde dominează intrările dinspre mieznoapte ale Carpaților, câștigă în sfârșit o înrâurire mai directă asupra poporului român”⁴.

Așa cum au scris istoricii contemporani, „după tratatul de curând încheiat (1812) între Poarta Otomană și Rusia, toată Basarabia cu cinci județe ale sale, adică Soroca, Orheiul și Lăpușna, Hotărnic(en)ii, Codru, Grec(en)ii, și o parte din județul Iași, împreună cu cetățile Hotin și Bender, au trecut în stăpânirea Imperiului Rusiei. De aceea Moldova a ajuns foarte mică, cuprinzând numai 16 județe și despărțindu-se dinspre răsărit de Basarabia prin râul Prut”⁵. Iar acel nivel de dezvoltare socioeconomică, pe care Țara Moldovei l-a înregistrat până la declanșarea războiului ruso-turc, în noiembrie 1806, a putut fi atins din nou, din cauza amputării teritoriale (pierderii Moldovei dintre Prut și Nistru, adică a 48% din teritoriu) și drept consecință a ocupației militare rusești din anii 1806-1812, abia în anii '30 ai secolului al XIX-lea.

Tratatul de pace (inclusiv două articole secrete) a fost ratificat de către Alexandru I la 11 (23) iunie 1812 (marți), în orașul Wilno (din 1795 până în 1915 orașul Vilnius a fost inclus în componența Imperiului Rus). „Того ради наше императорское величество, по довольном рассмотрении вышепрописанного договора вечного мира, подтвердили и ратификовали оный, яко же сим за благо приемлем, подтверждаем и ратификуем, во всем его содержании, обещая императорским нашим словом, за нас и наследников наших, что все, в оном трактате постановленное, наблюдаемо и исполняемо нами будет ненарушимо. Во уверение чего мы сию ратификацию, подписав своеручно, повелели утвердить государственною нашею печатью. Дана в Вильне июня 11 дня 1812 года государствования нашего во второе на десять лето.”⁶.

Iar schimbul actelor de ratificare s-a produs la București, la 2 (14) iulie (sultanul Mahmud II refuzând să ratifice cele două articole din partea secretă a tratatului). Din ziua când tratatul a fost ratificat – a demarat *de jure* – procesul instaurării dominației țariste și a stabilirii noului hotar – pe râul Prut, ce a sfâșiat Moldova timp de mai bine de un secol.

Într-un sfârșit, Imperiul Otoman, ajungând în starea „omului bolnav al Europei”, a dispărut de pe harta lumii la 1922 (s-ar fi dezintegrat cu mult timp înaintea acestui moment tardiv, dacă puterile occidentale nu l-ar fi menținut în viață în mod artificial, cu scopul de a avea o forță de contrapondere contra Rusiei), iar Imperiul Rusiei și-a sfârșit existența în februarie 1917.

Reamintim că, imediat după lovitura de stat din octombrie 1917 (revoluția bolșevică), guvernul sovietic a renunțat la toate tratatele inegale, încheiate de Rusia țaristă, și a respins acordurile secrete anexioniste cu participarea sa, dându-le publicității. Adoptând „Decretul despre Pace”, la cel de-al II-lea Congres al Sovietelor din Rusia din 26 octombrie 1917, guvernul sovietic a proclamat denunțarea necondiționată și imediată a tuturor tratatelor secrete⁷. În apelul către muncitorii musulmani din Rusia și Orient, din 20 noiembrie 1917, Rusia Sovietică, declarând deschis dorința „să ajute popoarele oprimite din întreaga lume să-și dobândească libertatea”, a menționat că anulează tratatele vechi, în special Tratatul privind cucerirea Constantinopolului, împărțirea Persiei (Iranului) și Turciei⁸.

Era de așteptat ca aceste două documente istorice să stabilească principiile unei politici externe „democratice” a guvernului sovietic (fiind respinse necondiționat toate tratatele inegale, încheiate de către Rusia țaristă).

Poziția statului sovietic din acea perioadă, în problema tratatelor țariste, și-a găsit reflectarea în încheierea unor noi tratate cu țările din Orient. Succesorii imperiilor Țarist și Otoman – R.S.F.S. Rusă și Marea Adunare Națională a Turciei – au semnat la Moscova, la 16 martie 1921, Tratatul ruso-turc de „prietenie și frăție”. Tratatul includea 16 articole și 4 anexe, fiind semnat din partea R.S.F.S.R. de către Gh. V. Cicerin, Comisarul poporului pentru afaceri externe, și Jalal ad-Din Korkmasov, iar din partea Turciei de către Yusuf Kemal-bey, Riza Nur și Ali Fuad-pașa. Tratatul a fost ratificat de ВТІК (ВЦИК) pe 20 iulie 1921 și de Marea Adunare Națională a Turciei (MANT) la 31 iulie 1921. Schimbul instrumentelor de ratificare s-a făcut pe 22 septembrie 1921 la Kars⁹. Este important, din punct de vedere al dreptului internațional, că Tratatul de la Moscova consemnase, în articolul VI, că părțile contractante consideră toate tratatele precedente, semnate de Imperiile Otoman și cel Țarist, ca fiind anulate, acestea pierzându-și puterea juridică („Обе договаривающиеся стороны признают, что все договоры, до сего времени заключенные между обеими странами, не соответствуют обоюдным интересам. Они соглашаются поэтому признать эти договоры отмененными и не имеющими силы. Правительство Российской Социалистической Федеративной Со-

ветской Республики заявляет, в частности, что оно считает Турцию свободной от всяких к нему денежных или иных обязательств, основанных на международных актах, ранее заключенных между Турцией и царским правительством”¹⁰.

Astfel, tratatul sovieto-turc din 16 martie 1921 a stipulat părților semnare să nu recunoască niciun tratat de pace sau alte acte internaționale, în cazul în care ar fi impuse cu forța să adere una dintre părți (articolul 1), anulându-se tratatele inegale ale guvernului țarist cu Turcia (articolul 6), fiind declarate nule orice fel de acțiuni și drepturi referitoare la regimul stabilit de aceste tratate (articolul 7)¹¹.

A trebuit să treacă mai bine de un secol, pentru ca Rusia (deja cea sovietică) să recunoască oficial nulitatea consecințelor Păcii de la București din 1812, iar poporul român al Basarabiei să-și decidă de sine stătător destinul prin Actul Unirii din 27 martie 1918, rezolvând echitabil *Problema basarabeană*. Pentru diplomația noastră rămâne remarcabil „Răspunsul guvernului român la nota guvernului ucrainean din 5 mai, trimis din Iași, la 19 iunie 1919”, care preciza că: „Din punct de vedere geografic, etnografic, istoric, așa-zisa provincie a Basarabiei a fost deci din toate vremurile un pământ românesc și a constituit o parte integrantă și indivizibilă a Principatului Moldovei”¹².

* * *

În prezent, este foarte simbolic să revenim *ad initio* acolo, de unde am pornit: la Wilno, Vilnius¹³. Căci pasul nostru decisiv spre apropierea-aderarea la UE este, în fond, revenirea întârziată în sânul civilizației tradiționale – europene, ce nu poate fi calificată doar ca un „premiu real” sau ipotetic, ci ca o legitimă restabilire a unei situații geopolitice, deși parțiale, rectificându-se urmările nefastului *Act din 1812*, ce a fost ratificat la Wilno (Vilnius) cu 202 ani în urmă...

Note ■ ¹ <http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2013/11/moldova> (accesat la 28.05.2014)

² Vlad Mischevca, *Anul 1812: Două secole de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rusiei*, Chișinău, 2012, 142 p.

³ Sergiu Columbeanu, *Contribuții privind situația internațională a Țărilor Române între anii 1806-1812*, în „Revista de istorie”, Tom. 29, 1976, nr. 5, p. 657.

⁴ Mihai Eminescu, *Între Scylla și Charybda. Opera politică*, ed. a 2-a, Editura Litera Internațional, Chișinău, 2008, p. 215.

⁵ Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Muntenești și a Moldovei*, trad. din grecește de George Sion, Editura Valahia, București, 2008, p. 729.

⁶ *Полное собрание законов Российской империи*, т. XXXII, стр. 316-322, № 25110.

⁷ Cf.: Н. В. Захарова, *Отказ Советского правительства от договоров царской России, нарушивших права народов восточных стран // Советский ежегодник международного права*, 1962, Изд. АН СССР, Москва, 1963, с. 134; Р. А. Тузмухамедов, *Международное значение опубликования Советским правительством тайных договоров царской России. Вопросы теории и практики международного права*, Изд. ИМО, Москва, 1959.

⁸ *Документы внешней политики СССР*, т. I, Госполитиздат, Москва, 1957, с. 34-35.

⁹ *Дипломатический словарь*, т. III. С-Я, Наука, Москва, 1986, с. 312-313; *Документы внешней политики СССР*, т. III, Москва, 1959, с. 597-604.

¹⁰ <http://www.genocide.ru/lib/treaties/19.htm> (ultima accesare 28.05.2014)

¹¹ *Документы внешней политики СССР*, т. III, Госполитиздат, Москва, 1959, с. 597-604.

¹² Ion Agrigoroaiei, *Basarabia în acte diplomatice: 1711-1947*, Iași, 2012, p. 9.

¹³ De consemnat că, la 16 decembrie 1554, tot la Wilno (pe atunci Polonia), actualul Vilnius (capitala Lituaniei), a fost parafat „Tratatul de alianță și de pace eternă” între Alexandru Lăpușneanu, domnul Moldovei, și Sigismund al II-lea August, regele Poloniei.

Mihai Ștefan POIATĂ

Șansa estetică a fragmentului care devine întreg

M.Ș.P. – prozator, cineast, dramaturg. Lector superior la Catedra multimedia, AMTAP, cercetător științific la Institutul Patrimoniului cultural al A.Ș.M. Vicepreședinte al Uniunii Cineaștilor din Moldova. Semnează mai multe filme documentare, între care: *O primăvară care a început în... octombrie* (1997), *Probă de libertate* (2006), *Venim și mâine pe-aici?* (2006), *Probă de independență* (2011). Semnează volumele: *Tentația contactelor imposibile* (1999), *Reguli de circulație pentru apele subterane* (2006), *ROCK-ul*, „*NOROC-ul și NOI*” (2013), *Voiaj de nuntă în trei* (2013), *Bereta albă din autobuzul expres* (2013).

Cei care nu l-au cunoscut pe Sergiu Plămădeală înainte de 19 martie 2014 (când a fost inaugurată expoziția „Kilometrul 0”) au rămas surprinși de faptul că evenimentul găzduit de Galeria Parter a Muzeului Național de Artă a fost mediat atât de generos și nu s-ar fi mirat dacă ar fi aflat că protagonistul acestui eveniment a trezit invidia unor maeștri „rezidenți” în sala mare a Galeriei „Brâncuși”, dar trecuți cu vederea de mass-media.

Pentru cei care cunosc traseul creator al lui Sergiu Plămădeală surprinderea a fost, probabil, și mai mare, deoarece majoritatea cronicarilor evenimentului s-au încolonat sub flamura unui singur mesaj, care, deși a fost formulat diferit, a exprimat un punct de vedere comun: „frumusețea ruinată a orașului”, „o expoziție care bate alarma”, „patrimoniul istoric este în pericol”, „autorul ne avertizează”, „autorul este îngrijorat”, „Sergiu Plămădeală se arată sigur de misiunea civică a fotografiilor sale și de faptul că acestea ar putea schimba lucrurile” [1].

Trebuie să recunoaștem că acest mod de a interpreta lucrările expuse în Galeria Parter a fost provocat (și stimulat) chiar de autorul lor, care a declarat: „Azi, în centrele istorice din București și din Chișinău, practic nu există

Sergiu PLĂMĂDEALĂ

**Biografia noastră,
monumentele**

București. Bulevardul Ion C. Brătianu. Biserica Colței

București. Str. General Florescu Ion Emanoil

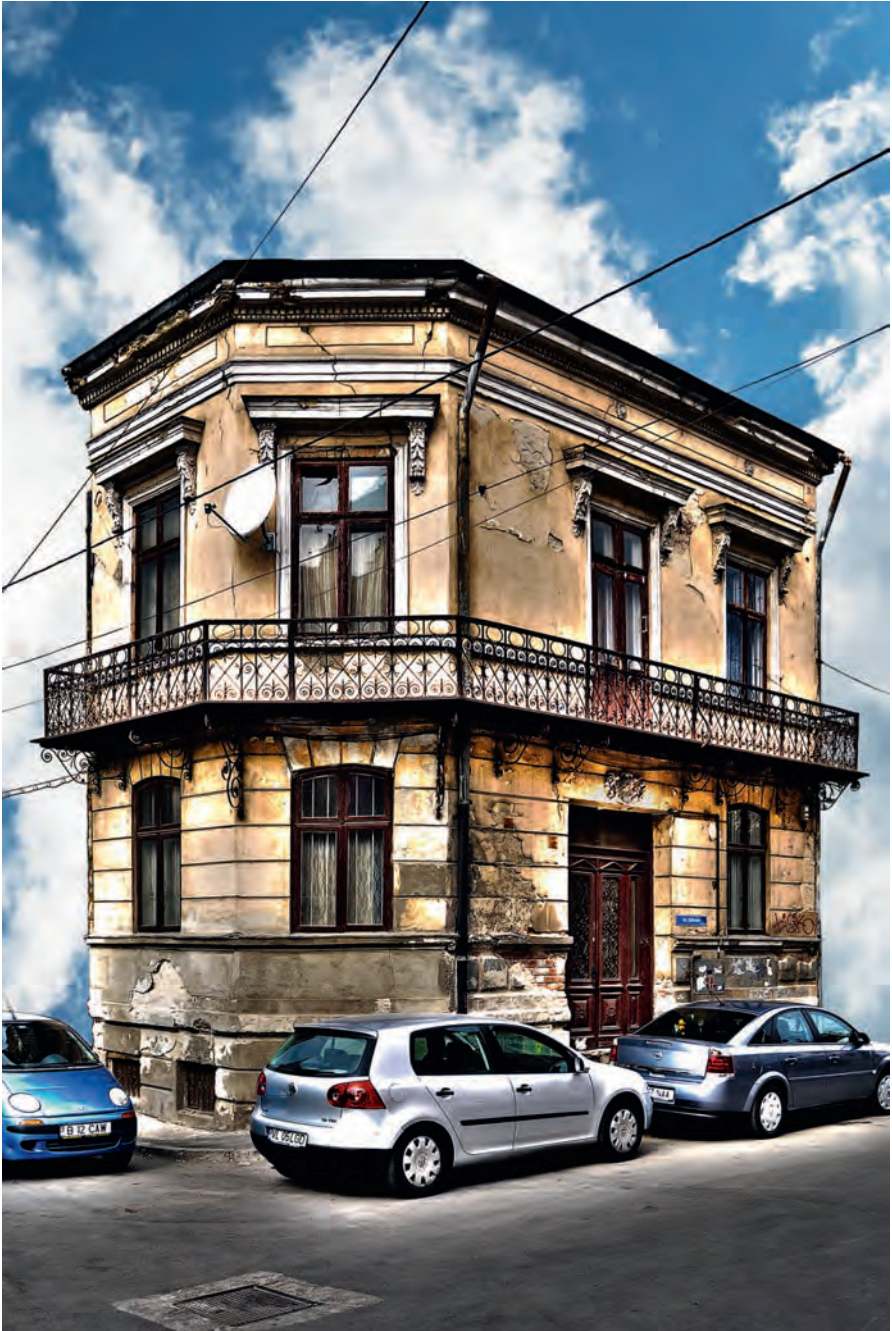

București. Str. Doamnei

București. Str. Colței

București. Str. Șelimbăr

Chişinau. Str. Sadovaia

Chişinau. Str. Sadovaia

București. Str. Biserica Amzei

București. Str. Doamnei

București. Str. Paleologu colț cu Str. Negustori

București. Str. Negustori

București. Str. Doamnei

București. Str. Coltei

București. Calea Moșilor

București. Str. Colței

Chişinău. Str. Şciusev

București. Calea Dudești

stradă fără casă în agonie, ce ne cerșește milă și îndurare, încercând să ne spună că fără istorie, fără trecut nu există viitor” [2]. Într-adevăr, ne sângerează inima când vedem vestigiile arhitecturale de pe str. *Șelimbăr*, str. *Colței* (2), *Calea Moșilor*, str. *Paleologu* colț cu str. *Negustori* și ar fi firesc să ne alăturăm celor ce deplâng monumentele demolate și rămase „ca o tristă amintire doar în fotografiile lui Sergiu Plămădeală”.

La prima vedere, nimeni nu ar avea de obiectat nimic. Nici nouă, nici autorului. Dar la o „a doua vedere”, mai atentă, vom descoperi că ușile din str. *Biserica Amzei* sunt într-o stare admirabilă. Și dacă-i așa, de ce le-a fotografiat? Doar nu le amenință niciun pericol. Pare a fi satisfăcătoare și starea ușilor metalice de pe str. *Doamnei* din București, dar au fost, totuși, fotografiate. De ce oare?

În căutarea răspunsului la această întrebare putem ajunge la presupunerea că dacă, printr-un miracol, lucrările de consolidare-restaurare ar fi fost finanțate conform necesităților, atunci cele mai importante monumente de patrimoniu din București și din Chișinău ar fi fost reabilitate, iar expoziția „Kilometrul 0” nu ar mai fi avut loc. Pentru că lui Sergiu Plămădeală i-ar fi lipsit „sursa de inspirație”.

Iar dacă examinăm mai atent lucrările dânsului, simțim că ne dă ghes și o altă presupunere: că autorul este încântat de ceea ce vede, că el admiră aceste vestigii și că savurează posibilitatea de a surprinde efectele demolatoare ale timpului. Supoziția devine certitudine după ce ascultăm confesiunile autorului, care recunoaște că „fiecare casă își are o istorie a sa, care se depune peste ea de-a lungul anilor. Asta încerc să redau în fotografiile mele” [3]. Dar Sergiu Plămădeală nu se mulțumește să „redea” amprentele istoriei, el caută (și găsește) procedee care evidențiază și amplifică aceste efecte distructive, le adaugă expresivitate.

Iar publicul nu pare deranjat de intenționatele exagerări. Ba am putea afirma că ele au un efect contrar celui așteptat. După ce auzim declarațiile lui Sergiu Plămădeală, e firesc să ne așteptăm că lucrările lui ne vor mobiliza la luptă cu nepăsarea birocrăției, care nu întreprinde acțiunile necesare pentru a proteja patrimoniul național, dar când pășim pragul sălii de expoziții simțim că trăirile care pun stăpânire pe noi sunt cu totul de altă natură: revolta și indignarea cedează locul curiozității și revelației, iar mai apoi plăcerii și chiar admirației. Senti-

mentele noastre civice cedează locul sentimentelor artistice. Și nu ne mai întrebăm de ce oare autorul nu indică adresele clădirilor de patrimoniu pe care le-a fotografiat.

Această surprinzătoare „înșelătorie” se produce datorită excesului inexplicabil de modestie al lui Sergiu Plămădeală, care nu îndrăznește să ne destăinuie că, deși nu operează cu pensula și vopselele și recurge doar al serviciile aparatului de fotografiat și ale Photoshop-ului, el este, totuși, artist plastic, și nu membru al Asociației pentru Protecția Monumentelor.

Și dacă fotografia este un domeniu cunoscut de peste un secol, de Photoshop am auzit abia după 1990, când frații Thomas și John Knoll au reușit să vândă companiei Adobe prima versiune a acestui software, care este un program pentru editarea imaginilor digitale pe calculator. În prezent există peste 20 de programe de acest profil, cu diverse nivele de complexitate și fiecare utilizator își alege editorul foto în funcție de necesități și de pachetul de funcționalități pe care îl oferă acesta. Nu vom intra în detalii, dar credem că, pentru a ne face o impresie despre „instrumentele” pe care le are la îndemână un artist-fotograf, ar fi bine să cunoaștem posibilitățile Photoshop-ului și să specificăm că acest program permite să fie efectuate următoarele „operații”: editări de luminozitate și contrast, culoare, focalizare, aplicare de efecte pe imagine sau pe zone (selecții), retușare de imagini degradate, îndepărtarea unor elemente nedorite sau suprapunerea imaginilor, schimbarea selectivă a culorii sau selectarea și îmbinarea imaginilor, controlul perspectivei și distorsiunea, schimbarea contrastului și luminozității etc.

Cu alte cuvinte, este vorba despre procedeele care pot fi utilizate pentru a modifica o imagine fotografică digitală în funcție de intențiile creatoare ale autorului, dar și de „marja de creativitate”, pe care o oferă imaginea „inițială”. Iată de ce o importanță deosebită are și aparatul de fotografiat, care este „arma de vânătoare” a autorului, preferabil una performantă.

Aparatul de fotografiat îi permite lui Sergiu Plămădeală să colecteze „materie primă” – imagini supuse ulterior procesului de selecție și valorificare. Lucrările prezentate în cadrul expoziției ne permit să presupunem că acest proces se desfășoară în două etape: din unele imagini

sunt omise „surplusurile”, altora li se adaugă ceea ce le lipsește. Ușor de spus, dar mai greu de realizat. În opinia noastră, prima etapă constă în decuparea unor fragmente sau detalii care au șansa unei „existențe” autonome. Autorul le testează ca să vadă dacă fragmentul poate deveni întreg. De fapt, le oferă o nouă șansă de a se impune atenției noastre.

Iar noi, privitorii, ne întrebăm: dacă autorul este alarmat de starea de degradare a unui edificiu întreg, de ce ne prezintă doar un fragment? Fiind întrebat dacă nu cumva fotografiile sunt pentru el doar un pretext, Sergiu Plămădeală ni s-a destăinuit: „Așa este. Pornind de la un lucru aparent banal, eu îl refac, îl recreez, îl cizelez, îl șlefuiesc, îl amplific, dându-i o viață nouă, individualizată la maxim” [4].

Decupând și „individualizând” fragmente arhitecturale, Sergiu Plămădeală ne invită să participăm la un exercițiu de imaginație și, dacă ne lăsăm ademeniți de această perspectivă, să intuim întregul din care a „evadat” elementul respectiv, dacă nu, atunci să-l acceptăm în versiunea propusă de autor și să-i descoperim valențele care au fost puse în valoare datorită integrării lui într-un nou context. Iar dacă suntem dintre cei care ne lăsăm încântați de un ansamblu arhitectural, dar ne scapă detaliile, artistul ne îndeamnă să ne oprim și să le admirăm – este și acesta un exercițiu util, o șansă de a deveni participanții actului creativ inițiat de autor.

Presupunem că unii vizitatori ai expoziției, după ce l-au ascultat pe Sergiu Plămădeală, după ce au admirat fotografiile lui, după ce au citit comentariile din presa periodică, s-au întrebat: păi bine, dar unele fotografii reprezintă edificii care nu merită să fie nici păstrate, nici restaurate, pentru că nu au nici valoare artistică, nici valoare istorică. Nu putem să nu le dăm dreptate acestor privitori, pentru că am identificat și noi câteva edificii despre care am putea spune că singurul lor „merit” este că sunt vechi.

„Dar mai sunt și frumoase”, ne-ar putea replica autorul fotografiilor. Îi vom da dreptate, desigur. Se pare că Sergiu Plămădeală este un adept al lui Cesare Brandi, care consideră că „valoarea de vechime are funcție estetică” [5, p. 74]. Trecerea timpului peste un monument face, inevitabil, parte din „biografia” sa [6], iar Sergiu Plămădeală ne sugerează că aceste monumente fac parte și din biografia noastră. În

lipsa lor, am avea mai puține de povestit celor care vor dori, cândva, să ne asculte...

Bibliografie

1. Aurelia Borzin, *Frumusețea ruinată a orașului*, „Ziarul Național”, 29 martie 2014.
2. *Ibidem*.
3. Interviu cu Sergiu Plămădeală, realizat de Irina Nechit, *Buticurile, dughenele sufocă centrul istoric al Chișinăului*, „Jurnal de Chișinău”, 25 martie 2014.
4. *Ibidem*.
5. Cesare Brandi, *Teoria restaurării*, Editura Meridiane, București, 1996.
6. Alois Riegl, *Cultul modern al monumentelor (Esența și geneza sa)*, INPRESS, București, 1999.

Doina ARPENTI

Limba italiană – limba artelor, a emigraților și a imigraților

D.A. – doctorandă în „Teoria limbajului și științe ale semnelor” la Universitatea din Bari, magistru în italiană la Universitatea din Bologna, profesoară de limba italiană pentru alolingvi în cadrul Proiectului „Parole in Gioco – 3” al Fondului European pentru Integrare.

Migrația și mobilitatea socială reprezintă fenomene care vor schimba în mod ireversibil harta etnico-lingvistică a Europei și, în scurt timp, vor duce la revizuirea unor idealuri ale Revoluției franceze (1748), conform cărora, unitatea statală se identifică, plenar, cu unitatea lingvistică și cea națională. Aceste fenomene, inedite pentru Italia (dar nu și pentru statele ex-colonii ca Franța, Marea Britanie, Olanda etc.), produc schimbări neașteptate în structura ei socială și o transformă dintr-o țară de emigrați în una de imigrați. În noua societate italiană multiethnică, didactica limbii italiene ca limbă nematernă a ridicat o stringentă problemă de stat, care se materializează prin intervenții de natură legislativă și socială. Conform unei teorii recente, didactica limbii italiene pentru alolingvi este asociată cu fenomenul imigrației; în realitate, această disciplină nu este deloc nouă, ci, dimpotrivă, etalează o tradiție pluriseculară. Istoria didacticii limbii italiene ca limbă străină este, de fapt, istoria călătorilor romantici, a literaților, a admiratorilor de artă, a negustorilor și a comercianților, a diplomaților, a emigraților și a imigraților de altă dată, este o istorie care nu exclude pe nimeni, indiferent de statutul social și de gradul de instruire.

Scurt parcurs istorico-didactic

Data oficială a afirmării didacticii limbii italiene pentru străini ca disciplină este asociată cu instituirea, în 1917, a Catedrei de limba italiană pentru străini în Universitatea din Siena, prima instituție din tânărul stat unitar (Unità d'Italia, 1861), care organizează cursuri de limbă italiană destinate studenților străini. În realitate, limba italiană și didactica ei ca limbă străină se înființează concomitent. Este ilustrativ, în această ordine de idei, faptul că primul dicționar al limbii italiene apare în anul 1612, cu un nume ambiguu: *Vocabularul¹ Academicienilor de la Crusca* (*Vocabolario degli Accademici della Crusca*)². Cei 35 de academicieni cruschieni, încheind redactarea operei, se pomenesc în fața unei dileme: cum să numească limba-obiect al cercetării lor? După lungi dezbateri, renunță la opțiuni precum limba toscană, florentină sau italiană și decid să nu o numească în niciun fel, iar în prefață recurg la vagi calificative: „această limbă”, „acest limbaj”, „limba noastră” etc. Bizară situație, foarte asemănătoare celei parcurse de limba română timp de un sfert de secol în Republica Moldova. *De facto*, e vorba de o problemă spinoasă care a tulburat de-a lungul secolelor liniștea intelectualilor italici, implicați în nesfârșite dezbateri, cunoscute sub numele de „chestiunea limbii” (*La Questione della lingua*)³. Se crease o situație paradoxală: limba italiană, în devenire, era deja concepută ca o artă cu mulți doritori de a o deprinde. Succesul limbii italiene, chiar de la începuturi, se datorează unor fapte de natură culturologică, pentru că limba, cum se știe, este expresia culturii, iar Peninsula Italică a fost dintotdeauna o deschizătoare de drumuri, leagănul culturii europene. După lungi secole de obscuritate medievală, odată cu Renașterea italiană se prefigurează o nouă epocă în istoria civilizației, iar Florența devine teren de inspirație artistică și literară nu numai pentru locuitorii peninsulei, dar și pentru întreaga Europă. Astfel, popularitatea și prestigiul limbii crește împreună cu numărul doritorilor de a o învăța. Pentru a face față acestor exigențe, măștrii limbii sunt nevoiți să-și autoproducă materialele didactice indispensabile, dar și să elaboreze strategii didactice, să organizeze și să proiecteze în mod autonom procesul de predare a limbii, având la dispoziție un singur instrument – gramaticile descriptive ale nou-născutei limbi italiene. Mai mult decât atât, măștrii de limbă de ieri, exact ca profesorii de limba italiană de azi, urmau să adapteze continuu procesul didactic la exigențele publi-

cului: unii aspirau să însușească arta poetică sau a muzicii, alții voiau să învețe limba pentru a facilita raporturile comerciale cu negustorii italici, ceilalți, pur și simplu, se aventurau într-o călătorie inițiativă prin Italia, pentru a contempla vestigiile trecutului.

În pofida succesului extraordinar pe care îl are italiana chiar de la începuturi, predarea și difuzarea ei printre străini a rămas circumscrisă unui mediu restrâns de intelectuali. Condițiile istorice nu au permis instituționalizarea acestui fenomen, căci limba italiana, spre deosebire de engleză și franceză, nu a fost nicicând limba clasei dominante. Politica lingvistică se conturează odată cu constituirea statului unitar (Regno d'Italia) în 1861, dar ea este direcționată nu spre străini, ci spre băștinași. Este ilustrativă celebra frază „Italia e formată, acum trebuie să formăm și italienii”⁴. Unitatea teritorială a Italiei a solicitat mari eforturi și mult timp, iar realizarea unității sale lingvistice a fost un proces și mai anevoios. Conform unor estimări, din 25 de milioane de locuitori doar 10% cunoșteau italiana. Pentru marea majoritate, limba maternă era unul dintre dialectele italice⁵. La distanță de 150 de ani, mai sunt încă italieni (în special, printre persoanele în vârstă) pentru care dialectul este limba maternă, iar italiana este limba a doua. Prerogativa politicii lingvistice de pe timpuri era difuzarea limbii italiene în rândul celor 90% ale populației, demers extrem de dificil, deoarece 75% din populație fiind analfabetă. Abia regimul totalitar și restricționist al lui Mussolini, serviciul militar obligatoriu și apariția radioului și a televiziunii au reușit să suplinească această lacună, apropiind națiunea italiană de idealurile unității lingvistice, culturale și identitare.

Didactica limbii italiene azi

Categoriile de doritori de a învăța limba italiană sunt, astăzi, ca și odinioară, multiple și eterogene, dar o serie de evenimente ale secolului precedent au schimbat profund scenariul didacticii. Importante reforme la nivel de sistem instituțional, economic, productiv și social au determinat creșterea prestigiului Italiei la scară internațională, iar noile valuri migratorii modifică identitatea culturală și lingvistică a societății italiene. În aceste condiții crește, în mod exponențial, numărul persoanelor care intră în contact cu limba și cultura italiană.

Conform estimărilor făcute de cercetătorii Giovanardi și Trifone (2012), limba italiană este a cincea printre cele mai studiate limbi în lume, precedată doar de engleză, franceză, spaniolă și germană, clasându-se înaintea limbii chineze, în vertiginoasă ascensiune. În curricula școlară și universitară, italiana constituie, de obicei, a doua sau a treia limbă străină.

Pentru a răspunde acestor exigențe, Italia propune un amplu suport didactic, inclusiv cursuri de limbă și cultură, pe lângă asociații culturale, școli de limbă, institute de cultură, statale sau private, itinerare formative universitare și postuniversitare.

La două dintre aceste instituții ne vom opri, cu titlu ilustrativ, pentru a observa specificul didacticii limbii italiene. E vorba de „Romanica” (Modena) și „Cultura Italiana” din Bologna, regiunea Emilia Romagna. Alegerea acestora a fost dictată de motivații personale meritocrati-

ce. Școala „Romanica”, fondată în 1998, se autodefinește drept „Academia pentru difuzarea limbii și culturii italiene”. Misiunea ei este de a le oferi studenților străini, veniți din toată lumea, un instrument pertinent de cunoaștere a culturii italiene – limba. „Romanica” își are sediul în centrul istoric al orașului Modena, în incinta unui edificiu cu valoare istorică și arhitectonică deosebită, proprietate a contesei Teresa Malagoli Scapitelli. E un cadru perfect pentru a te pătrunde de spiritul culturii italiene. Cursurile sunt prevăzute pentru studenți de toate vârstele, concepute și organizate conform didacticii moderne a limbilor străine, promovată de Consiliul European. Școala mai propune o serie de servicii extracurs: cazarea (în familie, la hotel sau apartament), un vast program pentru timpul liber (excursii, concerte, sărbători populare etc.).

O școală de mare interes este și „Cultura Italiana”, cu sediul în Bologna – oraș studentesc care cucerește prin bogăția sa culturală și arhitecturală, prin tradițiile gastronomice și prin viața nocturnă foarte activă. Bologna e renumită și prin faptul că aici, cu aproape o mie de ani în urmă, a fost fondată prima instituție de învățământ superior din Europa – Universitatea din Bologna „Alma Mater Studiorum”. „Cultura Italiana” este unica școală de limbi, specializată exclusiv în

didactica limbii italiene pentru străini și propune o vastă gamă de cursuri: italiana pentru afaceri, marketing și industrie; italiana pentru turismul industrial; italiana pentru arhitectură; italiana pentru medicină; italiana pentru înscrierea la universitate; italiana pentru studenții *Erasmus* și *Socrates*; italiana pentru istoria artei și literatura italiană. Oferta formativă a școlii este completată de cursurile de limba italiană îmbinate cu ore de gastronomie și enologie italiană. Ca și „Romanica”, școala de la Bologna propune diverse opțiuni de cazare a cursanților și o varietate de activități extrașcolare ce permit studenților străini o imersiune totală în ambianța lingvistică și culturală italiană.

Aceste modele de organizare a școlilor de studiere a limbii sunt răspândite în toate orașele italiene. În special, se bucură de o mare priză școlile din orașele cu vechi tradiții culturale: Roma, Florența, Veneția, Verona etc. Școlile din zonele balneare, frecventate în mod asiduu de clientela rusă, mai propun și cursuri de bucătărie italiană, care este în vogă în Rusia.

Această tipologie de școli este orientată spre un public cu posibilități economice largi, toate cursurile fiind contra plată. În rare cazuri acestea sunt finanțate de diverse instituții care oferă burse de studii. Imigranții care au reședință în Italia și doresc să-și perfecționeze competența lingvistică aleg, de cele mai multe ori, alte categorii de cursuri.

Universități pentru străini

Pe teritoriul peninsulei activează o serie de centre universitare pentru străini, cele mai importante fiind Perugia și Siena. Instituții de învățământ superior de acest gen mai sunt în Roma, Florența, Reggio Calabria.

Universitatea din Perugia este cea mai veche și cea mai prestigioasă instituție din Italia unde se realizează predarea, cercetarea și difuzarea limbii și culturii italiene printre studenții străini. Fondată în 1921 din ambiția avocatului Astorre Lupattelli, faimoasa universitate este supranumită „Ambasadoarea Italiei în lume”, căci, pe lângă activitatea didactică și formativă, promovează o serie de acțiuni în sprijinul politicilor lingvistice, promovând plurilingvismul. În colaborare cu alte instituții din Italia și de peste hotare, Universitatea din

Perugia propune cursuri de italiană la distanță; cursuri de italiană pentru imigranții adulți; cursuri de perfecționare pentru profesorii din Italia și din străinătate; cursuri pentru profesorii școlilor medii italiene, orientate spre integrarea elevilor străini, copii de imigranți; cursuri orientate spre promovarea limbii, a literaturii, a culturii și creativității italiene în toate formele sale de manifestare „Made in Italy”⁶; activități de cercetare a fenomenelor legate de învățarea limbii italiene ca nematernă.

Audienții provin din toate colțurile lumii. Un dosar statistic al ateneului furnizează următoarele date: studenți din Asia Orientală și Meridională – 33%, UE – 33%, din țările extraeuropene – 9%, din America de Nord – 7%, din America Centrală – 5%, din Africa de Nord – 5%, din Asia Occidentală – 4%, din Oceania – 2%, din Africa Subsahariană – 2%.

Universitatea pentru Străini din Siena este instituția care se alimentează dintr-o tradiție didactică pluriseculară, aici în 1588 a fost instituită prima Catedră de limbă italiană destinată studenților germani, tot aici, după unificarea Italiei, produsă în anul 1861, au fost inițiate primele cursuri de limbă și cultură italiană pentru străini. Este renumită, mai ales, prin Departamentul său de didactică și cercetare și prin Școala superioară de doctorat și specializare. Aici activează savanți și cercetători de prestigiu, autori de studii, manuale de lingvistică italiană, manuale de didactică, culegeri de materiale didactice etc. Printre personalitățile care au stat la temelia didacticii moderne a limbii italiene sunt Massimo Vedovelli (ex-rector), Mauro Moretti, Monica Barni, Paola Dardano, Pierangela Diadori, Andrea Villarani ș.a. Calitatea cercetărilor științifice realizate sub egida acestui ateneu a fost apreciată de Consiliul European, care a consemnat pentru 10 ani consecutivi Label-ul European pentru Limbi⁷.

Limba italiană a imigranților

Acest cadru idilic al didacticii limbii italiene contemporane este umbrit de o situație pe cât de nouă, pe atât de insidioasă. Este vorba de fenomenul imigrației, neașteptat și precipitat, care a găsit o Italie absolut nepregătită și dezarmată în acest sens. Italienii au emigrat de-a

lungul deceniilor în Nordul Europei sau peste ocean, dar nu erau pregătiți să găzduiască, la rândul lor, imigranți. Localnicii mai în vârstă ne-au mărturisit, în interviurile realizate în cadrul colectării datelor sociolingvistice, că li se părea nefiresc și ciudat să întâlnească în stradă persoane cu trăsături somatice diferite de ale lor, îmbrăcați în mod bizar, vorbind limbi necunoscute, stranii, care nu erau călători sau turiști, având un aer insolit. În 1979, Catedra de sociologie a Universității „La Sapienza” din Roma scoate de sub tipar prima publicație științifică la tema imigrației. Fenomenul migrator era perceput ca un pericol, o amenințare a ordinii publice (de fapt, și astăzi, în unele cazuri, acești străini sunt văzuți, în special de generațiile mai în vârstă, ca atentatori la liniștea publică și la integritatea națională). Doi ani mai târziu, în 1981, apare o altă publicație, deja de natură lingvistică, în care se presupunea că și în Italia ar putea exista aceleași probleme lingvistice cu care s-au confruntat emigranții italieni peste hotare, la începutul secolului trecut. Studiul se referea, mai ales, la integrarea lingvistică a subiecților imigrați, la aspectul învățării spontane, adică în stradă, a limbii italiene și la competențele minime de comunicare dezvoltate într-un context neinstituționalizat. Dar acestea au fost doar primele abordări, superficiale, ale problemei. La distanță de mai mult de trei decenii, atitudinea s-a schimbat. Prezența imigranților a devenit un fapt firesc, care nu amenință, ci, dimpotrivă, valorizat, devine o prețioasă resursă economică și culturală. Între timp, și Uniunea Europeană a manifestat sensibilitate și participare, orientându-și politica spre integrare și valorizare a resurselor umane, indiferent de proveniență și culoarea pielii. Astăzi problema principală este încadrarea acestor resurse în circuitul valoric european, proces care se poate realiza doar prin intermediul limbii societății italiene. Situația imigranților s-a îmbunătățit considerabil grație cercetărilor în domeniu, a studiilor care sugerează soluții și se materializează prin politici sociale și lingvistice. Pe de o parte, asociațiile interculturale și mai multe OGN-uri ale statului italian pun la dispoziția imigratului o serie de servicii gratuite, inclusiv cursuri de limbă italiană. Pe de altă parte, UE a instituit Fondul European pentru Integrare, care finanțează diverse intervenții și proiecte.

Am avut ocazia să colaborez, în calitate de profesoară de italiană pentru alolingvi, în cadrul unui asemenea proiect, „Parole in Gioco”. Beneficiarii acestor cursuri reprezintă un public foarte neomogen în ceea

ce privește caracteristicile sociolingvistice: originea etnică, religia, nivelul de instruire, vârsta, sexul, gradul de cunoaștere a limbii italiene. Cu toate că doctrina pledează pentru o didactică personalizată, care se adaptează la exigențele, ritmul și stilul de învățare al fiecărui student, practica demonstrează că implementarea acestei teorii este sinuoasă, anume din cauza diversității contingentului. De cele mai multe ori, grupele de studenți se alcătuiesc fără a se ține cont de nivelul de pregătire, de vârstă, de exigențele personale. Acești factori compromit procesul didactic și complică considerabil eficiența însușirii limbii. Pe lângă abilitate pedagogică, pregătire teoretică și o solidă bază metodologică, profesorul trebuie să manifeste și competențe de mediator cultural, sociolog, psiholog și antropolog. În astfel de clase apar diverse probleme. Prezentăm câteva din cele mai frecvente situații, făcând referință la experiența personală.

Anul curent, în cadrul proiectului european „Parole in Gioco – 3”, am organizat o clasă de nivelul A1-A2 (conform CEFR⁸), având un contingent neomogen: un tânăr absolut analfabet; o tânără puțin instruită în limba urdu, dar care nu posedă nicio competență grafică în alfabetul latin; un tânăr care a învățat italiana în stradă, obținând o bună competență comunicativă în detrimentul competenței gramaticale; o adultă, stabilită în Italia de mai mulți ani, care posedă bine italiana și care a decis să și-o perfecționeze. Un alt factor destabilizant este natura culturală a acestora: studenții provenienți din statele comunității europene sau din Europa de Est și America Latină – state unde religia principală este creștinismul – sunt persoane extravertite și expansive și nu întâmpină dificultăți în comunicare. Pentru acest contingent sunt deosebit de eficiente lecțiile interactive, cu aplicarea strategiilor didactice precum discuția, studiul de caz, *problem solving*, simulația, *role playing* etc. Studenții din statele islamice, africane și asiatice (cu excepția chinezilor) reacționează cu o anumită perplexitate la astfel de activități, care, probabil, contravin, în opinia lor, bunului-simț ori sunt în dezacord cu stilul de învățare promovat în țara de origine. Femeile islamice sunt și mai dezavantajate, căci majoritatea sunt mai puțin școlarizate decât bărbații. Opoziția femeie – bărbat se resimte și în alte situații de conflict, legate de ierarhia sexelor în cadrul altor culturi, diverse de cea occidentală, de exemplu, raportul profesoară (femeie) *versus* părinte, tată (bărbat). Această observație nu se bazează doar pe fapte empirice,

dar și pe constatările colegelor mele, profesoare de la școala medie din Carpi (Modena), cu care colaborăm în cadrul unor proiecte focalizate spre integrarea elevilor străini, copii ai imigranților.

Cu toate acestea, activitatea de profesor de limbă italiană pentru străini oferă multe satisfacții și recompense morale, căci pentru un străin imigrat școala nu este doar o instituție de învățământ, ci și un loc de socializare, poate unul din puținele unde se simte protejat, important și integrat.

Limba italiană a imigranților din generația a doua

Dacă pentru imigranții adulți contactul cu limba și cultura italiană este nefiresc și traumatizant, atunci pentru copiii lor, care s-au născut în Italia sau au venit aici la o vârstă fragedă, acest contact este absolut natural. În cazul lor apare o altă problemă – transmiterea și conservarea limbii de origine. Pentru mulți dintre aceștia, italiana este a doua limbă maternă sau limba dominantă, spre marea decepție a părinților. Ei își construiesc identitatea culturală pornind de la limba și cultura italiană. În ultimii ani, Ministerul Instruirii al Universității și al Cercetării din Italia (MIUR) a legiferat o serie de măsuri orientate spre integrarea elevilor imigranți. Pe de altă parte, integrarea se prezintă ca o anihilare a diversității, ceea ce contravine conceptului european de multiculturalitate. Actele normative europene recomandă includerea limbilor materne în curricula școlară ca limbă de studiu. Astfel, fiecare copil de altă etnie ar avea dreptul să studieze limba sa maternă în școala italiană. Din păcate statul italian, deocamdată, nu întreprinde nicio acțiune pentru realizarea acestui obiectiv.

Concluzii

În ultimii treizeci de ani, globalizarea, mobilitatea capitalurilor și a resurselor umane și, nu în ultimă instanță, recente fenomene migratorii, au pus în fața didacticii o serie de noi probleme și sarcini, reclamând revizuirea teoriilor și adaptarea la noile imperative ale timpului. Dacă la începuturi didactica era o materie exclusiv pedagogică, astăzi ea operează într-un spațiu interdisciplinar. Doar în strânsă colaborare cu științele sociale și cu cele statistice și economice, didactica limbilor

străine poate reflecta o panoramă clară a noilor condiții în care este nevoită să se realizeze, așa ca să delimiteze cu precizie *target*-ul de consumatori (ai produsului predare – învățare a limbii străine) și să individualizeze necesitățile și exigențele acestora. Noile imperative nu mai sunt preocupări doar ale unui îngust cerc de specialiști. Se face indispensabilă intervenția statului. Uniunea Europeană s-a arătat receptivă la problemele lingvistice și culturale chiar din momentul fondării sale, propunându-și să facă din diversitatea culturală și lingvistică nu un obstacol, ci o resursă, mai mult decât atât, noile fenomene migraționale sunt concepute ca o valoare în plus. Întru realizarea acestui demers, Consiliul European a emis o serie de documente normative, a elaborat CEFR-ul ca instrument de cuantificare a competențelor de limba străină, a pus în acțiune mai multe programe, printre care LLP⁹ și a dispus instituirea diverselor fondurilor de sprijin, printre care și FEI¹⁰.

În pofida faptului că până în prezent au fost investite resurse și eforturi, câmpul de cercetare al didacticii limbilor străine și al limbii italiene ca limbă străină oferă permanent noi repere pentru investigație. O problemă deschisă, cel puțin pentru spațiul italian, rămâne a fi formarea și perfecționarea cadrelor didactice specializate în predarea limbii italiene alolingvilor. În realitate, sistemul de învățământ italian traversează perioada de tranziție, care a început acum un deceniu, dar mai multe vicisitudini politice, căderi de guvern, schimbări de putere etc. fac ca acest proces de renovare și restructurare să se producă în faze alternante. Sectorul formării și selecționării resurselor umane, în general, și al cadrelor didactice, în particular, rămâne a fi o problemă ardentă, sursă continuă de dezbateri și polemici.

Note ■

¹ Primul dicționar al limbii italiene și al doilea dicționar al unei limbi moderne, anticipat doar de dicționarul limbii spaniole al lui Sebastián de Covarrubias, apărut în 1611.

² Academia de la Crusca este institutul limbii italiene care reunește savanți, cercetători, lingviști și filologi ai limbii italiene. Este cea mai veche academie lingvistică din lume, constituită la 25 martie, 1585, la Florența.

³ Cu acest termen este indicată o dispută lingvistică, ce începe în secolul al XVI-lea și ajunge la un deznodământ abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea, odată cu unificarea politică și lingvistică a Italiei.

⁴ „Fatta l'Italia, ora bisogna fare gli italiani” (Massimo D'Azeglio).

⁵ Dialectele italiene sunt limbi neolatine, nu forme corupte ale limbii italiene, dotate cu demnitate lingvistică, dar care, din motive socioistorice, nu au ajuns să aibă un caracter normat și o formă scrisă.

Citez din Paolo Achile (*L'italiano contemporaneo*, Mulino, Bologna, 2003, p. 13): „...i dialetti italiani non rappresentano varietà locali della lingua nazionale, né tantomeno deformazioni o corruzioni di questa, ma, proprio come l'italiano letterario – costituitosi anche esso sulla base di un dialetto (il fiorentino trecentesco) – e come le altre lingue e dialetti romanzi, derivano dal latino volgare e hanno dunque, dal punto di vista storico-linguistico, la stessa dignità della lingua”.

⁶ „Made in Italy” este mai mult decât o certificare a provenienței produsului, este un semn al calității unui produs realizat datorită fanteziei și creativității tipice italiene. „Made in Italy” a cucerit întreaga lume și este concepută ca o expresie a italianității în toate domeniile: gastronomie, artă, desing, modă, tehnologie etc.

⁷ Marcă (certificat) de calitate, recunoscută la nivel european, ce conferă prestigiu și valoare experienței și materialelor realizate în cadrul predării și învățării limbilor.

⁸ Common European Framework of Reference for Languages.

⁹ Longlife Learning Programme (Program de învățare pe tot parcursul vieții).

¹⁰ Fondul European pentru Integritate.

Ioan S. CÂRĂC

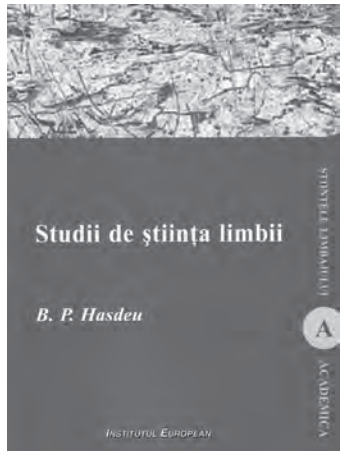
B. P. Hasdeu, Studii de știința limbii, Prologul editorului, studiu introductiv și note de Cristinel Munteanu, Editura Institutul European, Iași, 2013

I.S.C. – doctor în filozofie (1985) cu teza *Semantica propoziției*; prof. univ. dr. la Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, unde a predat cursuri de limba română contemporană, logică, semiotică și filozofia limbajului. Este interesat de cercetarea inter- și transdisciplinară a limbajului, de sintaxa și de pragmasemantica limbii române, precum și de posibilitatea constituirii unei semantici generale a limbilor naturale, valabilă atât pentru lingviști, cât și pentru logicieni. Volume publicate: *Întemeieri raționale în filozofia științei* (1983, coautor), *Introducere în semantica propoziției* (1991), *Curs de semantică* (2001), *Introducere în morfologie* (2002), *Teoria și practica semnului* (2003).

Cartea, o reeditare a două studii de lingvistică ale celui care poate fi numit „primul nostru teoretician al limbajului”, Bogdan Petriceicu Hasdeu, are, în intenția autorului, semnificația unui omagiu adus unui român atins de aripa geniului, la 175 de ani de la nașterea acestuia.

Cele două studii sunt: *Un nou punct de vedere asupra ramificațiunilor gramaticii comparative și Laletica sau fisiologia sonurilor*, ambele publicate de B. P. Hasdeu în primele patru numere din 1882 (ianuarie – primul studiu, februarie, martie și aprilie – al doilea studiu) ale revistei sale „Columna lui Traian”. Nu faptul reeditării acestor studii constituie omagiul adus lui Hasdeu. Ambele studii mai fuseseră reeditate: în 1974, la Chișinău – primul studiu –, și în 1988, la București, ambele studii. De altfel, cele 50 de pagini, cât ocupă împreună aceste studii, nu ar fi putut constitui materia unei cărți. Cartea are

236 de pagini și cuprinde un prolog al editorului, un cuprinzător studiu introductiv, o notă asupra ediției, cele două studii (primul, urmat de 4 pagini de note ale editorului, al doilea fiind doar o simplă reproducere prin scanare a paginilor din cele trei numere ale revistei „Columna lui Traian”), un rezumat în limba engleză al principalului subcapitol al studiului introductiv, *De la noematologia lui Hasdeu la skeologia lui Coșeriu*, și o anexă în limba engleză, *On the Real Object of Linguistics*, material publicat, ca articol aparte, și în nr. 5/2013-2014 al revistei „Energiea”, scoasă la Tübingen de urmașul lui Eugeniu Coșeriu, Johannes Kabatek. Dacă articolul respectiv nu are doar intenția de a rezuma conținutul studiului introductiv, ci, așa cum afirmă într-o explicație din subsolul anexei, și intenția de a îmbunătăți înțelegerea câtorva dintre problemele dezbătute în această carte, s-ar fi convenit să fie tradus în limba română. Cartea se încheie cu o bibliografie cuprinzătoare și variată și un indice de nume proprii.

Ediția aceasta este o încercare de evaluare a contribuției lui B. P. Hasdeu la dezvoltarea lingvisticii românești și o încercare de recuperare a gândirii lingvistice hasdeene. Se știe că timpul este o sită deasă prin care se rețin cu parcinomie fapte și gânduri trecute. Pentru a putea selecta acele contribuții ale trecutului pe care le poate recupera prezentul și care pot fi propuse judecării viitorului, exegetul / recuperatorul trebuie să-și poată anihila pornirile simpatetice și să dispună de criterii calitative ferme în valorizarea contribuției marilor personalități.

Prima cerință este mai greu de evaluat, întrucât, de regulă, alegerile noastre sunt conduse de anumite afinități și simpatii, uneori neconștite. Soluția trebuie căutată în confruntarea cu părerile altora, cu condiția ca acești alții să fie personalități importante ale culturii noastre.

Marea admirație a lui Cristinel Munteanu rămâne în limitele rațiunii intelective, pentru că știe să apeleze la punctele de vedere ale unor mari lingviști români din trecut și de astăzi. În partea centrală a cărții, studiul introductiv își sprijină punctele de vedere pe aserțiunile unor personalități de primă importanță pentru lingvistica noastră: Cicerone Poghirc, G. Ivănescu, Gh. Mihăilă, Gr. Brâncuș. Dar argumentele cele mai puternice în sprijinul afirmațiilor sale provin din confruntarea lui Hasdeu cu „lingvistica modernă în forma ei cea mai completă” (p. 17), lingvistica integrală coșeriană.

Apropierile între gândirea lingvistică a lui B. P. Hasdeu și lingvistica promovată de E. Coșeriu au fost puține și „timide” (*ibid.*). Cristinel Munteanu le întâlnește doar la Dorin Urișescu (care, într-un articol despre contemporaneitatea lui Hasdeu, afirmă că în opera lingvistică a lui Hasdeu se prefigurează teoria coșeriană a schimbării lingvistice) și într-o lucrare, publicată postum, a marelui lingvist moldovean, Silviu Berejan, care găsește la Hasdeu ideea că orientarea fragmentară a întemeietorilor lingvisticii ar trebui înlocuită printr-o orientare integrală, orientare întemeiată în lingvistică abia de către Eugeniu Coșeriu.

Cristinel Munteanu va evidenția încă multe alte idei și intuiții despre limbă prin confruntarea acestora cu teoria lingvistică a lui E. Coșeriu, subliniind și coerența internă a operei lingvistice hasdeene. Pentru aceasta, apelează la metoda hermeneutică practică de E. Coșeriu. Autorul înfățișează principalele concepte și distincții hasdeene, trecându-le prin grila lingvisticii coșeriene și putând să dezvolte astfel punctele de vedere hasdeene, „mergând cu Hasdeu dincolo de Hasdeu”.

Paginile în care comentează studiul *Un nou punct de vedere asupra ramificațiilor gramaticale comparative* ne oferă un model de analiză de text care are intenția de a recupera pentru lingvistica modernă o idee hasdeeană. E vorba de conceptul de *noematologie* prin care Hasdeu denumește o disciplină lingvistică *sui generis*, cea care trebuie să studieze ceea ce M. Bréal numise cândva „idei latente”, adică subînțelesurile, sensurile lipsite de formă / expresie întâlnite atât de des în limbaj. Analiza cu intenții recuperatoare a textului nu va începe însă cu prezentarea disciplinei lingvistice numite de Hasdeu *noematologie*, ci prin prezentarea conceptului coșerian anticipat prin *noematologie*, cel de *skeologie*. *Skeologia* este, în accepția pe care i-o dă Coșeriu, o disciplină lingvistică al cărei obiect de studiu este contribuția la vorbire a cunoștințelor pe care utilizatorii semnelor le au despre obiectul desemnat. Sensul unui text nu e dat doar de combinarea semnificatelor de limbă cu desemnarea, ci și de cunoașterea lucrurilor desemnate. Sensul lipsit de expresie, „ideile latente” despre care vorbește *noematologia*, este analog cunoașterii lucrurilor din *skeologia* coșeriană și Cristinel Munteanu este îndreptățit să observe că *noematologia* anticipează *skeologia*.

Pe această cale se poate ajunge la afirmații de tipul: „Hasdeu anticipează și *etnolingvistica* așa cum o va redefini mai târziu Coșeriu, astfel încât să corespundă unei *lingvistici skeologice*” (p. 87).

Studiul clasificării hasdeene a subdisciplinelor lingvistice îi relevă lui Cristinel Munteanu posibilitatea de a afirma că Hasdeu *ar fi putut întemeia* disciplina numită astăzi *frazeologie*, chiar dacă „din păcate, în epoca lui Hasdeu, timpul frazeologiei – ca disciplină preocupată de studierea acestor unități lingvistice cu regim special – încă nu sosise” (p. 98).

Al doilea studiu hasdeean publicat în această carte, *Despre laetică sau despre fiziologia sunurilor*, este mai puțin comentat în studiul introductiv. Autorul se folosește însă de aprecierile a doi exegeți ai operei lui Hasdeu, Cicerone Poghirc și Grigore Brâncuș.

Studiul publicat este *primul tratat de fonetică generală din istoria lingvisticii românești*. Sunt remarcate în carte un număr de merite deosebite și de aspecte originale ale studiului, dintre care redăm câteva: realizarea unei clasificări ingenioase a sunetelor, apelul la elemente de formalizare a limbii (figuri geometrice, formule matematice sau date statistice), faptul de a fi atras atenția asupra necesității stabilirii raporturilor reale între sunete și litere sau de a fi recomandat utilizarea unor aparate precise, cum era fonograful, pentru clasificarea fiziologică a sunetelor ș.a.

Stăpânind bine conceptele domeniului și fiind capabil să se exprime cu gândirea non-eului, Cristinel Munteanu aduce un omagiu lui B. P. Hasdeu, demonstrând că inteligența este deschisă viitorului.

Ion CIOCANU

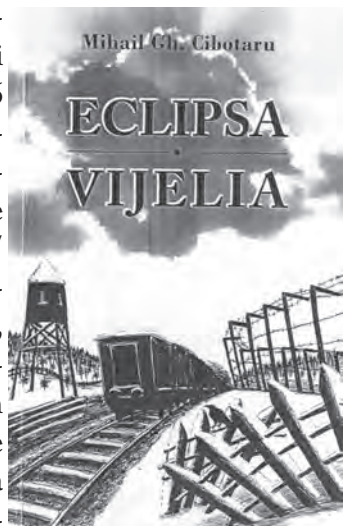
Două romane rezistente ale lui Mihail Gh. Cibotaru

I.C. – scriitor, dr. hab., consultant științific la Institutul de Filologie al A.Ș.M. Semnează 40 de cărți, majoritatea – de critică și istorie literară, de sociolingvistică și de cultivare a limbii. Lucrări apărute după 1990: *Literatura română contemporană din Republica Moldova* (1998), *Literatura română. Studii și materiale pentru învățământul preuniversitar* (2003), *Scriitori de ieri și de azi* (2004), *Efortul salvator* (2006), *Salahorind...* (2008), *Darul lui Dumnezeu* (2009), *Noi și cuvintele noastre* (2011), *Cărțile din noi* (2011), *Absența exclusă* (2013), *Rămurea de iasomie. Memorii și meditații...* (2013).

În 2013 la Editura Lumina au apărut două romane ale lui Mihail Gh. Cibotaru, nominalizate în titlul volumului lansat – *Eclipsa* și *Vijelia*. Scrise în perioada restructurării și transparenței, inițiată de tânărul pe atunci președinte al U.R.S.S.-ului Mihail Gorbaciov, ambele opere se dovedesc a fi emblematice pentru literatura posttotalitară, abordând fapte, întâmplări, evenimente de anvergură istorică, în mare măsură actuale până în prezent.

Primul roman de care ne preocupăm în studiul de față, *Eclipsa*, a fost scris între anii 1987-1989 și publicat inițial în revista „Basarabia” nr. 9-10 din 1990. Axat, în principal, pe dezvăluirea dureroaselor răni cauzate basarabenilor de criminalele deportări staliniste din 6 iulie 1949, romanul reprezintă o investigație memorialistică / publicistică / artistică veridică, îndrăzneță și riscantă, dacă luăm în calcul că pe atunci mai exista Uniunea Sovieti-

că, partidul comunist mai era considerat unicul partid de guvernământ (conform Constituției U.R.S.S.), mentalitatea populației mai plătea tribut ideilor și idealurilor comuniste. Publicat într-o revistă care curând avea să-și sisteze apariția, romanul a trecut aproape neobservat, iar editat în 2005 la Timișoara, într-un tiraj derizoriu, n-a ajuns pe masa de lecturi a unui cerc larg de cititori. Lansat într-un volum recent, romanul abia acum își începe adevăratul periplu. Și este necesar să ne dăm bine seama că *Eclipsa* se pretează unei lecturi din trei dimensiuni temporale diferite. Prima dimensiune i-a fost ca și cum dictată autorului de realitățile concrete în care s-au desfășurat evenimentele evocate în roman. E vorba de viața basarabenilor înfricoșați de moarte, după 28 iunie 1940 și-n primii ani de după războiul stalinist-hitlerist, despre a cărei esență nu se putea nici măcar pomeni. Războiul din 1941-1945 era considerat unanim „de Apărare a Patriei”, foametea din 1946-1947 a fost tabuizată cu strășnicie, iar deportarea – declarată un beneficiu pentru țărani și o măsură represivă pe deplin îndreptățită împotriva chiaburimii și a „dușmanilor poporului”, adică împotriva țăranilor înstăriți și elitei intelectuale, de obicei cu studii făcute în România.

Cea de-a doua dimensiune a romanului este echivalentă cu perioada incipientă a lichidării spațiilor „albe” din istoria Uniunii Sovietice, inclusiv din trecutul imediat al Moldovei. Începeau să fie publicate articole, studii, eseuri, memorii despre atrocitățile regimului comunist de-a lungul deceniilor leninist-staliniste, apoi brejneviste, dezvăluiri odinioară inimaginabile despre caracterul hrăpăreț al celui de-al doilea război mondial, nu doar din partea hitlerismului german, după cum se vorbea în toată presa și în manualele de până la Gorbaciov, dar și din partea stalinismului sovietic, se discuta relativ liber despre foametea organizată de comuniști în 1946-1947, în scopul realizării nestingherite a colectivizării și chiar despre caracterul forțat, inuman în esență, al acesteia.

Pe un atare fundal social-politic, scrierea și publicarea romanului *Eclipsa* devenise posibilă, fără a prezenta însă un gest literar-artistic prea obișnuit. Autorul făcea dovada unei prime viziuni noi asupra trecutului încă nedefrișat în literatura timpului.

Cea de-a treia dimensiune temporală care motivează lectura romanului *Eclipsa* e oferită de capacitatea scriitorului de a fi inaugurat o altă perspectivă a înțelegerii lucrurilor, principialmente deosebită de

anterioarele prezentate în literatura moldovenească despre colectivizare și, în general, despre viața satelor noastre în perioada istorică respectivă.

Narațiunea de la persoana întâi asigură romanului în discuție o puternică undă confesiv-evocatoare, textul prezentându-se ca o destăinuire a tânărului țăran Goriță Arnăutu. Trecem peste faptul că acesta se întoarce (din Siberia) în satul de baștină văzut și apreciat ca unul paradisiac, după cum (mai) era el la 1990. Dacă s-ar întoarce azi, ar vedea numai sărăcia și decăderea dezastruoasă... Sunt mai mult decât discutabile blestemul aruncat de către protagonistul romanului asupra satului natal („...Cum de-a putut tăcea văzând că se face o nedreptate? Oamenii priveau cu ochii holbați de mirare, schimbați la chip, poate și revoltați, însă chiar Dărușca n-a scos o vorbă de protest, n-a venit până la gară să ne luăm rămas bun...”) și jurământul lui („...Cât voi fi și voi trăi, să nu-i mai calc drumurile. Nici numele să nu-i aud...”). Subiectiv, Goriță Arnăutu poate fi ușor înțeles. Obiectiv însă, nu satul, nu fata dragă, ci conducerea statului sovietic cu planurile diabolice de strămutare a popoarelor, de „lichidare” a așa-zisei chiaburimi, de înfometare a țăranimii poartă vina celor întâmplate.

Și dacă ne-am pomenit polemizând cu scriitorul, nu are dreptate Goriță Arnăutu nici în cazul lui Trifan Hrință, fostul președinte al sovietului sătesc. În mod subiectiv, protagonistul romanului este îndreptățit să dea vina pe el („Cel ce ne deportase...”), dar obiectiv și bietul președinte incult și încăpățânat a fost „o rotiță și un șurubaș” în marele și groaznicul mecanism numit, mai apoi, „imperiul răului”.

Departate de noi intenția de a-i reproșa lui Mihail Gh. Cibotaru că n-ar cunoaște atari adevăruri. Ba chiar înțelegem cu toată claritatea că în pânza romanului personajele, în primul rând protagonistul acestuia, se mișcă într-un univers concret, palpabil, intră în relații cu alte personaje vii și, prin urmare, logica acțiunii lor este dictată de felul de a fi și de a se manifesta al acestora. Or, într-o operă literară, adevărul mare, esențial și de nedezmințit, se exprimă *în și prin* adevărurile ordinare și lesne contemplabile în cadrul nemijlocit al acțiunii cu inși rânzoși, neiertători față de consătenii care i-au călcat cumva pe bătătură (tatăl lui Goriță se declarase împotriva numirii lui Hrință în funcția de cap al satului, drept care acesta nu ratează ocazia de a-l trimite la moarte).

Credem totuși că este oportun să-i explicăm o dată în plus – cititorului! – „mecanismul” exprimării specifice în opera de artă a marelui adevăr al vieții prin situații concrete, individuale, „palpabile” etc. (nu în zadar tatăl îl „instruiește” pe fiu, adică pe Goriță, că „multe lucruri în adânc îs cu totul altfel decât la suprafață... Să știi a căta anume în adâncime...”).

Încolo romanul se desfășoară firesc, personajele își dezvăluie psihologia și mentalitatea prin fapte și gesturi concludente și caracterizante, imaginea realității supuse investigației devine tot mai vie, acțiunea se întemeiază pe un dramatism autentic, în măsură să captiveze și să conducă spre ceea ce constituie esența primenirilor aduse la noi de regimul comunist sovietic, cu suspiciunile de tot felul și cu deportările staliniste, așa cum s-au derulat toate acestea în cazul țaranilor basarabeni harnici, pașnici, absolut nevinovați.

Mihail Gh. Cibotaru țese cu abilitate relațiile amicale, devenite curând – din cauza unei fete (viitoarea mamă a protagonistului romanului) – agresiv-dușmănoase, dintre Trifan Hrinică, Andrei Arnăutu și Nichifor Băieșu.

În episoade și dialoguri caracterizante apare Teofil Buliharu, numit o dată chiar – nu fără temei – Buliharul, om lacom și rău, unul dintre cei trei bărbați sănătoși, cu vârstă de armată, care însă nu fuseseră mobilizați în 1941. Anume gașca aceasta – Trifan Hrinică, Teofil Buliharu și Ion Codosu, poreclit „Activistul”, – „hotăra destinul multor consăteni”. Aceste trei personaje apar în ipostază de unelte în mâinile regimului comunist de ocupație, ele înfăptuiesc „împrumuturile”, adună „dările la stat” („postavka”), duc la îndeplinire toate indicațiile „de sus”. Trifan Hrinică ajunge chiar să poarte „un veston de postav cenușiu, cu nasturi până sus, pe gât”, ca acela din portretul pe care era desenat Stalin, și să repete „gestul de a ține mâna dreaptă la piept, cu vârful degetelor potrivite sub marginea încheiată a hainei. Tot exact ca în portret”.

Anume în momentul în care Teofil Buliharu îl ia pe Andrei Arnăutu de la oloiniță și-l trimite la corvoadă după lemn, autorul descrie fenomenul *eclipsei* de soare, numit la țară *vârcolacii* (care ar fi, la o adică, alt titlu potrivit și impresionant al romanului). Ce-s *vârcolacii*? cutează să afle copiii prinși la muncile câmpului. Ei „vroiau odată să mănânce luna. Îs

ca niște șerpi, ș-o tot rod de la o margine, dar nu dovedesc s-o înghită pe toată și zdohnesc, iar luna, din bucățica rămasă, crește la loc...” Tot aici o țărancă (lelea Olea) îi liniștește pe copiii speriați, lămurind tutu- rora că „vârcolacii is aicea, jos, printre noi. Că-s plozii lui Scaraoțchi...”, apoi citim un episod zguduitor cu unul dintre vârcolacii de „jos”. E Te- ofil Buliharu, înfuriat că „o cireadă de vite intrase în adâncul lanului lui de grâu”: „...călare pe Zmeu, armăsarul cela sălbatic, pe care numai el și fecioru-său nebunatic îl puteau încăleca, încearcă să scoată dobitoacele din grâu, șfichiindu-le cu biciul gros, *ca un șarpe* (sublinierea ne apar- ține – I.C.), împletit din vițe de piele, cu plumb la capăt”. Pe potriva stăpânului său e și armăsarul: „Când l-am văzut, negru și înspumat, cu ochii roșii, de fiară nebună, fulgerându-i în orbite, sforăind ca un pa- rovic de purtat mașina de treier, năpustindu-se asupra mea, de spaimă mi-am pierdut glasul... Deși-mi țineam ochii strâns închiși, armăsarul, în chip de umbră neagră care căpăta contur ba de dragon, ba de zmeu, ba de Vifor-Negru, ba de balaur, mă strivea din toate părțile, pogorând asupra mea întuneric. Iată, vasăzică, vârcolacul care năvălește să mă- nânce soarele. E aici, pe pământ, între noi, precum spunea lelea Olea. Hățuit de Buliharu. Căci și el e un vârcolac”.

În continuare *vârcolacii* mai apar în paginile romanului sub chipul „*ko- somolilor*” conduși de Emil Buliharu.

Culmea activității vârcolacilor de pe pământ a constituit-o deportarea sătenilor nevinovați, inclusiv a copiilor Nastei și ai lui Andrei Arnău- tu...

Principala particularitate a romanului lui Mihail Gh. Cibotaru e tocmai proiecția realității concret-istorice în simbolurile *vârcolacilor* și *eclipsei*.

Al doilea roman de rezistență scris de Mihail Gh. Cibotaru, *Vijelia*, în 1986-1990 și publicat în revista „Basarabia” în 1993 (nr. 11-12), este un text marcat puternic de elementul dramatic și chiar tragic în condi- țiile unei vânători improvizate pe timp capricios de iarnă, în compania câtorva persoane sus-puse, de o moralitate care abia în spectacolul ne- așteptat al vânătorii și al dezlănțuirii stihiei naturale aveau să-și decon- spire adevărata valoare și prețuire. Vasile Pârlog se întorsese în ajun în satul de baștină, la înmormântarea bunicului său Vichentie, și poate s-ar fi grăbit înapoi spre capitală, dar „unul din veri, Ion al lui badea

Chirică Bodron, l-a rugat să mai rămână, să-și vadă neamurile, să meargă la vânătoare” și, cu toate că „demult nu ținuse arma în mâini” și „nici nu prea ardea de dorința s-o facă”, simțise că „avea nevoie de o relaxare, de o evadare cât de scurtă din apăsătoarea lume a gândurilor triste pe care i le adunase în suflet trecerea bunicului. O plimbare în aer liber avea să-i facă bine”.

Așa se pomenește Vasile Răzlog în compania șefului de raion Anatol Ursu și a lui Nichita Uruioc, președintele gospodăriei pe al cărui teritoriu avea să se desfășoare vânătoarea. Uruioc era vinovat pentru depozitiile prezentate în procesul judiciar care-l băgase pe Răzlog la închisoare. În câteva rânduri fostul prieten Uruioc îi dădu ușor de înțeles că nu-l avea la inimă. Un amănunt revelator: ajuns la închisoare, Vasile Răzlog îi scrisese prietenei sale din tinerețe Albina Pantaz, dar cu mare întârziere a primit răspuns de la... Nichita Uruioc, acesta îndemnându-l s-o lase în pace, căci între timp femeia devenise Albina Uruioc. Răzlog și Uruioc se încăierară chiar la bătaie. Intervenii Anatol Ursu, șeful, și-i liniști. După masa servită la „Casa vânătorului” de pe moșia președintelui Uruioc, vânătoarea continuă, Vasile Răzlog se ocupă „prea îndelung” de un urecheat și nu prinde de veste când se dezlănțuie o vijelie cumplită. „Nu se vedea în jur decât la câțiva pași. Înainta ca prin întuneric. Și iar se opri să asculte. Împușcături nu se auzeau și el nu știa încotro s-o ia. Ar fi strigat. Dar va fi auzit, i se va răspunde? A urmat însă tăcere. Pe întreg întinsul – doar spulber alb și tânguiera înfricoșătoare a viforniței. Ce-i drept, pentru el asemenea dezlănțuiri ale lui Sucilă nu erau o noutate: acolo, în nord, văzuse vijelii și mai și...”

Cu mare greu, ajunge la o casă părăsită. Pune jos arma și iepurele prins. Se așterne pe ronțait mere găsite într-un colț și se lasă cuprins de gânduri. Până vine în căsoaie și Uruioc. Un dialog, obișnuit în alte condiții, i se pare lui Uruioc plin de subînțelesuri și chiar de amenințări. De fapt, Răzlog are temeuri solide să-i vorbească răutăcios fostului prieten, care-l denunțase pe timpuri, ba îndrugase în instanța de judecată și niște vorbe despre tatăl lui Răzlog, nelegate în niciun fel cu „hârțiile celea”.

„– Sunt scorniri! N-am îndrugat nimic! La sigur! se împotrivi Uruioc”.

Demn prin firea sa și stăpân pe situație, Răzlog îi amintește scurt:

„– Ți-am citit denunțul... După ce am fost eliberat...”

Uruioc nu-i putu înfrunta privirea. Și-a plecat capul și s-a așezat:

– Vasăzică, le știi pe toate... La sigur...

– După cum vezi. Și iată, e momentul să ne achităm...”

Aici dialogul personajelor e întrerupt. Curând, la casa părăsită ajunge șeful raionului, Anatol Ursu, care-i bate lui Nichita Uruioc obrazul („– Ce era să fac, dacă-ți lași invitatul și dezertezi...”). Urmează diverse replici ale celor trei aflați în casa părăsită, până Uruioc însuși pomeneste de Albinuța, și „la auzul ultimelor cuvinte Răzlog a tresărit. O vedea în costumu-i vișiniu acolo, sus, pe vârful movilei, fluturând cu mâna. Când începuse să spulbere, tot acolo o văzuse.

– Păi, a prins-o și pe ea vijelia! a strigat, ridicându-se de pe pat. Are să se prăpădească în infernul acesta...”

Tustrei pornesc în căutarea femeii. Lui Ursu i se face rău, Uruioc și Răzlog îl iau de subsuori și-l conduc înapoi în căsoaie. Se discută mult, până la învinuiri nemiloase. Lui Răzlog îi pare din nou – a câta oară? – că aude glasul Albinuței și pornește de unul singur în căutarea femeii. Dar se întoarce la căsoaie, fără s-o fi deslușit în urgia de afară. Pomenindu-se iar în trei, se avântă într-un dialog arhiincitant despre viața lor în societate și-n partid, cu dezvăluiri sincere, care deveniseră, în sfârșit, posibile în anii restructurării și transparenței promovate de Mihail Gorbaciov („Prea multe auzisem acolo, la opreală. Căci am tăiat la pădure cu foști oameni mari. Și le ascultam cugetările, revoltele, nedumeririle. Înțelegeam că în partid sunt și oameni cinstiți, oameni de treabă, curați la suflet și la faptă. Dar pe parcurs mă convingeam tot mai mult că acestora le vine mai greu decât celorlalți. În definitiv, mi-am făcut o părere poate nu tocmai obiectivă, în schimb sinceră: în partid intră doar carierștii, cerșetorii de posturi și de privilegii...”). De-ar fi cuprins numai o atare discuție în prezența și cu participarea unui secretar de partid al raionului, Mihail Gh. Cibotaru ar fi meritat de pe atunci un elogiu pe potrivă.

Cu sufletul la gură citim paginile despre dezăpezirea Albinuței, despre readucerea ei la viață, despre contribuția femeii la aplanarea neînțelegerilor dintre cei trei bărbați. Apoi monologurile lui Răzlog, al lui Uruioc, al lui Ursu și al Albinuței, cele mai consistente și mai incitante fiind al lui Răzlog și al Albinuței. Ba și al lui Uruioc, divulgând încetul cu

încetul firea găunoasă a personajului, care le spune – lui Ursu și Albinuței – că Răzlog a rămas, chipurile, să pândească vreo altă căprioară, în timp ce în gând el „hotărâse definitiv: să stea Răzlog al lor unde stă. Să-și mai demonstreze și acolo deșteptăciunea și harțașul...”

Abia în această etapă a spectacolului verbal, plâsmuit de scriitor, Uruioc își dezvăluie întreaga nimicnicie a firii, vorbindu-le cu multă răutate și cruzime și lui Ursu („Regișor!”) și soției sale („Târfă!”). Această dezvăluire a constituit începutul adevăratei, năprasnicei vijelii gata să erupă în interiorul lui Uruioc. „Vezi ce-ai făcut, Uruio-cule?”, îl întreabă Ursu după ce președintele gospodăriei o lovise pe soție, iar aceasta îl îmbrâncise, la rândul-i, și izbucni „într-un plâns zgomotos, hăcuit de tuse”. Urmează un dialog totalmente neașteptat, în care Ursu îl îndeamnă să-și ceară scuze de la soție.

Nu e cazul să reproducem întreaga, autentică vijelie care copleșește personajele romanului, un val mai puternic decât altul și toate mai puternice decât cea de afară, vijelie în măsură să pună în evidență și în valoare realele valențe intelectuale și sufletești ale oamenilor ajunși în complicata situație existențială, mai cu seamă că pe parcurs sentimentele și mentalitatea personajelor nimeresc absolut firesc, într-un context mai larg, în același perimetru cu felul de a se comporta al fiarelor nimerind – și ele – în împrejurări similare. Lăsăm cititorului plăcerea de a savura un final totalmente imprevizibil, peste măsură de captivant al celui mai dramatic și mai impresionant roman al scriitorului. *Vijelia* – în cele două planuri ale dezlănțuirii sale – în natură și în sufletele personajelor romanului – ne marchează cu o putere zguduitoare care, odată punând pe noi stăpânire, ne ține în raza acțiunii sale pentru multă vreme, obligându-ne la o autoexaminare exigentă a propriului nostru suflet și a propriei noastre mentalități.

Romanul *Vijelia* nu este unul comun în contextul creației lui Mihail Gh. Cibotaru. E lucrarea cu cel mai dens substrat de mister, de stări sufletești și de conștiință, abia însăilată de scriitor, *Vijelia* certificând, de fapt, cel mai adânc și mai captivant sondaj psihologic și intelectual propus de scriitor în operele sale românești.

Gheorghe ȚÂMBAL

Gânduri printre rânduri

G.Ț. – profesor de limba română, Liceul „V. Hanganu”, s. Cociulia, r-nul Cantemir.

- Există un egoism general acceptat – dragostea.
- Greșeala, ca și infractorul, se ascunde mai bine în mulțime.
- Cea mai bună laudă este atunci când ticăloșii te condamnă.
- Vântul stinge o lumânare, dar întetește un incendiu.
- Multă iscusință cameleonică trebuie să ai pentru a părea natural.
- În fața paharului plin cuvântul *noroc* nu mai este un rezultat al legăturii cauză – efect.
- Fericiți cei săraci cu duhul. Nu poți fi în același timp și fericit, și lucid. Avem de ales.
- Cine nu condamnă relele se face vinovat de înmulțirea lor.
- Nu vă temeți de perfecțiune, n-o să vă afecteze.
- Că să-ți dai seama că nu știi nimic, trebuie să știi foarte multe.
- Dacă nu ți s-a deschis parașuta la prima săritură, înseamnă că parașutismul nu-i de tine.
- Dragostea și știința au ceva comun: cu cât mai mult îndrăznești, cu atât mai mult obții.
- Semnul întrebării în știință e cheia sol de la muzică.

- Tinerii se cred înțelepți, după cum și beții se cred treji.
- Maturitatea începe când tânărul se teme să facă prostii.
- Unii bătrâni cred că vor întineri dacă repetă greșelile tinereții.
- Simțul umorului necesită și umor, și simț.
- Câștigă în viață acel care și-o cheltuie pentru a crea ceea ce îl va supraviețui.
- Unii critică trandafirul pentru că e ghimpos, alții îl laudă că e frumos.
- Inima refuză să recunoască vârsta.
- Unitățile de măsură ale vieții nu sunt anii, ci faptele.
- Același soare îi luminează și pe sfinți, și pe păcătoși.
- Un singur viciu îți poate eclipsa toate virtuțile.
- Cei care nu au nimic de spus vorbesc mult.
- Vorba e ca și rochia: dacă e lungă, mai multe ascunde.
- Cine vorbește tare va fi auzit, dar cine vrea să fie ascultat trebuie să vorbească încet.
- Pentru unii singurătatea e o pedeapsă, pentru alții – un lux.
- Cea mai moale pernă pentru somn e conștiința curată.
- Mult necaz îi așteaptă pe părinții care-și deprind copiii trândavi.
- Întrebările „de ce?” ale copiilor te bucură, iar ale adulților te enervează.
- Patima e un animal înjugat la carul plăcerilor păcătoase.
- Vrând s-avem cât mai mult, uneori pierdem ce-am avut.
- Îți epuizează fericirea cel care-și îndeplinește toate dorințele.
- Cea mai sigură modalitate de a stârni pofta e interzicerea.
- Numai cei cu mintea modestă socot că au dreptate tot timpul.
- Dacă ești drept, poți fi ucis, dar niciodată învins.

- Durerea fizică nu se compară cu tortura morală.
- Unii dușmani nu sunt vrednici nici să-i bați. Pe aceștia lovește-i cu cea mai mare armă a urii – disprețul.
- În dragoste nu poate exista egalitate.
- Primul semn al virtuții e fuga de vicii.
- Fă ce trebuie să faci și viitorul va veni fără să-l aștepți.
- Dreptatea are nevoie de o doză mai mare de îndrăzneală decât minciuna.
- Când vorbești prea mult, șansele de a spune prostii sporesc.
- A fi înțelept înseamnă a vorbi când trebuie și a tăcea când trebuie.
- Un îndrăgostit nu poate vorbi logic și spiritual despre sentimentele sale. Dacă totuși o face înseamnă că nu iubește.
- Avuția a făcut mai mulți zgârciți decât sărăcia.
- Apleacă-ți urechea, dar nu și capul.
- Tăcerea e o podoabă prețuită doar de inteligenți.
- Cine nu prețuiește clipa pierde anii.
- Ridurile sunt arăturile timpului pe obraz.
- Își bea harul cu paharul.
- Te înșeli când zici că omori timpul. El te omoară.
- Oamenii sunt ca figurile de șah – fiecare cu numele și mișcarea sa.
- Trecutul e mai tare ca prezentul: el nu poate fi schimbat.
- Orbul nu vede lumina și nici întunericul.
- A fi drept cu toți laolaltă este inuman.
- Umbra își schimbă mărimea, omul – nu.
- Iubirea se învață cu greu, ura apare dintr-o provocare.
- Chiar și hoțul se rușinează de sărăcia săracului.

- Orașul e o îngrămădire de însingurați.
- Lângă un munte un pitic devine și mai mic.
- Ochelarii dragostei schimbă viziunea asupra lumii.
- Orbii sunt un fel de Hristoși: ei nu amintesc de importanța văzului.
- Ochii văd bine dacă mintea-i luminată.
- Adeseori prudența nu e altceva decât frica mascată.
- Și teamă, și milă am de omul care are putere multă.
- Rațiunea e neutră: ea se împacă și cu adevărul, și cu minciuna.
- Răbdării mele veșnic nu-i ajunge timp.
- Răii vor să pară slabi și slabii vor să pară răi.
- Cu cât legile unui stat sunt mai severe, cu atât acest stat e mai uman.
- Legile nu sunt create pentru a-l face pe om mai bun, ci pentru a-l umaniza.
- E o mare fărădelege să fii judecat fără nicio lege.
- Amintirile vechi pot fi mai proaspete decât cele noi.
- Ceasul care merge mai repede nu e mai bun decât cel care merge mai încet.
- Comedia vieții se termină cu un act tragic.
- Adevărata satisfacție: a transforma odihna în muncă și munca în odihnă.
- Ura și invidia sunt surori drepte.
- Iubirea e ca o floare: ori se scutură, ori dă rod.
- Nu așteptați sfârșitul lumii, el e în fiecare zi, dozat.
- Ne par raționali doar cei care gândesc ca noi.
- Dacă pedagogia e o artă, atunci pedagogul e dator să fie artist.
- La o anumită vârstă oamenii își numesc greșelile experiență de viață.

- Unii prind la curaj când observă că frica altora e mai mare ca a lor.
- Uneori frumusețea soției poate să-l bage în speriați pe soț.
- Dacă toți oamenii ar fi eroi sau celebri, gloria ar înceta să existe.
- Dacă te-ai rătăcit călărind un măgar, nu-i de vină el.
- Găina care se zvârcolește în cenușă nu va reinvia ca pasărea Phoenix.
- Unele adevăruri orbesc mai tare decât minciunile.
- Adevărul e ca vulcanul: când nu poate rezista, izbucnește.
- E importantă nu descoperirea adevărului, ci asumarea lui.
- Măgarul care cară cărți nu devine mai deștept.
- Să te căsătorești și să faci o familie sunt două lucruri diferite.
- Mulți știu de ce fug, dar nu știu unde și când vor ajunge.
- Sunt un laș. Tot timpul mi-a fost frică să nu mă fac de râs.

Suveranitatea statului și a poporului înseamnă și dreptul la istorie, în care scop e necesar:

- să fie reevaluată și oglindită în lumina adevărului istoria poporului nostru din cele mai vechi timpuri până astăzi;
- să fie restabilite: numele istoric al poporului nostru, pe care el l-a purtat de-a lungul veacurilor – drept care ne stau mărturie cronicile și letopisețele, documentele istorice din perioada modernă și contemporană, cât și mărturiile clasicilor marxism-leninismului – numele de ROMÂN – și denumirea limbii lui – LIMBA ROMÂNĂ;
- să fie repuse în drepturile lor însemnele naționale ale poporului nostru: drapelul tricolor (albastru-galben-roșu) și stema istorică a Moldovei (capul de zimbri, cu steaua, cuprinsă între coarne, soarele pe partea dreaptă și luna – la stânga);
- să se revină la tradițiile și obiceiurile neamului nostru, la sărbătorile lui naționale și la formele lui tradiționale de manifestare a voinței poporului în momentele de răscruce ale istoriei – MARILE ADUNĂRI NAȚIONALE, statornicite la noi începând cu Adunarea din CÂMPIA DIREPTATE în 1457, când țara l-a legiferat la domnie pe Ștefan cel Mare și Sfânt.

*Din Documentul final al Marii Adunări Naționale
din 27 august 1989 „Despre suveranitatea statală
și despre dreptul nostru la viitor”*

ISSN 0235-9111 20144 >

9 770235 911105